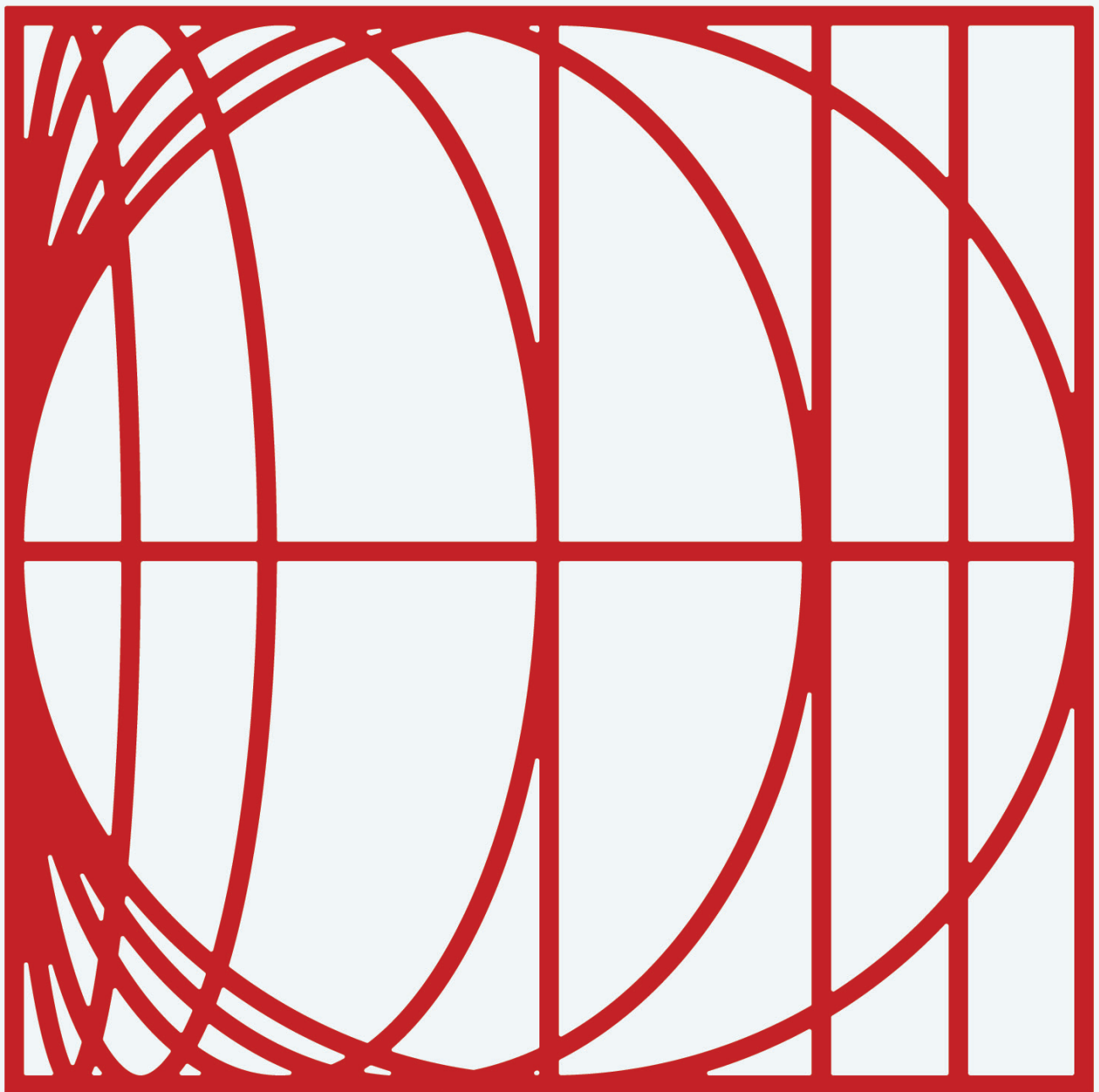

LUDWIG WITTGENSTEIN A KOPERNIKOVSKÝ OB RAT V PRÁVE

LUCIA BERDISOVÁ

Ludwig Wittgenstein a kopernikovský obrat v práve

Lucia Berdisová

Ústav štátu
a práva SAV

Ludwig Wittgenstein a kopernikovský obrat v práve

ISBN 978-80-974487-3-8 (pdf)

Prvé vydanie

Vzor citácie

BERDISOVÁ, L. *Ludwig Wittgenstein a kopernikovský obrat v práve.*

Bratislava : Ústav štátu a práva SAV, 2023. 144 s.

Recenzenti

prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA

prof. PhDr. Silvia Gáliková, CSc.

Mgr. et Mgr. Michal Lipták, PhD.

Autorka

Mgr. et Mgr. Lucia Berdisová, PhD., LL.M., Ústav štátu a práva SAV,
v.v.i., Bratislava

Obálka

Ing. Lukáš Beňo

Korektúry

Mgr. art. Jana Vicenová

Táto monografia je výsledkom riešenia projektu VEGA č. 2/0080/21 Vplyv „kopernikovských“ obratov vo filozofii na zmeny právnych paradigiem, ktorý je financovaný Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied.

Táto monografia je vydaná v elektronickej podobe a je zverejnená na stránke www.usap.sav.sk. Vydal Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied, v.v.i. v roku 2023

© Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied, v.v.i., 2023

© Lucia Berdisová, 2023

© obálka, Lukáš Beňo, 2023

Filozofická práca je vlastne,
rovnako ako všestranná práca architekta,
skôr prácou na sebe. Na vlastnom názore.
Na tom, ako človek vidí veci.
(A čo od nich žiada.)

Ludwig Wittgenstein

Kopernikovou a Darwinovou
vlastnou zásluhou nebolo objavenie
správnej teórie, ale nového plodného aspektu.

Ludwig Wittgenstein

Táto kniha nemá aspiráciu povedať niečo nové. Chce takpovediac nechať veci takými, aké sú. Chce však triediť, ukázať slepé uličky a poskytnúť inú perspektívu pohľadu na právo a myslenie o ňom. Právne problémy tak nechce riešiť, ale odhaliť podložie a wittgensteinovskú metódu ich rozpletania. Tých, ktoré majú povahu zmätení.

To neznamená, ako bude zrejmé, že všetky právne problémy – nieto ešte tie, ktoré ako problémy bežne popisujú právnici a právničky pri výkone právnych profesií – sú výsledkom zapletenia sa do gramatiky nášho jazyka. Wittgensteinovo filozofovanie napríklad nijako priamo nepomôže určiť ústavné limity prijímania tzv. protipandemických opatrení. Legislatívec alebo ústavná sudkyňa, ktorí by sa danou otázkou zaoberali, samozrejme nebudú považovať Wittgensteinov *Logicko-filozofický traktát*, *Filozofické skúmania* či texty vydané ako *O istote* za literatúru, ktorú si je potrebné preštudovať. A predsa. V knihe ponúkame aj wittgensteinovsky orientovanú analýzu jazyka prostredníctvom časti rozhodnutia francúzskej Ústavnej rady v spojení s analýzou výrazu „základné práva“ od Pascala Richarda. Tá do iného svetla uvedie napríklad aj otázku hierarchie základných práv a slobôd. Nemáme však ambíciu tvoriť výstupy samy osebe príťažlivé pre právnu prax.

Predovšetkým nám ide o to ukázať, že Wittgensteinovo filozofovanie a jeho metóda sú stále aktuálne a podnetné pri *teoretizovaní* o práve. Že kopernikovský obrat, ktorý jeho spôsob premýšľania priniesol vo filozofii, sa týka aj sociálnych vied a práva. A tak nový uhol pohľadu, ktorý sa nám ponúka pri aplikovaní jeho metódy filozofovania (najmä spôsob rozpletania filozofických problémov), ale aj samotné kontextuálne porozumenie jeho pripomienkam sú prakticky obohacujúce. Ak už nie pri rozširovaní poznania, tak minimálne pri porozumení zmyslu. Takto si vlastne svoje snaženie vymedzil aj Wittgenstein.¹

Rozumieme, že z povahy témy je potrebné zo strany čitateľstva manifestovať relatívne výraznú trpezlivosť. Možno slová v predhovore nadobudnú zmysel až úplne na záver. Je to zrejme aj dôsledok hľadania kompromisu medzi inštrumentálnosťou knihy (Kde je vhodné miesto vysvetľovania Wittgensteinovej pojmológie, keď v prípade väčšiny jej dôležitých konceptov existuje dlhá a expertne a jazykovo náročná diskusia?),² rytmom výkladu (Ako zhrubovať informácie a ako prekladať ľahšie časti textu, napríklad tie popisné a životopisné, s náročnejšími časťami, kde Wittgensteinova metóda pracuje?), dramaturgiou výkladu (Ako udržať pozornosť a podporiť porozumenie postupným sprevádzaním Wittgensteinovým filozofovaním ako aktivitou, pri ktorej veľká časť práce spočíva na tom, kto číta?),³ presadzovaním vlastného čítania Wittgensteina (Akú metódu čítania použiť a ako veľmi pracovať so sekundárnou literatúrou a informovať o rôznych interpretáciách Wittgensteinových textov?) a utilitou pre právnickú komunitu (Ako

1 V poznámke z roku 1929 si k svojmu spôsobu filozofovania napísal: „Táto metóda je v podstate prechodom od otázky o pravde k otázke o zmysle.“ WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*. Praha: OIKOYMENH, 2020, s. 16. Neskôr v kontexte jeho života pochopíme, že išlo o obdobie prechodu od tzv. raného Wittgensteina k neskorému, keďže v 1929 sa vrátil do Cambridgea. Vo svojej podstate však jeho filozofiu ako takú, bez ohľadu na obdobie, môžeme vnímať cez pýtanie sa na zmysel (nem. Sinn).

2 Pozri napríklad len snahu zaostriť na pojem životnej formy (neskôr sa s ním v knihe stretne) v BONCOMPAGNI, A.: *Wittgenstein on Forms of Life*. Cambridge: CUP, 2022.

3 V roku 1931 Wittgenstein píše: „Mám byť len zrkadlom, v ktorom čitateľ uvidí svoje vlastné myslenie so všetkými neforemnosťami a s jeho pomocou sa správne nasmeruje.“ WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*, s. 47. Wittgensteinova metóda je veľmi špecifická a náročná na sústredenost čitateľstva, keďže nás posúva do polôh, ktoré ústia do iného uhla pohľadu na skúmanú problematiku. Obrazne povedané, ak by sme stáli pred obrazom Vyslanci od Hansa Holbeina ml., Wittgensteinova metóda by nás posunula do takej perspektívy, z ktorej by sme uvideli lebku, ktorú sme stojac priamo pred obrazom prehládali, či považovali iba za sivú škvrnu. Alebo inak, podľa Gordona Bakera je úlohou jazykových hier, ktoré Wittgenstein popisuje a tiež sám vymýšľa, aj to, že ich premyslenie má mať podobný efekt ako presťahovanie sa do cudzej krajiny, teda isté oslobodenie sa od predsudkov a dogiem a vzbudenie uvažovania o predtým nepredstaviteľných možnostiach (BAKER, G.: Wittgenstein's 'Depth grammar'. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method. Neglected Aspects*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s. 82).

zabezpečiť užitočnosť knihy nielen pre segmenty slovenskej filozofickej komunity zaujímajúce sa o filozofiu jazyka, ale aj a predovšetkým pre právnu obec zaujímajúcu sa, zjednodušene povedané, o teóriu práva?).

Navyše, zladenie týchto aspirácií má ambíciu vyhovovať tomu, aby kniha nebola iba kaviarsky špekulatívna, ale aby mala aj životnú energiu lovkýň a zberačov.

Snaha dosiahnuť uvedené sa transformovala do šiestich kapitol práce, kde prvé tri možno označiť za prvú časť knihy, ďalšie tri za jej druhú časť.

Prvá kapitola je venovaná pojmu kopernikovských obratov v spoločenských vedách na osi filozofie a práva. Snaží sa v základných rysoch ukázať, prečo Wittgensteina možno považovať za pôvodcu kopernikovského obratu nielen vo filozofii, pričom pracuje aj s pojmom paradigiem a uvádza už krátke príklady použitia Wittgensteinových myšlienok v spoločenských vedách.

Druhá kapitola sa zaoberá Wittgensteinovým životom. Jej koncepcia je podmienená snahou rámcovo ukotviť Wittgensteinovo myslenie v čase a priestore a najmä ponúknuť atmosféru jeho filozofovania naviazanú vyslovene na jeho osobu. Je tiež vedená naším presvedčením, že rôzne filozofie (filozofické prúdy) a rôzne spôsoby filozofovania sú *v istom zmysle* rôznymi stratégiami prežitia a že (snaha o) porozumenie charakteru filozofa či filozofky umožňuje lepšie porozumenie ich filozofovaniu a naopak. Jednoducho nie akýkoľvek charakter je nositeľom akýchkoľvek filozofických myšlienok. Svojím spôsobom, ale iba čiastočne, to dokumentuje aj Wittgensteinova myšlienka o tom, že práca filozofa je predovšetkým prácou na sebe, ktorú sme uviedli ako prvé motto tejto knihy.⁴ Táto zábavnejšia kapitola hádam zároveň čitateľstvo čiastočne pripraví na intenzitu kapitoly nasledujúcej po nej.

Tretia kapitola približuje Wittgensteinovo filozofovanie v miere potrebnej na rozumné ukotvenie diskusií v nasledujúcich kapitolách. Pestrosť jeho myslenia a tém je teda redukovaná pre účely druhej časti knihy. Súčasťou tretej kapitoly je aj popis zvolenej metódy prístupu k čítaniu Wittgensteinových textov.

Štvrtá až šiesta kapitola používajú vo svojich názvoch zvislú čiaru. Podobnú čiaru, tzv. Shefferovu spojku, používal špecifickým spôsobom raný Wittgenstein. Ako vysvetľuje Carla Carmona, Wittgenstein ňou nahradil všetky znaky logických operácií (konjunkcia, disjunkcia, negácia atď.), aby sa ukázala základná operácia, z ktorej by sa potom ako zo všeobecnej formy výroku dali získať všetky typy výrokov.⁵ My tú čiaru používame čiastočne z obdobných dôvodov. Na rozdiel od použitia zátvoriek alebo iného typu spojenia dynamizuje a otvára prepojenia medzi filozofovaním a teóriou a právom (štvrtá kapitola), medzi pravidlami a normativitou a právom (piata kapitola) a medzi jazykom a interpretáciou a právom (šiesta kapitola). Okrem otvorenosti a podpory dynamiky je ďalším dôvodom estetickosť jednoduchej zvislej čiary. Prejdime k obsahu druhej časti.

⁴ Prvé motto knihy pochádza z WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*, s. 44.

⁵ CARMONA, C.: *Wittgenstein. Vědomí hranice*. Barcelona: Emse Publishing, 2022, s. 71.

Štvrtá kapitola sa zameriava na vplyv Wittgensteinovho filozofovania na teoretizovanie o práve. V nosnej časti uvádza príklady využitia jeho myšlienok v právnom myslení. Prvý autorský príklad rozpletá zmätok, do ktorého sa dostávame kladením si otázky „kde je právo“. Druhým príkladom je Wolcherova analýza Dworkinovej koncepcie jedinej správnej odpovede a zmätenia, ktoré ho k danej teórii priviedlo. Tretím príkladom je už spomenutá analýza prirodzeného jazyka, predovšetkým výrazu „základné práva“ v nadväznosti na konkrétne súdne rozhodnutie od Richarda. Súčasťou tejto kapitoly je aj diskusia o význame Wittgensteinových myšlienok o tom, že vo filozofii nemáme tvoriť teórie, a o tom, čo to prípadne znamená pre právo a využiteľnosť jeho myšlienok v právnom myslení.

Piata kapitola sa zaoberá použiteľnosťou Wittgensteinových pripomienok o pravidlách a o životnej forme pre právne myslenie, pričom diskutuje tému skepticizmu voči pravidlám, ktorá sa v práve často skrýva pod titulkou neurčitosti práva. Tento skepticizmus v zmysle, v akom je Wittgenstein jeho údajným autorom, vyvracia.

Posledná kapitola nadväzuje na tú predošlú v téme interpretácie práva, ktorá napokon vykukuje ako prierezová na viacerých miestach práce a ponúka úvahy o význame nahliadania na jazyk cez jazykové hry aj pre právnu vedu. Následne sa zaoberá konceptom interpretačných spoločstiev Stanleyho Fisha a jeho prienikmi a pnutiami s Wittgensteinovými koncepciami, keďže v nich je pôvod Fishových interpretačných spoločstiev niekedy stopovaný.

Kniha obsahuje časti starších textov autorky. Druhá a tretia kapitola sa skladá z nepublikovaných a mierne doplnených častí dizertačnej práce *Wittgenstein a právo* obhájenej v roku 2010. Štvrtá kapitola v druhej podkapitole používa autorskú časť textu článku *Na západe nič nového (kopernikovský obrat v ontológii právnych noriem)*⁶. Piata kapitola pracuje s textom článku *Objectivity and arbitrariness of blind rule-following or what it means to follow a (legal) rule blindly*⁷ a šiesta kapitola používa časť textu článku *Stanley Fish a poznávanie práva*.⁸

Srdečne chcem na tomto mieste poďakovať recenzentke a recenzentom knihy nielen za ich spätnú väzbu a podnety na premýšľanie, ale aj za chuť byť a ostávať v konverzácii.

Knihu venujem mojej babičke.

lb

6 BERDISOVÁ, L. – KÁČER, M.: Na západe nič nového (kopernikovský obrat v ontológii právnych noriem). *Právnik*, 2016, roč. 155, č. 2, s. 154-170.

7 BERDISOVÁ, L.: Objectivity and arbitrariness of blind rule-following or what it means to follow a (legal) rule blindly. In BREDA, V. – RODAK, L. (eds.): *Diverse Narratives of Legal Objectivity: an interdisciplinary perspective*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, s. 29-56. Text tohto článku zas vychádzal z BERDISOVÁ, L.: O skeptikovi Kripkensteinovi a jeho vplyve na diskusiu o neurčitosti práva. *Právny obzor*, 95, 2012, č. 6, s. 534-548.

8 BERDISOVÁ, L.: Stanley Fish a poznávanie práva. In BĀRĀNY, E. (ed.): *Poznanie a výklad práva. Otázky metodológie: zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie*. Bratislava: Ústav štátu a práva SAV, 2023, s. 74-85.

Obsah

1. Úvod do kopernikovských obrátov vo filozofii a v práve	12
1.1 Kedy právnici siahajú po (právnej) filozofii?	16
1.2 Paradigmy a vedecké revolúcie podľa Kuhna	19
1.3 Paradigmy a vedecké revolúcie v práve?	23
1.4 Aplikácie Wittgensteina v sociálnych vedách	27
2. Wittgensteinov život a práca	31
2.1 Wittgensteiník	34
2.2 Russellov splnený sen, prvá svetová vojna a Traktát	36
2.3 Wittgenstein – záhradník a učiteľ	39
2.4 Návrat do Cambridgea, Modrá kniha a Hnedá kniha	40
2.5 Druhá svetová vojna, Popper a Skúmania	42
3. Wittgensteinovo filozofovanie	44
3.1 Čo je analytická filozofia	46
3.2 Ako čítať Wittgensteina?	49
3.3 Tractatus logico-philosophicus	51
3.3.1 Obrazová teória významu	51
3.3.2 Zmysluplnosť viet a úloha filozofie	53
3.4 Modrá kniha a Hnedá kniha	55
3.4.1 Prednáška o etike	55
3.4.2 Modrá kniha	56
3.4.3 Hnedá kniha	60
3.5 Filozofické skúmania	62
3.5.1 Jazyk, význam, jazykové hry, rodinné podobnosti a životná forma	62
3.5.2 Úloha filozofie	66
3.6 Wittgensteinova metóda	68
3.6.1 Filozofovanie verus filozofia	68
3.6.2 Prehľadné zobrazenie (gramatiky), aspektové videnie a filozofia ako terapia	69

4. Filozofovanie a teória práva	73
4.1 Postwittgensteinovská teória práva?	75
4.1.1 Ako nepoužívať Wittgensteina	75
4.1.2 Používať Wittgensteina a neteoretizovať?	77
4.2 Prečo sa nepýtať, kde je právo	80
4.2.1 Ako vznikla otázka o lokalizácii práva?	80
4.2.2 Rozpletanie zmätku – význam, zmysluplné otázky a jazyk nebežiaci naprázdno	81
4.2.3 Rozpletanie zmätku – aspektové videnie	84
4.2.4 Rozpletanie zmätku – teoretizovanie a dezinterpretovaný Pattaro	85
4.2.5 Rozpletanie zmätku – spor o interpretáciu	87
4.3 Dworkinovo zmätenie	90
4.4 Wittgensteinovská analýza základných práv	93
4.4.1 Základné práva ako dôležité práva	95
5. Pravidlá a normativita práva	100
5.1 Kripkenstein	103
5.2 Kripkenstein verzus Wittgenstein	106
5.3 Právny skepticizmus voči pravidlám	113
5.4 Objektivita, pravidlá a Pattersonovo rozuzlenie	119
6. Jazyk a interpretácia práva	122
6.1 Morawetz verzus Patterson	125
6.2 Interpretačné spoločenstvá Stanleyho Fisha	128
6.2.1 Koncepcia „ja“	129
6.2.2 Interpretačné spoločenstvá	129
6.2.3 Poznávanie práva	131
6.2.4 Ohýbanie práva, interpretačné spoločenstvo a vypadávanie z roly	132
Záver	135
Summary	138
Použitá literatúra	142

1.

**ÚVOD
DO KOPERNIKOV-
SKÝCH OBRATOV
VO FILOZOFII
A V PRÁVE**

Ludwig Wittgenstein býva v podstate univerzálne považovaný za jedného z najdôležitejších mysliteľov minulého storočia. Nezriedka sa jeho meno spája s kopernikovským obratom vo filozofii, ak nie rovno s dvoma.⁹ Revolúcia má spočívať predovšetkým v novej koncepcii vzťahu jazyka a sveta a v inak formulovanej úlohe filozofie. Tu Wittgenstein nadväzuje na jazykový obrat (angl. linguistic turn) vo filozofii odštartovaný podľa Michaela Dummetta Wittgensteinovým mostom do filozofie – Gottlobom Fregem.¹⁰ Niekedy však prst na štartovacom gombíku býva pripisovaný priamo Wittgensteinovi.¹¹ Ak však už na tomto mieste pripomenieme Thomasa Kuhna a jeho *Štruktúru vedeckých revolúcií*, môžeme revolúciu a zmenu paradigmy vnímať ako kratší alebo dlhší proces s množstvom účastníkov, kde niekedy len náhoda rozhodne, akému menu je novota pripísaná.¹² Aj Wittgenstein je tak v tomto zmysle spoluautorom. Jeho texty sú však výrazne viac než pokrokové generačné súpisky filozofických pohybov a jeho filozofia v neskorom období napokon ťažko zapadá do dejinných filozofických kategorizácií.¹³ Ak sa revolučnosť písania prejavuje aj cez žánrovosť a inakosť, ako naznačuje Kuhn, indíciou revolučnosti Wittgensteina môže byť aj to, že pri prvom čítaní jeho textov z neskorého obdobia možno mať pocit, ako mala aj autorka tejto knihy, že je zaujímavé, že sú vôbec považované za filozofiu.

Ako už avizoval predhovor, v tretej kapitole popíšeme Wittgensteinovo filozofovanie presnejšie, a čitateľstvo tak získa schopnosť porozumieť aj heslovitým vymedzeniam jeho kopernikovského obratu. Napríklad aj tomu od Ilhama Dilmana, ktoré hovorí o decentralizácii jazyka cez jazykové hry a obrat spája s odmietnutím filozofického realizmu (ale aj idealizmu), lebo „naša koncepcia skutočnosti v rôznych oblastiach diskurzu, ako rozlíšime to, čo je skutočné a čo nie, v rôznych oblastiach skúmania, je vnútorná gramatika týchto foriem diskurzu a bádania“.¹⁴ Tým Wittgenstein odskakuje aj od Kantovho kopernikovského obratu z *Kritiky čistého rozumu*, ktorý spočíva v prenesení váhy z objektu na subjekt, keď subjekt určuje poznávaný objekt ako jav (vec osebe nie je subjektu dostupná), a to preto, aby mohlo byť vysvetlené apriórne vedenie – transcendentálne poznanie zameriavajúce sa na spôsob poznávania predmetov, nie na poznanie predmetov.¹⁵ Teda v kantovskom zmysle nie objekty riadia naše koncepty, práve naopak, naše koncepty prispôsobujú objekty.¹⁶

Rovnako sa neskôr budeme venovať Wittgensteinovej filozofickej metóde a vysvetlíme tak napríklad aj to, ako Wittgenstein používa slovo „gramatika“, o čo ide pri prehľadnom zobrazovaní gramatiky alebo aj to, čo sú to „aspekty“ z druhého motta tejto knihy, ktoré cituje Wittgensteinove zápisky.¹⁷ Tam nám pomôže tzv. aspektové videnie.

9 O dvoch obratoch, kde jeden rozhybe raný Wittgenstein *Logicko-filozofického traktátu* a druhý neskorý Wittgenstein *Filozofických skúmaní* hovorí napríklad Carla Carmona v CARMONA, C.: *Wittgenstein. Vedomí hranice*, s. 9 a nasl.

10 MONK, R.: What is Analytical Philosophy? In MONK, R. – PALMER, A. (eds.): *Bertrand Russell and the Origins of Analytical Philosophy*. Bristol: Thoemmes Press, 1996, s. 3

11 BERGMAN, G.: Logical Positivism, Language, and the Reconstruction of the Metaphysics. *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, júl-august 1953, Vol. 8, No. 4, s. 453.

12 KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda, 1981, s. 138 a nasl.

13 Porovnaj PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*. Praha: Filosofia, 2005, s. 17. V roku 1931, teda v prechodnom období prehodnocovania myšlienok z *Logicko-filozofického traktátu*, si Wittgenstein zapísal poznámku o možnej reproduktivnosti svojho myslenia a inšpiráciách: „Je, myslím, niečo pravdivé na tom, keď si myslím, že som vo svojom myslení vlastne len reproduktívny. Myslím, že som nikdy nevynašiel myšlienkové hnutie, ale že mi vždy bolo niekým dané. A ja som sa ho iba hneď vášnivo chopil pre svoje vykladačské dielo. Tak ma ovplyvnil Boltzmann, Hertz, Schopenhauer, Frege, Russell, Kraus, Loos, Weininger, Spengler, Sraffa. (...) Čo vynachádzam, sú nové podobenstvá.“ WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*. s. 33-35. *Filozofické skúmania*, ktorých myšlienky sú stále vyťažované najviac, však boli ešte len pred nim.

14 DILHAM, I.: *Wittgenstein's Copernican revolution: the question of linguistic idealism*. New York: Palgrave, 2002, s. 28.

15 Porovnaj WUERTH, J. (ed.): *The Cambridge Kant Lexicon*. Cambridge: CUP, 2021, s. 125 a nasl.

16 DILHAM, I.: *Wittgenstein's Copernican revolution: the question of linguistic idealism*, s. 27-28.

17 Druhé motto knihy pochádza z WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*, s. 48.

Diskutovať budeme aj o tvorbe teórií. Nie je totiž raritou, že o Wittgensteinovi sa v súvislosti s jeho prínosom hovorí o jeho *teórii* jazyka alebo *teórii* významu, a to nielen prezentačne na prebaloch kníh,¹⁸ ale aj vo vedeckých textoch.¹⁹ My sa snažíme brať Wittgensteinove texty vážne, sám ich totiž detailne preformulovával a precizoval, a len zlomok napokon publikoval. Keď teda v § 109 *Filozofických skúmaní* Wittgenstein v kontexte metódy filozofovania hovorí, že nesmieme vytvárať žiadne teórie, a skôr poskytuje pripomienky na rozpletenie problémov, nahliadame na konceptualizovanie jeho textov do teórií podozrievavo. Hoci jadrom možnosti „používania“ Wittgensteina je podľa nás stále používanie jeho metódy, pripúšťame aj opatrnú a kontext rešpektujúcu aplikáciu konkrétnych pripomienok. Prečo je to dôležité? Ak Wittgenstein nechcel vytvárať teórie, nemôžeme ich z jeho textov jednoducho abstrahovať a napríklad konštatovať, že významom slova je jeho použitie vo vete, a potom následne túto „teóriu významu“ použiť v práve pri teórii interpretácie, a tak prenášať jeho kopernikovský obrat do práva. V skratke to znamená, že s Ludwigom Wittgensteinom a kopernikovským obratom v práve to nebude vôbec jednoduché a priamočiare. Povzbudiť alebo utešiť pred takýmto úsilím nás hádam môže Wittgensteinova myšlienka, že vo filozofii vyhráva ten, kto dobehne posledný.²⁰ Pokojne si domyslíme, že vo filozofii práva to môže byť podobné.

Po tomto úvode je namieste priblížiť tempo našich úvah v tejto kapitole. Krátko sme už určili nositeľov Wittgensteinovho kopernikovského obratu vo filozofii, a to úvahy o vzťahu jazyka a sveta a jeho metódu filozofovania spojenú s úlohou filozofie. Zhrnúť to môžeme tak, že „obrátenci“ sa pozerali na pôvod filozofických problémov inak. Podľa nich vznikajú zväčša alebo nevyhnutne tým, že nerozumieme povahe jazyka, tomu ako funguje a aký je jeho vzťah k svetu. Preto je nevyhnutné analyzovať jazyk a dopátrať sa tak k odpovediam na filozofické otázky a prípadne zistiť, že nie je zmysluplné si ich klásť. U neskorého Wittgensteina sa to všetko deje uvádzaním do nových analógií, podobenstiev či ukázaním/hraním iných jazykových hier, ktoré odhaľujú to, kde nás gramatika jazyka zviadla.

Nasledovať bude náčrt rôznych spôsobov toho, ako sa k sebe vzťahujú filozofia a právo, a teda aj toho, ako myšlienky filozofov a filozofiek presiaknu do úvah o práve a do života právnikov a právničiek. Samozrejme, všetko s vedomím, že dané je témou na samostatné monografie a nám ide len o vytvorenie podložia na úvahy v ďalších častiach knihy.

Ďalšia podkapitola sa bude venovať myšlienkam už spomenutého Kuhna zo *Štruktúry vedeckých revolúcií*, ktorá opisuje mechaniku paradigmatických zmien vo vedách. Hoci ide najmä o prírodné vedy, jeho myšlienky sú používané aj pri premýšľaní o revolúciách a o pokroku v spoločenských vedách, aj v práve. Zároveň je medzi Wittgensteinom a Kuhnom špeciálne puto. Nespája ich iba diskurzívny temperament, keď zatiaľ čo v roku 1946 Wittgenstein vytiahne na Karla Poppera v potýčke o pravosti filozofických problémov kutáč, v roku 1972 ťažký fajčiar Kuhn hodí v diskusii o paradigmách po svojom študentovi plný popolník.²¹ Kuhn na Wittgensteina v knihe

18 Pozri zadnú stranu obálky u WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*.

19 Pozri napr. VIND, V. P.: Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions revisited. *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 26, No. 1 (1995), s. 75.

20 „Filozofické dostihy vyhráva ten, kto dokáže bežať najpomalšie. Alebo inak: Ten, kto bude v cieľi posledný.“ WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*, s. 68.

21 Hádku Wittgensteina a Poppera popíšeme neskôr v kapitole o Wittgensteinovom živote. Kuhnovu vzplanutie je popísané v MORRIS, E.: *The Ashtray (Or the Man Who Denied*

priamo aj nepriamo odkazuje a v zásade používa jeho metódu. Napokon, revolúcia je podľa neho zmenou vo videní sveta.²² Revolúcia sa nerovná vedeckému objavu, ale inému pohľadu na svet, ktorý je spojený aj s inou socializáciou do vedeckej komunity. A tento Kuhnov postreh vôbec nie je maličkosťou, sám je paradigmatickou zmenou v pohľade na vedu.

Nasledovať budú úvahy o zmenách paradigiem v práve, kde prijmem akoby mäkšiu koncepciu paradigiem. I tá Kuhnova, ako už bolo naznačené, však stojí na popise v podstate sociologickej premeny spoločností a pripúšťa existenciu viacerých paralelných paradigiem.

Kapitolu uzatvoríme dvoma príkladmi explicitného a teoretizovaného použitia Wittgensteina v sociálnych vedách od Roberta Vintena. Výber tohto autora je podmienený širokou mierou teoretizácie aplikovateľnosti Wittgensteinových myšlienok v spoločenských vedách, tým, že príklady aplikovateľnosti sa relatívne priamo týkajú dôležitých tém právnej teórie – slobodná vôľa a pojem spravodlivosti, i tým, že sa Vinten paralelne snaží použiť Wittgensteinov spôsob premýšľania aj jeho jednotlivé pripomienky. Zároveň ide o relatívne jednoducho pochopiteľné aplikácie, ktoré vznikli nedávno, ukazujú teda, ako podnetnosť Wittgensteinových myšlienok naďalej žije.

V tejto časti je naším cieľom dopracovať sa k východiskám toho, v akom zmysle možno hovoriť o Wittgensteinovi ako inšpirátorovi nejakej významnej konceptuálnej zmeny v premýšľaní o práve, tak aby úvahy prebiehajúce vo štvrtej až šiestej kapitole mali širšie ukotvenie. Iste, bez priblíženia Wittgensteinovho filozofovania ešte budú niektoré myšlienky nezrozumiteľné, tu nám však nejde o pochopenie aplikácií Wittgensteina, ale o porozumenie základnej mechanike možnosti jeho použitia v právnom myslení.

Reality). Chicago: The University of Chicago Press, 2018, s. 13-14. Morris okrem hodenia popolníka Kuhnovi pripisuje aj jeho vyhodenie zo školy. John Gunnell pripúšťa, že hoci je možné, že Kuhn po Morrisovi popolník hodil, je skôr nepravdepodobné, že ho chcel trafiť. GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It is*. New York: Columbia University Press, 2014, s. 15.

22 KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 166.

1.1 Kedy právnici siahajú po (právnej) filozofii?

Rozsah priesakov medzi filozofiou a právom, alebo dokonca ich samotná existencia, je predmetom dlhej a vášnivej debaty. Ak sa pozrieme do vývoja v poslednom približne polstoročí a zaostríme na známe postavy, ktoré sú napokon s Wittgensteinom spojené, na jednu stranu škály môžeme zapichnúť vlajku s menom Ronalda Dworkina, právom ako odvetvím morálky a konceptom sudcu (akoby) filozofa.²³ Podľa Dworkina sudca participuje na koherentnom vykladaní a aplikácii práva ako integrity. V rozhodovaní dopisuje reťazovú novelu (orig. chain novel), akýsi príbeh práva. Aby tak mohol robiť, potrebuje sudcovskú filozofiu, ktorá mu okrem iného, prostredníctvom teórie legislatívy, umožní konštruovať význam právnych predpisov. Bez sudcovskej filozofie nemôže z princípov, zo zákonov, súdnych precedensov a z politik ako prameňov práva (a z faktov prípadu) vytvoriť rozhodnutie.²⁴ Zjednodušene, a vyslovene našimi slovami, aj keď sudca typicky nebude pri rozhodovaní konzultovať Kanta alebo Derridu, aplikácia práva, teda konštruovanie toho, čo právo požaduje a čo to znamená pre konkrétny prípad, je typom aktivity, ktorá vyžaduje nejaké porozumenie a využitie konceptov ako spravodlivosť, rovnosť atď., vrátane teórie významu. A tak aj isté angažovanie sa vo filozofovaní ako praktickej aktivite. Iste, Dworkin nehovorí o všetkých právnikoch, ale ak je právo odvetvím morálky, konceptuálne prepojenie práva a filozofie je úplne priame.²⁵ Dworkin sa napokon sám Wittgensteinom inšpiruje aj v jednej zmene úlohy právnikov (skúmať použitie slov), ako ukážeme a skritizujeme vo štvrtej kapitole.

Na druhú stranu škály pokojne umiestnime Stanleyho Fisha a jeho ideu autonómnych disciplín, ktorá vylučuje silnú interdisciplinaritu. Fish navyše úplne v kontraste s Dworkinom, s ktorým roky viedol tzv. Fish/Dworkin debatu, odmieta nevyhnutný vplyv teórie na prax. Jeho sudca vie držať svoju rolu a súdiť bez toho, aby mal akúkoľvek predstavu o teóriách súdneho rozhodovania.²⁶ Sudca vhpne, alebo skôr je vhpnutý do istého interpretačného spoločenstva a aj cez svoju prípravu sa do nejakej koncepcie práva zapracuje.²⁷ Právo nie je ani konzistentné, ani koherentné a existuje viacero jeho koncepcií paralelne. Stávať sa sudcom je predovšetkým tréning v činnostiach, v aktivite usádzania sa do komunity. Hádám by Fish súhlasil, že v podstate toho byť sudcom nie je špekulatívna a reflexívna a analytická činnosť, ktorú si bežne predstavujeme pod filozofovaním. A hlavne, ako už bolo spomenuté, filozof a právnik sú ukotvení v odlišných komunitách a ich činnosť a úloha je odlišná. Neznamená to, že sa nemôžu vôbec inšpirovať

23 Pozri DWORKIN, R.: *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 1986, najmä s. 225 a nasl.

24 Navyše úplne priamo smerom k Ústave USA Dworkin konštatuje, že táto spočíva na konkrétnej morálnej teórii. Jej vágne koncepty, ako napr. klauzula rovnosti, sa dovoľávajú morálnych konceptov. Sudca alebo sudkyňa tak pri aplikovaní týchto klauzúl zodpovedajú otázky politickej morálky. DWORKIN, R.: *Když sa práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 192.

25 K právu ako časti či aspektu morálky u Dworkina pozri napr. BAXTER, H.: *Dworkin's 'One-System' Conception of Law and Morality*. *Boston University Law Review*, Vol. 90 (2010), najmä s. 860 a nasl.

26 Dworkin a Fish viedli na túto aj iné témy diskusiu naprieč rokmi, časopismi aj žánrami. Nosná časť myšlienok S. Fisha je zachytená v texte *Dennis Martinez and the uses of Theory*, ktorý vyšiel aj v knihe *Doing What Comes Naturally*. Koncizne tému spracováva Michael Robertson v ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law: How Fish Works*. Cambridge: CUP, 2016, s. 48 a nasl. (k oddelenosti praktík) a s. 264 a nasl. (k Fish/Dworkin debate).

27 „Any judge will develop into a working conception of law.“ FISH, S.: *Doing What Comes Naturally: Change, rhetoric, and the practice of theory in literary and legal studies*. 5. paperbackové vydanie. Durham, London: Duke University Press, 2007 (prvé vydanie 1989), s. 388.

a ovplyvňovať, ale pojmovo, z povahy vecí, to tak nie je. Ide jednoducho o odlišné disciplíny.

Niekde medzi nimi, bližšie k Dworkinovi, môžeme nechať pobehovať rozrušeného Herberta Harta, ktorý bol hore celú noc čítajúc Wittgensteinove *Filozofické skúmania*.²⁸ Hart neskôr *Skúmania* označuje za „našu Bibliu“²⁹ a píše texty, v ktorých sa snaží ukázať prínos analytickej filozofie vrátane Wittgensteinových pripomienok (ak by sme ho do analytickej filozofie nezaradili) pre právo. Napríklad v inauguračnej prednáške o definíciách a teóriách v právnej vede³⁰ píše o márných snahách právnych škôl hľadať definície, keď sa snažia cez ne určiť význam slov ako „právo“ alebo „vlastníctvo“ a pýtajú sa, čo právo alebo vlastníctvo je. Hart sa snaží sprostredkovať porozumenie pojmu „právo“ (tu orig. right) inak ako cez definíciu, a to cez analýzu výroku, v ktorom je výraz použitý. Príklady si ukážeme neskôr, keď sa v druhej časti knihy s Dworkinom, Fishom aj Hartom stretne opäť.

Líniu vplyvania premien vo filozofii na premeny myslenia o práve (s istou licenciou použijeme pojem pokrok) u vyššie spomenutých aktérov možno vidieť aj cez osobné línie a kontakty. Okrem už načrtnutých tu výberovo ukážme na to, že Hart prenechal pozíciu vedúceho katedry jurisprudencie v Oxforde Dworkinovi, keď nepriamo referujúc na Wittgensteina očakával, že Dworkin napíše *Filozofické skúmania* k jeho *Traktátu*.³¹ Hart tiež napríklad dlhodobo spolupracoval s filozofom Johnom L. Austinom, autorom slávnej knihy *Ako niečo robiť slovami*. Jeho analýza jazyka ho nadchýnala a v roku 1948 s ním dokonca viedol seminár o právnej a morálnej zodpovednosti.³² Medzi Hartových doktorandov patrili aj John Finnis, Joseph Raz či Peter Hacker. S posledným z nich sa v knihe ešte stretne.

Samozrejme, jedna vec je vplyvanie novôt vo filozofii na novoty v tom, čo môžeme označiť za právnu filozofiu, a teda ovplyvňovania medzi filozofmi a právnymi filozofmi.³³

Inou vecou je informačná infraštruktúra medzi právnikmi v akcii a právnikmi bádateľmi – medzi praxou a právnou teóriou (hoci toto rozlišovanie možno aj rozmazať). Celkom bezpečne však môžeme povedať, že v každom tréningu pri výchove právnika alebo právničky je prítomná nejaká predstava o tom, čo právo je a aká je jeho funkcia. Do nejakej filozofickej koncepcie alebo koncepcií, do nejakého uchopenia pojmu práva sme vychovávaní. A to, čo nejako je, sa javí ako samozrejmé, akoby tu bolo vždy. Stáva sa neviditeľným, lebo je samozrejme prijímaným predpokladom. Uvedme príklad. Dnes sa na ústavných súdoch, a nielen na nich, suverénne aplikuje

28 LACEY, N.: *A Life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*. Oxford: OUP, 2006, s. 140.

29 Tamže. To všetko napriek pnutiu medzi Oxfordskou školou filozofie jazyka a filozofiou prirodzeného jazyka bližšou Univerzite v Cambridgei, kde pôsobil Wittgenstein.

30 HART, H. L. A.: *Definition and Theory in Jurisprudence*. (prvýkrát vyšlo v 1953) In HART, H. L. A.: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Clarendon Press: Oxford, 1983, s. 21-48.

31 LACEY, N.: *A Life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*, s. 292-293.

32 Tamže, s. 144.

33 V knihe nerozlišujeme medzi právnou filozofiou, právnou teóriou, právnou vedou a jurisprudenciou a ponechávame porozumenie na jazykovú intuíciu čitateľstva. Rozdiely totiž nie sú pre naše premýšľanie nosné. Zároveň treba uznať, že sa o dané pojmy stále vo vedeckom priestore zápasí. Napríklad jurisprudencia (orig. jurisprudence) býva v anglosaskom jazykovom prostredí často vnímaná ako synonymum právnej filozofie. Roger Cotterrell však stopuje dôvod prerábania jurisprudencie na právnú filozofiu vo vyššom spoločenskom statuse filozofie a v jej jasnejšej identite. Stále je však zároveň prítomná kritika zo strany filozofov napríklad pre metodologickú nejasnosť a nevyhranenú jurisprudenciu. Odôvodnenie jej existencie potom spočíva skôr v pedagogických aspektoch takto nazvaných kurzov, ktoré majú rozšíriť rozhľady študentiek a študentov práva. Cotterrell sa ale snaží odôvodniť zmyslupnosť jurisprudencie odlišenej od právnej filozofie tak, že ide o spôsob poznávania práva, nie o akademickú disciplínu, ktorej cieľom je slúžiť potrebám právnej praxe, nie nachádzať večné pravdy o práve. Pozri COTTERRELL, R.: Why Jurisprudence is Not Legal Philosophy. *Jurisprudence*, Vol. 5, No. 1 (2014), s. 41-55. Twinning zas jurisprudenciu pokladá za teóriu práva, a teda za širšiu než právnú filozofiu. TWINNING, W.: *Law in Context: Enlarging a Discipline*. Oxford: OUP, 1997, s. 110. Právna filozofia býva vnímaná ako jedna z odnoží filozofie, ktorá sa zaoberá špecifickým objektom – právom. Teória práva je potom v porovnaní s právnou filozofiou aj objektom záujmu širšia a metodologicky odlišná. Zaoberá sa napríklad tiež spoločenským zriadením a formami štátu, v ktorých je právo produkované, ale aj základnými konceptmi (lokálneho) právneho myslenia a právnej praxe ako napríklad právny úkon. V podstate je jednou vetvou právnej vedy.

test proporcionality, ktorým sa rieši konflikt právnych princípov, ľudských práv či ústavných hodnôt. Tento typ váženia vykonáva aj normotvorca pri prijímaní právnych predpisov, hoci aj z iných východísk ako ústavný súd. V učebniciach ústavného práva a teórie práva je prítomný ako štandardizovaný postup – to, čo sa robí *lege artis*. Jeho východiská však súvisia s naším vnímaním a konceptualizovaním práva. Napríklad sú právom iba právne pravidlá alebo aj princípy? Akú úlohu hrajú princípy a komu sú adresované – verejnej moci alebo aj jednotlivcom (súkromníkom)? Test proporcionality tak nadväzuje na istú koncepciu práva a je súčasťou súčasnej ústavnej paradigmy, ak už voľnejšie použijeme Kuhnov výraz. Test proporcionality tu nebol vždy. V našom priestore prvý článok o ňom napísal Alexander Brösl v roku 1992,³⁴ a to dávno predtým ako ho náš Ústavný súd začal systematicky používať. Teda to, ako pracujeme v jednotlivých právnických povolaniach, je štruktúrované spôsobom, ako sme uchopili pojem práva a jeho rôzne koncepty. Iný pojem práva vedie k iným postupom v právnej praxi.

A tu môžeme nadviazať myšlienkami Nigela Simmondsa. Podľa neho je motiváciou právnikov siahť po textoch z jurisprudencie vtedy, keď majú problém v bežne používanom nereflexívnom rámci vykonávať svoju prácu – keď napríklad právny poriadok stojí pred výzvami súvisiacimi s dramatickými zmenami.³⁵ Hádám by sme takúto situáciu mohli nazvať aj krízou. Vo svojej podstate môže nasledovať niečo podobné ako v prípade Kuhnom popisovanej krízy, keď sa vo výskume začínajú kopíť anomálie, ktoré nedokáže stará paradigma riešiť a vysvetliť. Právnik alebo právnička môžu zistiť, že ich predstava o práve už nevyhovuje „pokroku“, ktorý bol v právnej teórii urobený, a pokrok nasiakne aj do právnej praxe. Podobne si vieme predstaviť začiatky využívania testu proporcionality koncom deväťdesiatych rokov. Ani tu však pokrok nevnímame ako kumuláciu nových poznatkov, rovnako ako Kuhn, ako sa ukáže, ale ako vťahnutie do inej právnej paradigmy.

Iste, spomenutá dynamika vyhovuje skôr tomuto súčasnému času a vyššie načrtnutému kontextu. Vzťahovanie sa práva a filozofie možno vymedziť úplne inak. Ak ostaneme v tzv. západnom myslení a časovo sa posunieme k myšlienkam, pri ktorých sa zvyknú zapínať stopky štartu filozofie, uvidíme Sokrata, Platóna a Aristotela, ktorí premýšľajú nad svetom ešte bez usídlenosti vo vedných disciplínach. I tam by však bol zrejvý rozdiel medzi tým, čo robil Sokrates a Platón ako premýšľanie o práve, a tým, čo vykonávali heliasti, vyžrebovaní občania-sudcovia, keď súdili Sokrata. Takpovediac teoreticky premýšľať o práve a aplikovať ho sú odlišné aktivity. Niekoľko ďalších príkladov ich ovplyvňovania však popíšeme v diskusii o zmenách v paradigmách v práve po predstavení Kuhnovej *Štruktúry vedeckých revolúcií*.

34 BRÖSL, A.: O činnosti Ústavného súdu Spolkovej republiky Nemecko (Teória právnych princípov a prax). *Justičná revue*, 44, 1992, č. 8-9, s. 67-71.

35 SIMMONDS, N. E.: *Central Issues in Jurisprudence: Justice, Law and Rights*. 4th edition. London: Sweet & Maxwell, 2013, s. 3 a nasl.

1.2 Paradigmy a vedecké revolúcie podľa Kuhna

Thomas Kuhn v elegantnom texte o revolučných obratoch vo vedách z roku 1962 v podstate ukazuje, že k výraznej premene a pokroku vedeckého myslenia nedochádza kumuláciou vedomostí, teda tak, že vedkyne a vedci (v konkrétnej vedeckej oblasti) získavajú nové a nové poznatky. Kuhn pozerajúc sa na históriu vedy, predovšetkým na jemu blízku fyziku a chémiu, popisuje revolúciu – zjednodušene povedané – ako proces výmeny paradigiem.

Rámčovo tento proces tak, ako ho vykresľuje Kuhn, popíšeme, a to z dvoch dôvodov. Preto, aby sme ho mohli priložiť ako typ mierky k právnej vede v ďalšej podkapitole, a preto, aby sme aj tu videli, ako Wittgensteinova metóda funguje. Sám Kuhn, už sme to napokon spomínali, vyslovene s Wittgensteinovými textami pracuje a v niektorých častiach knihy aj bez odkazov používa jeho obrazy. Nielen myšlienka vedeckej revolúcie ako zmeny videnia sveta má wittgensteinovskú dušu a je prikrytá Wittgensteinovým obrazom zajaca/kačky, v ktorom raz vidíme kačku, inokedy zajaca.³⁶ Ďalším spojením je napríklad to, že Kuhn vedu vníma ako riešenie (aj) pojmových hlavolamov. Dané je implicitne wittgensteinovské, keďže nosná časť Wittgensteinovho filozofovania spočívala v rozpletaní zmätení, pri ktorých hlavou narážame na hranice jazyka.³⁷ Úplne explicitne Kuhn na Wittgensteina referuje pri premýšľaní o tom, ako môže byť výskum v normálnej vede (tento pojem o chvíľu vysvetlíme) riadený paradigmou bez toho, aby existoval jednotný a presne stanovený súbor pravidiel, ktorými sa veda riadi, teda ktorý sa vzťahuje na výskumné problémy a metódy. Je to totiž dôležité pre odpoveď na to, ako sa môžu rôzne vedkyne a vedci riadiť tou istou paradigmou, ak sa nezhodnú na jej jednotnej interpretácii alebo pravidlách, ku ktorých dodržiavaniu ich viaže. Kuhn tu používa Wittgensteinove poznámky k jazyku a jeho pojem rodinných podobností, ktorým Wittgenstein ukazuje, že nemusí existovať súbor pravidiel, ktorý nás oprávňuje použiť slovo „hra“ istý spôsobom. Že použitia tohto slova sa na seba môžu podobáť ako členovia rodiny, ale nemať nič priamo spoločné.³⁸ Tak ako Wittgenstein hovoril o používaní jazyka ako o hraní hier podľa istých pravidiel, Kuhn hovorí o vede ako hre s istými pravidlami.³⁹ V dodatku z roku 1969 Kuhn dokonca dodá, že vedci bádajúci v rôznych paradigmách sú príslušníkmi rôznych jazykových spoločenstiev a ich komunikačné problémy sú tak prekladovými ťažkosťami⁴⁰ a že proponenti rôznych teórií sú vlastne „v situácii členov rozličných jazykových a kultúrnych spoločenstiev“.⁴¹ Ozveny týchto prístupov, ktoré nadväzujú na Wittgensteina, budeme počuť v pojme interpretačných spoločenstiev od Stanleyho Fisha, ktorým sa budeme zaoberať úplne v závere tejto knihy.

36 „Čo bolo vo svete vedca pred revolúciou kačicou, zmenilo sa teraz na zajaca.“ KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 166, bez explicitnej referencie na Wittgensteinove *Filozofické skúmania*. Obdobne s. 169, s. 184. Zmenou vo videní sveta je aj iné použitie jazykového aparátu a prístrojov (s. 187), napríklad aj slova „prvok“ tým, ako Boyle zmenil vzťah „prvku“ k chemickým procedúram (s. 202). Zmena používania slov, zmena pojmov je vlastne vedeckou revolúciou.

37 Okrem pojmových hlavolamov vedci a vedkyne riešia tzv. inštrumentálne a matematické hlavolamy. Dokonca sa môže stať, že paradigma zvedie vedcov neriešiteľ spoločensky dôležité otázky, lebo sa nedajú formulovať ako hlavolam. KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 79 a nasl.

38 KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 89-91.

39 Tamže, s. 83, s. 97, s. 142.

40 Tamže, s. 241 a s. 271.

41 Tamže, s. 276.

Ako teda Kuhn opisuje revolúcie vo vede, keď už vieme, že na to používa pojmológiu paradigiem, normálnej vedy a jazykových hier? Primárne začína úplne inak, ako by sme bežne čakali, a to výzvou na iný pohľad na dejiny, ktorá vyústi v zmenu obrazu vedy: „Keby sme históriu nepokladali iba za zbierku anekdot alebo chronologicky usporiadaných udalostí, mohla by podstatne zmeniť náš dnešný obraz o vede.“⁴² Už v prvej vete prvej kapitoly knihy tak vlastne sám aplikuje metódu rozrušenia obrazu, ktorým sme držaní. Môžeme tu preto už počuť § 115 Wittgensteinových *Filozofických skúmaní*: „Boli sme v zajatí obrazu. A nemohli sme uniknúť, lebo tkvel v našom jazyku a zdalo sa, že jazyk nám ho neúprosne opakuje.“⁴³ Iste, dá sa diskutovať, či pri obraze dejín a vedy ide o obraz, ktorý „tkvel v našom jazyku“, Kuhn ale udržiavanie predstavy histórie ako sledu udalostí a vedy ako súboru faktov, teórií a metód pripisuje učebniciam. A učebnice sú neskôr v jeho texte miestom zachytenia a šírenia konkrétnej paradigmy. Konkrétnou paradigmou sa potom riadi normálna veda. Každá paradigma je istou jazykovou hrou, a tak aj veda, ktorá ide na jej podvozku, je hraním istej jazykovej hry.⁴⁴ Aj text učebnice je tak súčasťou jazykovej hry, a tá nás môže držať v zajatí, presne ako píše Wittgenstein. V skratke, aj obraz histórie ako sledu udalostí a vedy ako súboru faktov, teórií a metód, ktorý vedie k vnímaniu vývoja vedy ako kumulácie poznatkov a revolúcie ako objavu významného nového poznatku, je u Kuhna, tak ako ho čítame, konceptualizovaný ako jazykové zmätenie. Toto jazykové zmätenie produkuje aj otázky ako: „Kedy bol objavený kyslík? Kto objavil zachovávanie energie?“⁴⁵ A tieto sú podľa Kuhna nesprávne postavené, čo podľa neho tuší už aj časť vedeckej obce. Tá teda identifikuje anomáliu v normálnej vede o dejinách vied a vlastne pomaly začína revolúciu v skúmaní vied tým, že si začína klásť nové a iné otázky.⁴⁶ Kuhnova kniha, ako sme už vyššie naznačili, je vlastne nosne účastná na tejto revolúcii – je nielen popisom štruktúry vedeckých revolúcií, ale aj nosičom novej paradigmy v rámci revolúcie v skúmaní dejín vedy.

Ak obraz vedy ako kumulácie poznatkov je zmätením, je potrebné rozpliesť ho ponúknutím iného obrazu. Ten Kuhn podáva dotiahnutím prístupov reprezentovaných napríklad Alexandrom Koyréom, v ktorých sa akcent kladie na súvislosť myšlienok vedca s jeho okolím, ostatnými členmi vedeckej komunity, konkrétnej školy myslenia, a vo finále sa u Kuhna rozdiel medzi rôznymi školami stáva rozdielom v spôsobe ich videnia sveta, ktorý je medzi školami nesúmerateľný.⁴⁷ To znamená, že vedecké teórie sú podľa Kuhna vlastne z povahy vecí interpretatívne – popis je vždy v istom zmysle aj interpretáciou, lebo je sám zasadený v istej interpretácii sveta v nejakej konkrétnej paradigme. Nový pohľad je teda pohľad na dejiny vedy ako na rôzne spôsoby videnia sveta, ktoré sa striedajú. Revolúcie, v našom pojmosloví kopernikovské obraty, sú výmenou jedného spôsobu videnia sveta, ktorý sa presadil ako normálna veda, za iný. Teda výmena pa-

42 Tamže, s. 37.

43 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda, 1979, § 115, s. 74.

44 Súhlasila by s nami Vasso Kindí, ktorá interpretuje Kuhnove paradigmy ako „súbor ‚gramatických‘ cvičení [orig. drills], podľa vzoru ktorých vedci modelujú svoj výskum a/alebo ako spleť ontologických a metafyzických záväzkov, na pozadí ktorých práca vedcov roztvára a získava význam [orig. meaning]“. KINDÍ, V. P.: Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions Revisited. *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 26, No. 1 (1995), s. 78.

45 KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 38.

46 Tamže, s. 39.

47 Téma nesúmerateľnosti (orig. incommensurability) vedeckých škôl, a teda paradigiem, sa sama stala predmetom bohatej vedeckej diskusie – nám pre naše účely bude stačiť poznámka, že súvisí s otázkou vzájomnej zrozumiteľnosti a preložiteľnosti medzi rôznymi formami života. Časť nesúmerateľnosti možno vyjadriť aj tak, že ak by sa rôzni vedci v rôznych obdobiach pozerali na tú istú fyzikálnu udalosť, videli by rôzne javy. Démuth Kuhnovu koncepciu označuje ako chápanie vedy ako systému narácie a zrozumiteľne rozdielnosť vo videní sveta sumarizuje tak, že „Aristoteles nevnímal rovnaké javy ako Galileo či Einstein, ale každý z nich sa pozeral na odlišné javy v odlišných kontextoch“. DÉMUTH, A.: *Filozofické aspekty dejín*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 84.

radigmy za inú, pričom viaceré paradigmy môžu existovať spolu, hoci je to zriedkavé.⁴⁸ O paradigmách hovorí Kuhn rôzne, možno vedome trochu neostro, pre naše účely to ale nespôsobuje nevyhnutne problémy, keď sa budeme pozerať, tak ako doposiaľ, skôr na podobnosti použitia tohto slova, než na to, či z vyše dvadsiatich rôznych použití vieme vybudovať definíciu paradigmy. Aj v tomto sa dá Wittgensteinom inšpirovať. Na tomto mieste ale pripomenieme jedno z prvých Kuhnových vymedzení paradigiem, keď hovorí, že za ne pokladá „všeobecne uznávané výsledky vedeckého výskumu, ktoré istý čas slúžia spoločenstvu odborníkov ako modely problémov a ich riešení“.⁴⁹ Vyššie ponúknutý popis nám už napokon naznačuje bohatšie porozumenie paradigám než ako výsledkom vedeckého výskumu, ktoré slúžia ako modely, doplníme ho ale o popis z Kuhnovho dodatku z roku 1969. V ňom píše, že slovo „paradigma“ je v jeho práci používané v prevažne dvoch významoch. Po prvé na označenie celej štruktúry „predstav, hodnôt a postupov atď., ktoré sú spoločné členom daného spoločenstva“ a po druhé „denotuje jeden prvok danej štruktúry – riešenia konkrétnych hlavolamov. Ak tieto riešenia používame ako modely či príklady, môžu nahradiť explicitné pravidlá a stať sa základom riešenia ostatných hlavolamov normálnej vedy“.⁵⁰

Normálnou vedou Kuhn označuje výskum nadväzujúci na predošlé výdobytky vedy, ktorý je základom ďalšej vedeckej praxe.⁵¹ Normálna veda je nesená istou paradigmou a ten, kto sa ňou neriadí, je často z vedeckého spoločenstva vytlačovaný.⁵² V normálnej vede vedci a vedkyne riešia v podstate hlavolamy, a problémy normálnej vedy typicky neústia do ničoho zásadne nového.⁵³ Paradigma je vlastne okuliarmi, cez ktoré si stanovuje veda problémy, ktoré bude riešiť. Môže sa tak stať, že sa minie s dôležitými spoločenskými problémami.⁵⁴ Paradigma ako jazyková hra funguje na základe istých pravidiel, ako už bolo ale spomenuté, nie je vymedziteľná jednotným súborom pravidiel, pretože paradigma pravidlám výskumu predchádza.⁵⁵ Je v podstate ich predpokladom. V normálnej vede je fokusom praktizovanie výskumu, ale v zásade sa nespochybňujú metódy a problémy vedy. Tie sú zaujímavé v období revolúcií. Vtedy sa totiž objavujú anomálie, ktoré sú vlastne nenaplneniami očakávaní, ktoré vznikli v rámci paradigmy. Hromadia sa, vznikajú objavy, ktoré paradigma nedokáže vysvetliť, a anomálie prestávajú byť len ďalším hlavolamom normálnej vedy,⁵⁶ až sa následne normálna veda dostáva do krízy⁵⁷ a po dlhšom alebo kratšom čase sa nová paradigma, ktorá bola podložkou na videnie, konceptualizovanie a vysvetlenie anomálií, stáva novou prevažujúcou paradigmou, ktorá nesie normálnu vedu a v ktorej je predošlá anomália už očakávaným výsledkom výskumu.⁵⁸ Revolúcia je zmenou pohľadu, gešaltu, keď niečo, čo vedci videli, prestanú vidieť a vidia niečo nové. Tu Kuhn používa

48 KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*, s. 32.

49 Tamže, s. 31.

50 Tamže, s. 240.

51 Tamže, s. 47.

52 Tamže, s. 57.

53 Tamže, s. 77.

54 Tamže, s. 80.

55 Tamže, s. 88 a nasl.

56 Tamže, s. 133.

57 Jadrom krízy je neschopnosť normálnej vedy riešiť hlavolamy, ale Kuhn tam pridáva aj ďalšie faktory. U Kopernika bola v hre napríklad aj spoločenská požiadavka zmeny kalendára. Tamže, s. 118.

58 Tamže, s. 97 a nasl.

Wittgensteinov obraz kačkozajaca.⁵⁹ Revolúcia sa ale môže udiť iba v časti vedeckej teórie pre nejakú skupinu vedcov – chemik môže atóm vnímať ako molekulu a fyzik nie.⁶⁰

Kuhn neviaže svoju koncepciu vedeckých revolúcií len na prírodné vedy, hoci ju nimi ilustruje. Spomína napríklad aj právo, hoci ako výnimku: „V jednotlivých vedách (aj keď nie v oblasti ako medicína, technológia či právna veda, ktorej hlavný *raison d'être* vyplýva z vonkajších potrieb spoločnosti) sa vznik odborných časopisov, zakladanie špecializovaných vedeckých spoločností a požiadavka osobitného miesta v študijných plánoch obyčajne spájali s prijatím spoločnej paradigmy.“⁶¹ Implicitne píše o tom, že paradigmatickosť sa vzťahuje na všetky vedy⁶² a čiastočnú nefunkčnosť súčasných paradigiem rieši aj v kontextoch filozofie, psychológie a lingvistiky.⁶³ Zároveň však odlišuje pokrok v prírodných vedách a napr. v politickej teórii, teológii alebo filozofii⁶⁴ – aj „teológ zdôvodňujúci dogmy či filozof rozvíjajúci imperatívy prispieva k pokroku“.⁶⁵ Zároveň sa Kuhn neskôr priznáva, že keď písal *Štruktúru vedeckých revolúcií*, absenciu jasných paradigmatických zmien v spoločenských vedách nepripisoval fluidnejšej povahe objektu výskumu sociálnych vied, ale diskurzívnejšej povahe spoločenskovedných komunit a širšej nezhode o tom, ako formulovať problémy a aké metódy v spoločenských vedách používať.⁶⁶ Ak teda chceme posúdiť, či Wittgensteinovo filozofovanie prináša revolúciu v práve, vieme použiť Kuhnovo pravítko a pozrieť sa na to, či a ako Wittgenstein participoval na zmene videnia sveta, teda na výmene paradigiem? Čo máme sledovať?

59 Tamže, s. 169.

60 Tamže, s. 95-96.

61 Tamže, s. 58.

62 Tamže, s. 161.

63 Tamže, s. 177.

64 Tamže, s. 222.

65 Tamže, s. 225.

66 GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It is*, s. 162.

1.3 Paradigmy a vedecké revolúcie v práve?

Pozorné čitateľstvo si už isto všimlo, že doposiaľ sme trochu rozšafne narábali s výrazmi „právo“ a „teória práva“, keď sme hovorili o kopernikovských obratoch v nich. V časti knihy, vrátane jej názvu, sme avizovali sústredenosť na Wittgensteinov vplyv na obrat v práve. Z iných častí, vrátane predošlej podkapitoly, však vyplýva skôr skúmanie jeho vplyvu na obrat v právnej vede, predovšetkým v právnej teórii. Druhé je nášmu snaženiu bližšie.

Nezaujímá nás tu totiž hodnotové a epistemologické pozadie jednotlivých právnych poriadkov alebo právnych systémov, vnímanie funkcie práva a ani presvedčenia o povahe človeka a sveta, ktoré sa v každom platnom práve nevyhnutne zrkadlia a ktoré by sme v istom zmysle tiež mohli nazvať paradigmami. Nezaujímá nás tak ten typ revolúcie, ktorý ako zmenu paradigmy popisuje napríklad Tomáš Gábriš na uhorskom práve, keď ukazuje, ako sa z lokálne komunitou vymáhaných noriem v podstate líčujúcich komunitnú predstavu o morálke za absencie práva vyhlásovaného panovníkom tak, že by k nemu všetci mali prístup (neplatí teda ani fikcia znalosti práva), stáva koncom osemnásteho storočia štátom produkovaná normotvorba ašpirujúca na masívnu reguláciu verejnomocenských aspektov vzťahu moci a jednotlivca aj súkromného života obyvateľstva.⁶⁷

Zaujímajú nás revolučné zmeny v právnom myslení, ktoré sú samozrejme nejakým spôsobom transformované aj do toho, ako právnici v praxi pracujú s právom a ako je právo tvorené, linky vplyvov si však zasluhujú samostatný výskum. Revolučné zmeny v právnom myslení sú pre nás zmenami v konceptualizovaní práva, a to predovšetkým právnou vedou. Otázne je, či majú povahu Kuhnových výmen paradigiem. Keďže Kuhnove príklady pracujú predovšetkým s príkladmi z prírodných vied, týkajú sa vied, ktorých objekt je v istom zmysle slova ľudskému správaniu externý. V spoločenských vedách, teda aj v právnych vedách, je však skúmané ľudské správanie, lebo právo je – dá sa povedať – to, čo ľudia robia/tvorí. Kauzalita funguje v spoločenských vedách inak. Jeden z najznámejších wittgensteinovských rozborov sociálnych vied od Petera Wincha hovorí o čiastočnej nefunkčnosti pojmológie kauzality v sociálnych vedách (na rozdiel od prírodných vied) a ponúka terminológiu motívov a dôvodov konania.⁶⁸ Wittgensteinove poznámky o pravidlách v tejto línii aplikuje na vysvetlenie fenoménov, ktoré skúmajú sociálne vedy, v kontrapunkte k prírodným zákonom, ktoré sú „za“ fenoménmi prírodných vied.

Ešte inak, zaujímajú nás, použijúc terminológiu Anthonyho Allotta, predovšetkým paradigmatické zmeny v Práve, ale nie obraty v PRÁVE a práve.⁶⁹ PRÁVO s kapitálkami je objektom filozofického záujmu a je myslené ako súčasť kultúry. Právo s kapitálkou je objektom záujmu rôznych

67 GÁBRIŠ, T.: Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ, D. a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 124 a nasl.

68 WINCH, P.: *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, s. 10 a nasl.

69 Pozri ALLOTT, A. N.: *The Limits of Law*. London: Butterworths Law, 1980, s. 2 podľa BROEKMAN, J. M.: Changes of Paradigm in the Law. In PECZENIK, A. – LINDAHL, L. – VAN ROERMUND, B. (eds.): *Theory of Legal Science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1983, s. 137.

právných škôl, ktoré pojem práva konceptualizujú rôzne. Právo bez kapitálky je zas oblasťou, v ktorej pracujú praktizujúci právnici a v ktorej sa vytvára právna dogmatika. A tu sa už dostávame k tomu, ako je Kuhnov koncept paradigiem a revolúcií premýšľaný v práve. Totiž, Broekman identifikuje možnosť skúmať existenciu paradigiem na rôznych, práve vyššie spomenutých troch úrovniach⁷⁰ a s potrebou rozlišovať úrovne súhlasí aj Aarnio, keď sám určuje práve dve – paradigmy v právnej dogmatike a paradigmy právneho výskumu – a zameriava sa na tie prvé.⁷¹

Broekman ako príklad zmien paradigiem na úrovni PRÁVA uvádza marxizmom očakávané zmeny v štáte a práve po zániku kapitalizmu, ktoré finálne vyústia do odumretia štátu a práva. Zmena na úrovni paradigmy je tu teda širokou spoločenskou zmenou, ktorá sa deje ponad generácie.

Zmeny paradigiem na úrovni Práva prinášajú zmeny v právnej teórii v zmysle zmien v teóriách právnej vedy. Tu Broekman za výborný príklad spúšťača zmeny paradigmy považuje rýdzu náuku právnú vytvorenú Hansom Kelsenom. Paradigmy sú na tejto úrovni mätko nesúmerateľné a zmeny v paradigmách sú zmenou pohľadu na právnoteoretické otázky, ide teda najmä o epistemologické zmeny. Tuto si môžeme primyslieť výkričník, keďže nad takýmto vplyvom Wittgensteina na právo uvažujeme.⁷²

V tretej úrovni, teda úrovni práva, je zmysluplné pýtať sa, či tam vôbec, a ak áno, tak v akom zmysle, pôsobí jedna alebo viaceré paradigmy. Broekman ako príklad možnosti štruktúrovania paradigmy na tejto úrovni odkazuje na Aarnia, ktorý paradigmu v právnej dogmatike komponuje cez štyri aspekty. Tieto pre naše účely nie sú nosné, ale dokresľujú obraz premýšľania o paradigmách týkajúcich sa práce advokáta hrbiaceho sa nad počítačom píšuc zmluvu o prevode časti podniku alebo sudkyne deliberujúcej s kolegami na porade senátu o koncepte rozhodnutia, ktoré spravodajcovala. Napokon, sám Broekman na tretej úrovni paradigmy ani neidentifikuje. Ide podľa neho skôr o súbor metodologických prístupov. Aarnio však pri práve bez kapitálky prítomnosť paradigmy stopuje cez predstavy o (i) objekte právnej interpretácie – Broekman ich nazýva filozofickým pozadím predstáv, (ii) doktríne prameňov práva, (iii) metodológii právnej interpretácie a systemizácie a (iv) hodnotách a cieľoch právnej interpretácie.⁷³

Vidíme teda, že Aarnio aj Broekman používajú Kuhnovu optiku na právo (v širokom zmysle slova), ale mierne ju upravujú podľa jednotlivých úrovní napríklad aj tak, že Broekman z niektorých výstupov ustupuje – javí sa, že používa mätkší pojem nesúmerateľnosti.

S použiteľnosťou Kuhnovej analýzy premien vo vedách aj na spoločenské vedy, vrátane práva, súhlasí napríklad aj Geoffrey Samuel. Upozorňuje však na to, že pojem paradigiem je v súčasnej epistemológii bežne používaný nekuhnovsky na popis akejkol'vek plurality teórií a modelov

70 BROEKMAN, J. M.: Changes of Paradigm in the Law. In PECZENIK, A. – LINDAHL, L. – VAN ROERMUND, B. (eds.): *Theory of Legal Science*, s. 137 a nasl.

71 AARNIO, A.: Paradigms in Legal Dogmatics: Towards of Theory of Change and Progress in Legal Science. In PECZENIK, A. – LINDAHL, L. – VAN ROERMUND, B. (eds.): *Theory of Legal Science*. s. 25 a nasl.

72 Capiková v podstate v tejto línii konštatuje: „Publikácie zahraničných autorov mapujúce vývoj právnej teórie svedčia o tom, že teória práva (jurisprudencia) v priebehu 20. storočia (podobne ako sociológia či ekonómia) nadobudla multiparadigmálny charakter, a aj v rámci dominantných paradigiem existujú rôzne názorové prúdy, resp. školy. Katalóg „škôl“ je na začiatku 21. storočia rozsiahly, pričom klasifikácia názorových prúdov nie je jednoznačná a líši sa u rôznych zahraničných autorov.“ CAPIKOVÁ, S.: Sociológia práva v kontexte kritickéj analýzy práva. In GÁBRÍŠ, T. a kol.: *Nedogmatická právna veda: od marxizmu po behaviorálnu teóriu*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, s. 20.

73 Pozri BROEKMAN, J. M.: *Changes of Paradigm in the Law*. In PECZENIK, A. – LINDAHL, L. – VAN ROERMUND, B. (eds.): *Theory of Legal Science*, s. 137-139. a AARNIO, A.: *Paradigms in Legal Dogmatics*, s. 28.

používaných sociálnymi vedcami a vedkyňami.⁷⁴ To má následne vplyv na ich nesúmerateľnosť (je oveľa slabšia) aj na pojem revolúcie (je menej výrazná). Práve odlišnosť od prírodných vied a kauzality podľa Samuela dostáva Kuhnove tézy pri spoločenských vedách do iného svetla – paradigmy sú menej dominantné a revolúcie, ako sme už naznačili, menej dramatické. Navyše, keď hovoríme o právnej vede, všetko je ešte komplikovanejšie, lebo právo bolo transcendované filozofiou, subverzívne na neho pôsobila ekonómia, prevýšila ho antropológia a zmocnila sa ho sociológia.⁷⁵

Samuel sa však na premeny paradigiem práva pozerá cez inú optiku ako my, a to skôr na osi premien vyššie spomenutých paradigiem v práve (bez kapitálky) historicky. Načrtne ich však, keďže sú s paradigmami v právnej teórii spojené a ukážu nám, ako rôzne bolo právo nahliadateľné. Poslúžia nám teda skôr na rozšírenie imaginatívnosti, čo je cieľ, ktorý by isto schvaľoval aj Wittgenstein. Odlišnosti, samozrejme, nachádzame aj v rôznych právnych poriadkoch a systémoch tu a teraz. Vo Veľkej Británii je napríklad rozšírený sociologicko-právny prístup k skúmaniu práva, vo Francúzsku zas prevláda doktrínálne „black-letter“ bádanie.⁷⁶ Epistemologický model kontinentálneho práva je iný ako model common law.⁷⁷

Začnime rímskym právom (opäť ostaneme len v takzvanom západnom myslení). To bolo predovšetkým kazuistické a veľmi podozrievavé voči definíciám.⁷⁸ Postavené bolo na predstave, že pravidlá, riešenia kazuistik, sú odvodzované z práva, právo teda pravidlám predchádza. Ešte sa nepracuje s paradigmou autoritatívnosti, tá totiž vznikla až v časoch glosátorov v dvanástom storočí, ktorí na okraje dopisovali komentáre k rímskemu právu a vykladali ho tým. V tejto perspektíve právnici a právničky skúmajú pramene práva ako autoritatívne produkty, v ktorých hľadajú konzistenciu a koherentnosť.⁷⁹ Následne ale stredovekí právnici pracujú na jednotnejšom metodologickom prístupe k právu a pätnáste storočie sa stáva svedkom hermeneutického obratu v práve ako súčasť lingvistického obratu.⁸⁰ V šestnástom storočí sa už právo začína chápať ako systém pravidiel.⁸¹ Právo je na rozdiel od rímskeho práva z pravidiel odvodzované, nepredchádza im a ako systém je prirovnávané k matematike. Je výsledkom inferencie z pravidiel. Devätnáste storočie prichádza s vedeckým obratom stavajúcim na tom matematickom, kde je úloha právnikov vnímaná ako objavovanie princípov a axiém v práve a vo využívaní dedukcie v argumentácii. Tento prístup dostáva nálepku „doktrínálny“.⁸² Common law má medzitým inú históriu, keďže začína vznikať až v stredoveku a fokusom ostrovného práva je predtým a vlastne v mnohom aj potom potreba riešiť spory, nie jednotne aplikovať právo. Akcentovaná je tak argumentatívnosť práva, ktoré nie je dedukciou z axiém, ale predmetom sporu a argumentácie medzi ľuďmi.⁸³ Právo ako argumentatívna praktika konkuruje predstave práva ako systému pravidiel v dvadsiatom storočí už aj na kontinente.

74 SAMUEL, G.: *Rethinking Historical Jurisprudence*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 18 a nasl.

75 KELLEY, D. R.: *The Human Measure*. Cambridge, USA: HUP, 1990, s. 252-272 podľa SAMUEL, G.: *Rethinking Historical Jurisprudence*, s. 21.

76 SAMUEL, G.: *Rethinking Historical Jurisprudence*, s. 27.

77 Tamže, s. 28.

78 Tamže, s. 111 a nasl.

79 Tamže, s. 37 a nasl.

80 Tamže, s. 113 a nasl.

81 Tamže, s. 122.

82 Tamže, s. 125.

83 Tamže, s. 133.

Wittgensteina vieme cez popísané paradigmatické zmeny zapojiť do obratu v právnej vede a teórii práva cez jeho koncepcie jazyka, kde nás bude zaujímať najmä tá v neskorom období. Právna teória s koncepciou jazyka, a teda aj s koncepciou významu nevyhnutne pracuje, keďže právo je fenomén tvorený/komunikovaný jazykom. Koncepcia jazyka vie mať ale vplyv aj na podmienky toho, či právo vnímame ako konzistentný systém tvorený pravidlami, alebo ako živú spoločenskú praktiku, v ktorej hráme rôzne jazykové hry a ktorá je jednou z našich životných foriem, kde tento druhý pohľad bude zrejme bližšie k pojmológii argumentatívnosti než k pojmológii systematizovania.

Wittgensteinova predstava parametrov vedeckého prínosu vlastne lícuje Kuhnovo konceptualizovanie vedeckej revolúcie ako silnej zmeny vo videní sveta. Darwina a Kopernika, revolucionárov prírodných vied, Wittgenstein spomína ako objaviteľov nových plodných aspektov – nových spôsobov videnia sveta, teda objaviteľov novej perspektívy. V knihe je preto naším cieľom ukázať, akú novú perspektívu Wittgenstein ponúka pre premýšľanie o práve a aké nástroje na objavenie nových perspektív nám dáva do rúk. Zmena perspektívy u Kuhna súvisí s inou formuláciou otázok, keďže aj samotné vedecké problémy sú inak formulované. Ak dokážeme ukázať využiteľnosť Wittgensteinových myšlienok na tvorbu nových otázok alebo na vyškrtnutie tých vyplývajúcich z istého spôsobu teoretizovania práva (z istej právnej paradigmy), uspejeme v ukázaní príkladov obratu, ktorý Wittgenstein ponúka právnemu, nielen filozofickému mysleniu. Tejto snahe bude venovaná druhá časť knihy. Na tomto mieste ešte ponúkame dva príklady aplikácie Wittgensteinových myšlienok v sociálnych vedách.

1.4 Aplikácie Wittgensteina v sociálnych vedách

Ako sme už spomenuli, Kuhnova analýza vedeckých revolúcií je sama pokladaná za využitie Wittgensteinovej metódy v sociálnych vedách. V línii Gunnellovej interpretácie Wittgensteina je to vlastne celkom prirodzené, keďže koncepcia filozofie u Wittgensteina sa podľa neho stala vlastne formou sociálneho výskumu.⁸⁴ Ide v nej totiž o skúmanie konceptov, na ktorých sú založené zvyklosti (orig. conventions) súvisiace s ľudskou rečou a s konaním.⁸⁵ Wittgensteinovo filozofovanie tak v istom zmysle funguje ponad metódy, ktoré využívajú a diskutujú vedci a vedkyne na vysvetlenie spoločenských fenoménov, a to tak, že je „skúmaním podmienok, ktoré určujú samotnú povahu sociálnych vied, ich konceptuálne autonómny objekt a ich praktický a epistemický vzťah k tomuto objektu“.⁸⁶ Wittgensteinove pripomienky nám tak môžu pomôcť porozumieť, že nie je zmysluplné snažiť sa vytvoriť teóriu politiky, ale je možné teoretizovať fenomén, ktorého manifestáciou je bežná dejinná praktika ako politika. Rovnako nie je zmysluplné vytvárať teóriu spravodlivosti, lebo nebude ničím iným než argumentom o tom, ako je alebo by mala byť na nejakom mieste štruktúrovaná istá množina spoločenských vzťahov.⁸⁷

Prejdime tak priamo k ukážkam aplikácie Wittgensteina v spoločenských vedách od Roberta Vintena, a to na príklade konceptualizovania spravodlivosti a na príklade slobodnej vôle.

Vinten začína pri vyjasňovaní konceptu spravodlivosti vymedzením sa Wittgensteina voči Hegelovej stratégii. Podľa neho totiž Hegel chcel o odlišných veciach hovoriť ako o rovnakých, Wittgensteinovou stratégiou je ale ukazovať, že veci, ktoré vyzerajú rovnako, sú v skutočnosti odlišné.⁸⁸ Pozadie tu tvorí Vintenov popis toho, aké rôzne slová, ktoré sú teraz prekladané ako spravodlivosť (orig. justice), sa používali dejinne, napr. v antickom Grécku. Upozorňuje nás tu na to, že slovo „dike“ by našlo lepší preklad vo výraze „righteousness“ než v „justice“ a Platónovo myslenie by dávalo trochu väčší zmysel. Vinten následne dáva do hry Wittgensteinovu pripomienku o rodinných podobnostiach, s ktorou sme sa už stretli vyššie a podrobnejšie jej kontext v práci neskorého Wittgensteina popíšeme v tretej kapitole. Ide teda o to nehľadať, čo majú použitia slova „justice“/„spravodlivosť“ spoločné, ale čím sa podobajú. Vinten však hovorí nie o použití slova „spravodlivosť“, ale o prípadoch spravodlivosti. Zdá sa nám, že ak hovoríme o používaní slova „spravodlivosť“, menej sa aktivuje inštinkt hľadať akoby spravodlivosť osebe, niečo, čo dané slovo vždy znamená, preto by sme na mieste Vintena pripomienku o rodinných podobnostiach použili presnejšie, v danom kontexte to ale prakticky nič nemení. Nemá teda zmysel hľadať jednu spoločnú charakteristiku spravodlivosti, keď hovoríme o spravodlivom človeku, spravodlivom konaní, spravodlivom výsledku, občianskej spravodlivosti, sociálnej spr-

84 GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It Is*, s. 35.

85 Tamže, s. 36.

86 Tamže, s. 37. Vo Winchovom videní, ktorý na Wittgensteinovi založil svoje pojednanie o povahe sociálnych vied, revolučnosť Wittgensteina spočívala v tom, ako sa zamerával na životné formy a na koncepty spôsobov porozumenia týmto formám na určitom čase a mieste. Tamže, s. 42.

87 Tamže, s. 54.

88 VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences. Action, Ideology, and Justice*. London: Anthem Press, 2021, s. 178.

vodlivosti, procesnej spravodlivosti a podobne.⁸⁹ Rodové podobnosti sú spojené s wittgensteinovským pojmom jazykových hier – s jazykom, a teda so slovami, robíme množstvo vecí, nielen pomenujeme objekty. Ak hráme jazykové hry, je rozumné sa pozrieť, aké hry hráme so slovom spravodlivosť. A tu Vinten odkazuje na Hannu Pitkin a jej knihu *Wittgenstein and Justice*, ktorá sa pozerá na kultúrne situované použitia slov „spravodlivosť“ v kontraste s „chutný“ a „zelený“. Navonok bizarným spôsobom⁹⁰ Pitkin ilustruje, že tak, ako keď sa na to, čo je chutné, pýtame rôznych ľudí v rôznych kultúrach a dostávame odlišné odpovede, aj v prípade pýtania sa na príklady spravodlivosti môžeme dostávať rôzne odpovede. Pri koncepte chutnosti by sme si nemysleli, že ho niekto nechápe, alebo že používa slovo „chutný“ nesprávne, ak by odpovedal, že chutné je niečo, čo sami pokladáme priam za nechutné. Podobne je to s konceptom spravodlivosti. A to na rozdiel od konceptu zelenosti, kde v prípade, ak by niekto za zelenú označil modrú, pochybovali by sme, či rozumie tomu, čo je zelená farba. To ale podľa Pitkin neznamená, že čokoľvek možno označiť za spravodlivé. Ten, kto tak urobil, musí byť pripravený poskytnúť dôvody a vysvetliť, čo je na tom a tom spravodlivé. Súčasťou konceptu spravodlivosti je teda práve toto – určuje sa meradlo, ktorého súčasťou je hodnotiaci úsudok a odôvodnenie.⁹¹

Ďalšiemu vyjasneniu konceptu spravodlivosti môže napomôcť etymológia slova „justice“/„spravodlivosť“, hoci etymológia, samozrejme, význam nijako priamo neviaže.⁹² Podľa Vintena je tento výraz spojený so slovami ako „law“, „right“, „judge“ a „judgement“.⁹³ Pozrieť sa dá aj na inak ako etymologicky spriaznené slová – „fair“, „equitable“, „honest“, „impartial“ a pod.⁹⁴ Teda ak máme problém pochopiť význam slova „spravodlivosť“, môže nám pomôcť prehľad používania tohto slova a jeho vzťah k iným slovám, čiže videnie prepojení. Vinten sa nás tu teda snaží nabádať na používanie spôsobu premýšľania o vzťahu jazyka a sveta wittgensteinovsky a sprehľadniť tak koncept spravodlivosti.

Druhé použitie Wittgensteina od Vintena pri konceptualizovaní slobody vôle bude v podstate priamym použitím Wittgensteinových pripomienok, tak trochu akoby to boli tézy, na vyvrátenie téz iných autorov. Tu si pripomeňme, že pri takom použití si treba dávať špeciálny pozor na kontext – či je obdobný kontextu, z ktorého pripomienka vzišla. Vety z *Filozofických skúmaní* totiž nie sú tézami, ale postupmi rozpletania veľmi konkrétnych problémov.

Vinten v úvode svojho rozboru poukazuje na jeho užitočnosť, keď pripomína, že množina otázok spojených s konceptualizovaním slobody vôle a odpovedí na ne formuje mnohé ďalšie odpovede a štýly premýšľania v sociálnej a politickej filozofii a je aj v jadre diskusií o demokracii.⁹⁵ Právnickej komunite ani netreba explicitne pripomínať, že miera slobody, napríklad prítomnosť nátlaku alebo znížená schopnosť ovládať svoje konanie, majú následky na trestnoprávnu zod-

89 Tamže, s. 179.

90 Všetko bude dávať väčší zmysel, keď neskôr spomenieme Wittgensteinove poznámky o farbách, v ktorých sa kontextualizuje aj otázka, čo ma oprávňuje povedať, že táto farba je modrá.

91 VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences*, s. 181.

92 Tamže, s. 182.

93 Preložme výrazy ako „právo“, „správny“, „sudca“ a „úsudok“, veľká časť významov ale pri preklade nie je zachytená.

94 Preložme výrazy ako „férový“, „súvisiaci s ekvitou“, „čestný“ a „nestranný“.

95 VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences*, s. 161.

povednosť či platnosť právnych úkonov, teda že práca s koncepciou slobody vôle je nosne prítomná aj v práve.

Prejdime ale k Vintenovej analýze, ten totiž Wittgensteina používa na vyvrátenie koncepcie slobodnej vôle od Patricie Churchland a Christophera Suhlera.⁹⁶ Tí argumentujú, že na diskutovanie slobody vôle nie je vhodné používať koncepcie z tzv. folk psychology, teda akoby bežné chápanie mentálnych stavov druhých ľudí, spôsob, ako si vysvetľujeme ich (a svoje) slobodné správanie, ako vnímame slobodné rozhodovanie, ktoré sa transformuje do konceptov viery, túžby, myšlienky či dôvodu. Treba ich nahradiť konceptom kontroly, ale nie konceptom kontroly z ľudovej psychológie. Je potrebné vytvoriť „neurobiologický model kontroly“.⁹⁷ Pozadím ich diskusie sú aj experimenty stopujúce vplyv okolitého prostredia na naše správanie, teda napríklad to, či a ako sa mení pravdepodobnosť, že niekomu pomôžeme so zdvihnutím padnutých vecí, v závislosti od toho, či sme predtým našli na ceste peniaze. Churchland a Suhler vo svojej analýze odstrihávajú pojem vedomia od pojmu kontroly, keď tvrdia, že vedomie nie je jej podmienkou a s kontrolou pracujú ako so stavmi nervového systému a mozgu ovplyvneného napríklad sérotonínom, dopamínom, kortikotropínom a pod. Tak ako pracujú s kontrolou ako so stavmi a procesmi, tak aj o vedomí alebo nevedomí hovoria často ako o „vedomých procesoch“ a „nevedomých procesoch“. To, či konkrétne procesy podmieňujúce kontrolu boli vedomé alebo nevedomé, ich priamo nezaujíma, resp. k nim majú agnostický postoj. Otáčajú tak kantovský pojem slobody vôle napojený na rozhodovanie, vedomé odôvodňovanie a zvažovanie, ktoré predchádza správaniu.

A tu prichádza Vinten s Wittgensteinovou pripomienkou z § 281 *Filozofických skúmaní* o vnímaní, keď píše, že len o žijúcom človeku a o tom, čo je mu podobné, možno povedať, že má pocity, že vidí, že je slepý, že počuje, že je pri vedomí alebo v bezvedomí. Potom vyjadrenia Churchland a Suhlera o vedomých a nevedomých procesoch nedávajú zmysel a sú skôr zapletaním sa do gramatiky nášho jazyka.⁹⁸

Churchland a Suhler však v texte hovoria o vedomých a nevedomých konaniach a ľudských individuách, a to v kontexte zvykového správania a zručností, vrátane sociálnych zručností, ktoré ľudia nadobúdajú. Ľudia tak majú kontrolu aj nad správaním, nad ktorým ani len nepremýšľajú – ako napríklad podanie ruky na pozdrav. Tu ale zas podľa Vintena nerozlišujú medzi viacerými druhmi vedomia, napríklad medzi dispozičným vedomím (tendenciou mať niečo akoby vo vedomí, napr. svoje podriadené postavenie) a aktuálnym vedomím (práve teraz vedieť, byť si vedomý niečoho). Nerozlišujú teda jednotlivé prípady použitia slova.⁹⁹ To napokon nerobia ani pri konceptualizovaní kontroly, zmiešavajú totiž bežné použitie slova a neurobiologické použitie. Hovoria totiž jedným dychom o automatických zručnostiach pri riadení auta, čítaní, záhradkárčení atď., ale ak hovoríme pri týchto činnostiach o kontrole, je to vždy v trochu inom zmysle. Mať zručnosť „mať auto pod kontrolou“ je skôr bežné použitie slova kontrola, nie neurobiologické,

96 CHURCHLAND, P. S. – SUHLER, C. L.: Control: Conscious and Otherwise. *Trends in Cognitive Science*, Vol. 13, No. 8, 2009, s. 341-347.

97 Tamže, citované podľa VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences*, s. 163.

98 VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences*, s. 168.

99 Tamže, s. 169.

ktoré odčítame zo stavu mozgu.¹⁰⁰ Ide tiež o inú kontrolu ako sebakontrolu, o ktorej hovoria Churchland a Suhler pri vypúšťaní vetrov v spoločnosti. Jednoducho, ich pojednanie nepomáha vyjasneniu konceptu kontroly. Skôr naopak. A problematický dualizmus myseľ – telo nahrádzajú ďalším zmätočným dualizmom mozog – telo.¹⁰¹

V tejto kapitole sme poskytli základ pre určenie kritérií vplyvu Wittgensteina na právne myslenie cez diskusiu pojmu paradigiem a revolúcií, tento prínos sme načrtli a ukázali sme aplikáciu Wittgensteinovho filozofovania v Kuhnovej *Štruktúre vedeckých revolúcií* (metodologicky) a u Vintena jednak pri koncepcii spravodlivosti (použitie Wittgensteinovej koncepcie významu) a jednak pri rozpletaní zmätku o slobodnej vôli cez pojem kontroly (priame použitie Wittgensteinovej pripomienky a zároveň neignorovanie jednotlivých prípadov – odlišných použití slova).

V ďalších dvoch kapitolách vytvoríme vedomostnú bázu priamo o Wittgensteinovom filozofovaní, z ktorej budeme ťažiť v druhej, akoby právnoaplikačnej časti knihy.

¹⁰⁰ Tamže, s. 172 a nasl.

¹⁰¹ Tamže, s. 174.

2.

**WITTGENSTEINOV
ŽIVOT A PRÁCA**

V rodokmeni Wittgensteinovcov nájdeme mnoho známych, vplyvných a v neposlednom rade tak trochu zvláštnych ľudí. Načrtneme životy viacerých z nich, lebo sú súčasťou siete vzťahov, ktoré Wittgensteinovo snaženie, napokon aj to filozofické, formovali. Tak ako sme už uviedli, biografické skeče sa dajú komponovať rôzne. Môžu silno zasadzovať do dynamiky myslenia doby alebo môžu akcentovať individuálny osud a úlohu práce hlavného hrdinu alebo hrdinky v ňom. My volíme skôr druhý prístup, a to aj vo wittgensteinovskej optike toho, že filozofovanie je terapeutickou činnosťou. Zároveň v našom texte hádam vyuknúť motívy spojené s Wittgensteinovým filozofovaním, hoci nie ako témy – túžba po slobode a porozumení a potreba precíznosti (a pnutie medzi nimi).

Začnime Wittgensteinovým celým menom a zasadíme ho do rodokmeňa.

Ludwig Josef Johann Wittgenstein sa narodil v roku 1889 vo Viedni ako ôsme, najmladšie dieťa „multimilionárskeho rakúskeho oceľového magnáta“¹⁰² Karla Wittgensteina a Leopoldine Wittgensteinovej, rod. Kalmusovej.

Karl Wittgenstein podobne ako Leopoldine Kalmusová mali židovský etnický pôvod, napriek tomu, že už ich rodičia konvertovali na kresťanstvo. Tento ich pôvod neskôr výrazne určoval osud rodiny, keďže Wittgenstein a jeho súrodenci boli v zmysle norimberských zákonov pokladaní za tzv. plných židov. Každopádne sa však Wittgensteinovci za židov nepovažovali a Ludwig vyrastal v prostredí, kde sa identifikoval ako Nemec.¹⁰³

Karl Wittgenstein očakával, že jeho deti budú nástupníkmi vo zveľadovaní impéria, ktoré vybuďoval, a preto podľa neho nebolo potrebné, aby získali vzdelanie v tradičnom školskom systéme.¹⁰⁴ Nanešťastie ani jedno z Wittgensteinových detí nejavilo výrazný záujem o obchodovanie a súrodenci boli skôr umelecky, najmä hudobne, mimoriadne talentovaní. Paradoxne, Ludwig Wittgenstein sa pokladal za celkovo najmenej nadané dieťa.

Hudba a umenie mali v živote rodiny významné miesto a Wittgensteinovci často hostili vo svojom dome na Alleegasse nazývanom Palác Wittgensteinovcov hudobníkov ako Mahler, Brahms a Richard Strauss.¹⁰⁵ Ludwigovi bratia Johannes, Rudolf, Kurt i Paul výborne hrali na hudobných nástrojoch, pričom Johannes mal údajne mozartovský talent a už v štyroch rokoch začal komponovať.¹⁰⁶ Len Paulovi sa však podarilo uskutočniť sen o kariére medzinárodne uznávaného pianistu.¹⁰⁷ Johannes, Rudolf i Kurt mali iný osud, ktorý napokon u všetkých troch vyústil do sa-

102 Takto v skratke Karla Wittgensteina charakterizuje Alexander Waugh. Pozri WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*. London: Bloomsbury Publishing, 2009, s. 15.

103 MCGUINNESS, B.: *Approaches to Wittgenstein*. London, New York: Routledge, 2002, s. 30. Porovnaj aj zápisky vo Wittgensteinových denníkoch z roku 1914. Napríklad zápis v tzv. tajnej časti denníkov z 25. októbra 1914, keď Wittgenstein slúžil v rakúsko-uhorskom vojsku ako dobrovoľník: „Cítim dnes preto viac než inokedy strašnú truchlivosť našej situácie – situácie nemeckej rasy! Lebo že sme na Anglicko krátky, zdá sa mi takmer isté.“ WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*. Bratislava: Kalligram, 2005, s. 147. V zápiskoch z 30. rokov, ktoré boli vydané po jeho smrti, je však zrejmé, že sa so židovstvom vyrovnával a aspoň v tej dobe považoval svoje myslenie za sčasti židovské. V prvej kapitole spomenuté obavy z reprodukčnosti myslenia spájal so židovstvom, keď písal, že aj najväčší židovskí myslitelia, aj on sám sú v zásade iba talentovaní, ale neoriginálni. WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*, s. 33-35. McGuinness interpretuje tieto Wittgensteinove poznámky nie ako snahu o analýzu židovstva, ale ako snahu spoznať seba samého. Dané je vlastne výraznou Wittgensteinovou charakteristikou. McGuinness uzatvára, že Wittgenstein sa napriek tomu, že anonymne pomáhal v úteku židov z Nemeckej ríše počas druhej svetovej vojny, necítil byť židom. MCGUINNESS, B.: *Approaches to Wittgenstein*, s. 42.

104 MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*. Praha: Nakladatelství Hynek, 1996, s. 27. Aj Ludwig bol tak, rovnako ako jeho súrodenci, vyučovaný súkromne doma až do svojich štrnástich rokov.

105 WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 32. MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 24.

106 MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 28.

107 V prvej svetovej vojne Paul Wittgenstein v dôsledku zranenia prišiel o pravú ruku. Napriek tomu však ďalej koncertoval a spolupracoval so skladateľmi ako Ravel, Prokofiev či Richard Strauss, ktorí mu komponovali koncerty špeciálne pre ľavú ruku. WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 164, s. 183 a nasl.

movraždy.¹⁰⁸ Myšlienky na samovraždu sa nevyhli ani Ludwigovi¹⁰⁹ a podľa Georga Henrika von Wright, jeho dobrého priateľa, „je asi pravdou, že [Wittgenstein] žil na hranici duševnej choroby. Strach z toho, že ju prekročí ho sprevádzal po celý život“.¹¹⁰

Wittgensteinove sestry svojimi schopnosťami za bratmi nezaostávali. Heleninu hru na klavíri mal Ludwig dokonca najradšej, Margaret sa zaujímal o politológiu, filozofiu, psychológiu a bola pokladaná za intelektuálku rodiny.¹¹¹ Najstaršia Hermine zas občas pracovala v charite a sociálnej oblasti.

108 Ako už bolo spomenuté, napriek podpore umenia nemal Kari Wittgenstein v úmysle podporiť svoje deti aj v umeleckej kariére. Predpokladá sa, že pod tlakom výchovy, a teda zákazu venovať sa hudbe profesionálne, Johannes ušiel do USA a zrejme spáchal samovraždu. Aspoň v úteku do USA tak nasledoval kroky svojho otca. Ten ako sedemnásťročný totiž tiež ušiel z domu, kúpil si cudzí pas, odcestoval a živil sa ako čašník, barman a súkromný učiteľ takmer dva roky. Rudolf pravdepodobne taktiež z dôvodov spočívajúcich vo výchove spáchal samovraždu ako dvadsaťdvaročný a Kurt spáchal samovraždu na konci prvej svetovej vojny. WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 10-29. Dôvod Kurtovej samovraždy zrejme súvisí s tým, že mu jeho jednotky odopreli poslušnosť alebo s tým, že sa rozhodol neuposluchnúť rozkaz a viesť ich do boja, ktorý pokladal za vopred prehraný. MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*. s. 27 a WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 127.

109 Davidovi Pinsentovi sa Wittgenstein v roku 1912 zveril, že už od deviatich rokov pomýšľal na samovraždu a hanbil sa, že ju nedokázal vykonať. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*. Berkley: University of California Press, 1988, s. 50. V denníkovom zázname zo 17. januára 1917 sa nachádza táto jeho úvaha: „Ak je dovolená samovražda, potom je dovolené všetko. Ak niečo nie je dovolené, potom samovražda nie je dovolená. Toto vrhá svetlo na podstatu etiky. Pretože samovražda je takpovediac elementárny hriech. A keď ju skúmame, tak je to, ako keď skúmame ortufovú paru s cieľom pochopiť podstatu pár. Alebo ani samovražda nie je osebe ani dobrá, ani zlá?“ WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 - 1916*, s. 124-125. V liste Paulovi Engelmannoovi z roku 1920 svoj postoj vyjadril Wittgenstein takto: „Viem, že samovražda je vždy svinstvo. Lebo svoju skazu nemôžeme vôbec chcieť a každý, kto si niekedy akt samovraždy predstavil, vie, že samovražda vždy znamená zaskočiť sám seba. Nie je ale nič horšie, ako keď musíme zaskočiť sami seba. Všetko prirodzene vyviera z toho, že nemám vieru!“ MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 197.

110 WRIGHT, G. H.: Životopisná črta. In MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*. Bratislava: ARCHA, 1993, s. 9.

111 Mimochodom, Margaret sa liečila u Freuda a pomohla mu utiecť pred nacistami. HEATON, J. M.: *Wittgenstein a psychoanalýza*. Praha: Triton, 2005, s. 11.

2.1 Wittgensteiník¹¹²

Keď štrnásťročný Ludwig začal študovať v rámci verejného školstva na technicky orientovanej reálke v Linzi, zažil prvý „kultúrny“ šok.¹¹³ Svojich spolužiakov považoval za grobianov a jeho reakcia na nich údajne bola: „Mist!“ („Hnoj!“ „Odpad!“).¹¹⁴ Zapadnutiu do kolektívu nepomohlo ani to, že svojim spolužiakom vykal.¹¹⁵ V prospechu Ludwig nevynikal ani v humanitných, ani v prírodovedných predmetoch.

Po troch rokoch na reálke jeho kroky smerovali do Berlína, kde začal študovať na Technische Hochschule s cieľom získať inžinierske vzdelanie. Po skončení dvojročného štúdia sa rozhodol pokračovať v štúdiu leteckého inžinierstva v Manchestri, kde nastúpil v roku 1908.¹¹⁶ Tam bolo Wittgensteinovou úlohou vykonávať skôr výskum než študovať teóriu v tejto dovtedy nie veľmi prebádanej oblasti, ktorá ešte len čakala na prvý úspešný let človeka v lietadle. Pri výskumoch a štúdiu ho zaujala nielen praktická matematika, ale nadchol sa aj pre filozofické problémy matematiky. Bola mu odporučená kniha *Principy matematiky* od Bertranda Russella¹¹⁷ a Fregeho *Základy aritmetiky*.¹¹⁸ Wittgenstein bol fascinovaný, ale stále nie rozhodnutý pre zmenu kariéry. Treba pripomenúť, že Wittgenstein prostredníctvom sestry Margaret poznal a čítal niektorých filozofov, napríklad Arthura Schopenhauera či Otta Weiningeru, ale až Fregeho a Russellove diela ho popchli k uvažovaniu o štúdiu filozofie.¹¹⁹ Keby sme nepoznali koniec príbehu, teda že si Wittgenstein zvolil filozofiu, mohli by sme obdobie rokov 1910 – 1911 pokladať za napínavý zápas o identitu a budúcnosť nielen Wittgensteina, ale nepriamo aj časti analytickej filozofie. Wittgenstein sa napokon pokúsil napísať niekoľko kritických poznámok k Fregeho myšlienkam zo *Základov aritmetiky* a navrhnúť riešenia problémov, ktoré vyvstali v súvislosti s nimi. Odvážil sa poslať ich jednému matematikovi, prostredníctvom ktorého sa dostali aj k Russellovi. Odozva nebola pozitívna. Wittgenstein svoj náčrt problémov prepracoval a zaslal ho rovno Fregemu. Frege ho pozval na stretnutie do Jeny a napriek tomu, že nebol jeho prácou nijako nadšený, odporučil mu štúdium u Russella.¹²⁰ Wittgenstein sa už do Manchestru nevrátil a odcestoval

112 Takto slušného, zdvorilého, ochotného a uhladeného Wittgensteina nazývala rodina, u ktorej býval počas štúdia v Berlíne. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 57.

113 Monk predpokladá, že Wittgenstein napriek tomu, že nemal o techniku veľký záujem, chcel vyhovieť svojim rodičom, potešiť ich, a preto záujem o techniku predstieral. MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 30. Zároveň už v danom období, keď Ludwig nastúpil na reálku (1903), nepotreboval jeho otec následníka v obchodovaní, keďže svoje podniky predal. Napriek tomu videl inžinierstvo ako kariéru pre Ludwiga. MCGUINNESS, B.: *Approaches to Wittgenstein*, s. 161.

114 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 51. Neskôr sa podobne cítil počas vojny. V denníku si 25. augusta 1914 zapísal: „[V] celom mužstve nie je jeden jediný slušný chlap. Ako sa mám v budúcnosti k tomu všetkému postaviť? Mám jednoducho trpieť? A ak to nechcem robiť? Potom musím žiť v ustavičnom boji. Čo je lepšie? (...) Teraz pre mňa príde nesmierne ťažké obdobie, pretože som teraz fakticky zase taký predaný a zradený ako svojho času v škole v Linzi.“ WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 134. Pociť predanosti a zradu v Linzi mal podľa Monka súvisieť s Wittgensteinovým úsilím získať si priateľov. MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 32.

115 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 51.

116 Tamže, s. 54-55.

117 Išlo o fakticky prvý zväzok diela, ktoré Russell neskôr dokončil už spolu s A. N. Whiteheadom a ktoré dostalo pomenovanie *Principia Mathematica*.

118 MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 46-47.

119 Weiningerova práca *Geschlecht und Charakter* (Pohlavie a charakter) bola vo Viedni veľmi populárna a prebieha diskusia, akým spôsobom ovplyvnila Wittgensteina. Pozri napr. STERN, D. G. – SZABADOS, B. (eds.): *Wittgenstein reads Weininger*. Cambridge: CUP, 2004. Autori tejto práce konštatujú, že podľa Monka bol Wittgenstein ovplyvnený Weiningerovým odlišovaním lásky a sexuality, jeho vášnivým usilovaním sa o čestnosť, sebaopoznanie a hľadanie génia v sebe samom. Iní sa domnievajú, že Wittgensteina inšpiroval snaha o autenticitu, súlad myšlienok a činov, konzistentnosť filozofickej práce a spôsobu života. Ostáva však otáznym, ako priamy vplyv to malo na Wittgensteinovo filozofovanie. STERN, D. G. – SZABADOS, B. (eds.): *Wittgenstein reads Weininger*, s. 31 a nasl. Neskôr pred prvou svetovou vojnou čítal Wittgenstein najmä Goetheho, Schillera, Lessinga, Tolstého a Spenglera a pokúšal sa čítať Nietzscheho. Hádám o charaktere Wittgensteina niečo vypovedá aj to, že sa k dielam, ktoré ho zaujali, vracal opäť a opäť a mnohé poznal naspamäť. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 33-34.

120 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 70 a nasl. Wittgenstein vraj neskôr tvrdil, že Frege s ním na tomto prvom stretnutí „vymietol podlahu“, ale napriek tomu ho pozval do Jeny opäť. Tamže, s. 83.

do Cambridgea. Mohlo sa tak uskutočniť legendárne stretnutie Wittgensteina a Russella, otca logického atomizmu.

2.2 Russellov splnený sen, prvá svetová vojna a Traktát

Wittgenstein údajne bez ohlásenia doslova vrazil do Russellovej kancelárie v Cambridgei a zrejme bol dosť nervózny. Russell mal totiž pocit, že Wittgenstein nehovorí dobre po anglicky. Wittgenstein začal chodiť na Russellove prednášky, po ich skončení ho takmer prenasledoval a domáhal sa diskusií, ktoré niekedy trvali až do polnoci. Russell dlho nevedel, čo si o Wittgensteinovi myslieť. Totiž to, že Wittgenstein mu tvrdil, že Russell nemôže povedať, že v triede nie je nosorožec, by sme asi nepokladali za tvrdenie príčetného človeka. Russell sa mu snažil dokázať, že v miestnosti nie je nosorožec tak, že sa pozrel pod všetky lavice. To však Wittgensteina nepresvedčilo.¹²¹ Wittgenstein sa však neskôr stal naplnením Russellových snov o študentovi a o svojom nástupcovi. „Bol zrejme najlepším príkladom génia v tradičnom zmysle slova, akého som kedy poznal – vášnivý, hlboký, prudký a dominantný,“ napísal Russell vo svojom životopise.¹²²

Vzťah Russella a Wittgensteina ako učiteľa a žiaka sa zmenil na vzťah kolegov už počas Wittgensteinových štúdií v Cambridgei. Russell pod náporom Wittgensteinovej kritiky revidoval napríklad niektoré svoje názory z epistemológie.¹²³ V roku 1912 Russell dokonca Wittgensteinovej sestre Hermine, ktorá navštívila Cambridge, povedal, že ďalší veľký pokrok vo filozofii očakáva práve od Wittgensteina.¹²⁴

Wittgenstein bol perfekcionista, a to sa prejavovalo aj v diskusiách s Russellom. Russell ho presviedčal, že ak chce po skončení štúdií ostať učiť v Cambridgei, musí publikovať. A preto musí publikovať aj nedokonalé veci, lebo chvíľa, v ktorej vyrieši všetky problémy logiky, o ktorých diskutovali, vôbec nemusí prísť. Wittgenstein oponoval, že má „umelecký pocit, že musí vytvoriť buď niečo dokonalé, alebo nič“.¹²⁵ Wittgenstein sa nepoučil, ale napriek tomu, že publikoval iba *Traktát*, recenziu a jednu prednášku, stal sa po druhej svetovej vojne cambridgeským profesorom filozofie.¹²⁶ Recenziu napísal v roku 1913 na knihu Paula Coffeyho o logike. Z recenzie je zrejmé, že Wittgenstein nebol nemilosrdne kritický len k sebe, ale aj k ostatným ľuďom. Najmä ak sa mu zdalo, že majú sami na seba a svoje diela nízke nároky.¹²⁷ V roku 1913 sa ale Wittgenstein rozhodol odísť z Cambridgea do Nórska, kde si postavil jednoduchú chatu.¹²⁸ Dôvodom

121 MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 55. Toto Wittgensteinovo tvrdenie možno predznamenáva, že svet nie je súhrnom vecí, ale súhrnom faktov. Neskôr to Wittgenstein napísal v *Traktáte*. V poslednej kapitole knihy budeme pracovať aj so Stanleyem Fishom. Jedna jeho kniha a článok sú pomenované *Is There a Text in This Class?* Názov vychádza z otázky študentky a hádam si môžeme predstavovať, že je inšpirovaný hľadaním nosorožca v triede.

122 RUSSELL, B.: *Autobiography*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2009, s. 313.

123 Tamže, s. 267.

124 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 130.

125 Tamže, s. 135.

126 Počas pôsobenia ako učiteľ Wittgenstein publikoval ešte slovník pre školy.

127 V uštipačnej recenzii Wittgenstein napísal, že Aristoteles by sa obrátil v hrobe, keby zistil, že logici v súčasnosti nevedia o logike oveľa viac než on pred 2000 rokmi, a že najhoršie na knihách ako tej od Coffeyho je to, že „v rozumných ľuďoch vyvolávajú predpojatú voči štúdiu logiky“. WITTGENSTEIN, L.: *Recenzia knihy Paula Coffeyho The Science of Logic*. In WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 15-16.

128 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 202.

bolo zrejme to, že chcel mať viac času a priestoru sústrediť sa na vlastné skúmania. Taktiež sa jeho sestra Margaret a jej manžel, ktorých vraj nemohol vystáť, sťahovali do Londýna a Wittgenstein sa bál, že ho budú často navštevovať.¹²⁹

Po smrti otca v roku 1913 Wittgenstein rozdal časť svojho majetku na podporu umenia konkrétnym umelcom, okrem iného aj R. M. Rilkemu, a po vojne sa vzdal celého majetku v prospech svojich súrodencov.¹³⁰ Podľa jeho slov ich totiž už ďalšie peniaze nemohli viac skaziť.

Na začiatku prvej svetovej vojny sa Wittgenstein prihlásil do armády ako dobrovoľník, aby „sa stal slušnejším človekom“.¹³¹ Už na začiatku vojny si kúpil knihu o evanjeliách od Tolstého, ktorú našiel náhodou v kníhkupectve – bola jedinou knihou, ktorú v kníhkupectve mali.¹³² Nosil si ju všade so sebou ako talizman a neskôr sa mu nechcelo veriť, že evanjeliá hovoria niečo iné ako ich výklad od Tolstého.¹³³ V tomto období už môžeme pozorovať, že istá náboženská viera začala hrať významné miesto v jeho živote.¹³⁴ Práve tento Wittgenstein, ktorý našiel Boha, je autorom *Traktátu*. Práve tomuto vlastným spôsobom veriacemu a mystickému Wittgensteinovi už po vojne nedokázal Russell porozumieť. Práve z tohto Wittgensteina boli členovia Viedenského krúžku ako obdivovatelia *Traktátu* zdesení, keď im čítal básne, lebo nerozpoznali nenapísanú časť jeho knihy. Wittgensteinova práca, ako si sám poznamenal, sa totiž rozrástla zo základov logiky na zmysel sveta.¹³⁵

V jednom z denníkových záznamov z prvej svetovej vojny popisuje Wittgenstein svoj spôsob práce, ktorý sa ani neskôr veľmi nezmenil. Aj tento spôsob práce ho odlišuje od ostatných filozofov – učencov a filozofov – výskumníkov.¹³⁶ Wittgenstein píše: „Najlepšie viem teraz pracovať pri škrabaní zemiakov. Hlásim sa na to vždy dobrovoľne. Je to pre mňa tým istým, čím bolo pre Spinozu brúsenie šošoviek.“¹³⁷ Neskôr pracoval tak, že sám alebo spolu v diskusii so svojimi priateľmi a študentmi formoval svoje myšlienky bez toho, aby ho veľmi zaujímali názory iných filozofov, a bez toho, aby systematicky študoval ich diela. Pracoval vlastne počas prednášok. Prednášal bez prípravy len s tým, že si pred prednáškou premyslel, čomu sa chce venovať.¹³⁸ Prednášky teda neboli prezentovaním výsledkov práce, ale jeho prácou samou, jeho filozofova-

129 Takto si dôvod Wittgensteinovho odchodu do Nórska zaznamenal David Pinsent vo svojom denníku. WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 7. Russellovu reakciu na Wittgensteinov plán opísal Russell v liste svojmu priateľovi takto: „Povedal som mu, že tam bude temno, a on povedal, že neznáša svetlo. Povedal som, že tam bude osamelý, a on povedal, že prostrituoval svoju myseľ hovormi s inteligentnými ľuďmi. Povedal som mu, že sa zbláznil, a on povedal, že dúfa, že ho Boh ochráni pred pričetnosťou. (Boh mu isto vyhovie).“ MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 184.

130 WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 63. a s. 140.

131 „Azda teraz mi je daná príležitosť byť slušným človekom, pretože stojím zoči-voči smrti.“ Denníkový záznam z 15. septembra 1914. WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*, s. 133.

132 WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*, s. 135.

133 Tamže, s. 143.

134 Pozri napríklad denníkový záznam z 12. septembra 1914: „Pravdepodobne bude poplach. Ako sa budem chovať, keď sa bude strieľať? Nebojím sa toho, že by ma zastrelili, ale toho, že by som riadne nespínil svoju povinnosť. Bože, daj mi silu! Amen. Amen. Amen.“ WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*, s. 136. V tomto zázname je reflektovaný aj už spomenutý Wittgensteinov silný zmysel pre povinnosť. Ten vidno aj v zázname zo 7. októbra 1914: „Ešte stále si neviem robiť svoju povinnosť, len preto, že to nie je moja povinnosť, a celého človeka rezervovať pre duchovný život. Môžem zomrieť o hodinu, môžem zomrieť o dve hodiny, môžem zomrieť o mesiac alebo až o pár rokov. Nemôžem to vedieť a nič pre to alebo proti tomu urobiť: „taký je tento život“. Ako teda musím žiť, aby som v každom okamihu obstál? Žiť v dobre a krásne, kým sa život neskončí sám od seba.“ WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*, s. 142.

135 MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 245.

136 Pojmy si požičiavame od Heideggera. Podľa neho sa učenec v dvadsiatom storočí mení na výskumníka. Učenci sú tí, ktorí majú bohatú knižnicu a pracujú tak, že zhromažďujú poznatky, trídia ich a premýšľajú o nich. Nejde im primárne o produkt ich skúmania, teda napríklad knihu, ale o poznanie a vedenie samo. Veda však začala získavať inštitucionálny charakter a je skôr podnikom, kde sa vyrába produkt, ktorý je obchodovateľný. Učenci teda miznú a nastupujú výskumníci, ktorí už nepotrebujú knižnicu. Výskumníci sú viac ako technici, ktorí pracujú v podniku – vo vede, tak aby vyprodukovali produkt, po ktorom je dopyt. Oni cestujú po kongresoch, prijímajú zákazky vydavateľov a nemôžu sa zdržiavať činnosťou, ktorá neústi do vytvorenia obchodovateľného produktu. Nemajú čas sedieť v knižnici a študovať preto, aby boli múdri. Oni jednoducho musia produkovať. HEIDEGGER, M.: *Věk obrazu světa I*. In *Orientece*, roč. 4, 1969, č. 5, s. 61-63.

137 WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*, s. 133.

138 MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 31.

ním v akcii. Nesmieme si však Wittgensteina predstavovať ako nevzdelaného alebo nesčítaného človeka. Vzhľadom na súčasné štandardy mal veľmi kvalitné, priam klasické vzdelanie a prehľad s tou výnimkou, že ignoroval autorov, ktorí ho neoslovili, boli nezrozumiteľní a jazyk u nich bežal „naprázdno“. Samozrejme, nebolo ich úplne málo.

Počas vojny si Wittgenstein zapísal zrejme prvú poznámku, ktorá viedla k formulácii siedmej vety *Traktátu*. Totiž „čo sa nedá povedať, nedá sa povedať“.¹³⁹ V roku 1918 už mal prácu na *Traktáte* ukončenú a Russellovi zo zajatia v Taliansku v marci 1919 o tejto práci napísal.¹⁴⁰ Chcel ju vydať hneď po návrate domov, neskôr to však Wittgenstein nemal s publikovaním *Traktátu* jednoduché. Text bol komplikovaný, nezrozumiteľný bez ďalšieho vysvetlenia, bol nezvyčajne štruktúrovaný do siedmich viet a ťažko tematicky zaraditeľný.¹⁴¹ Napokon bol publikovaný v roku 1921 v nemčine pod pôvodným názvom *Logicko-filozofické pojednanie* v *Annalen der Naturphilosophie* a v roku 1922 v nemecko-anglickej verzii už pod názvom *Tractatus-logico-philosophicus*.¹⁴² *Traktát* by zrejme v Británii nikdy nevyšiel, ak by k nemu známa filozofická superstar ako Bertrand Russell nenapísala úvod. Napriek tomu, že Wittgenstein sa s Russellom stretol a *Traktát* sa mu snažil vysvetliť vetu po vete, Russellov úvod pokladal za úplnú dezinterpretáciu, ktorá predznamovala ďalšie dezinterpretácie.¹⁴³ Vnímanie *Traktátu* aspoň čiastočne napravil Frank Ramsey recenziou publikovanou v časopise *Mind* v roku 1923.¹⁴⁴

139 Dennikový záznam zo 7. júla 1916. WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 186.

140 „Napísal som knihu nazvanú *Logisch-Philosophische Abhandlung*, ktorá obsahuje celú moju prácu za ostatných šesť rokov. Myslím, že som konečne vyriešil všetky naše problémy. Možno to znie arogantne, ale nemôžem si pomôcť, skutočne si to myslím. Knihu som dokončil v auguste 1918 predtým, ako ma zajali. Mám rukopis so sebou. Rád by som Ti ju skopíroval, ale je dosť dlhá (...). Fakticky by si jej nerozumel bez predošlého vysvetlenia, pretože je napísaná v celkom krátkych poznámkach. (To, samozrejme, znamená, že jej nebude rozumieť nikto; hoci verím, že všetko je jasné a prehľadné. Vydám ju, hneď ako sa dostanem domov.“ MCGUINNESS, B. (ed.): *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008, s. 89.

141 To si napríklad myslel aj Frege a pobádal Wittgensteina, aby spôsob vysvetľovania v *Traktáte* urobil zrozumiteľnejším. Fregeho list Wittgensteinovi z 28. júna 1919 pozri vo WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram, 2003, s. 206. *Traktát* vznikol spísaním šiestich alebo siedmich denníkov s poznámkami. Denníky totiž akoby mali dve časti. Tú kvázi súkromnú časť väčšinou Wittgenstein písal v kóde. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 264.

142 Tento názov navrhol G. E. Moore zrejme ako alúziu na Spinozov *Tractatus theologico-politicus*. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 296.

143 RUSSELL, B.: *Autobiography*, s. 314.

144 Russell napríklad v úvode tvrdil, že Wittgenstein v *Traktáte* hovorí o ideálnom jazyku a rozlišuje termíny hovorenie a ukázanie používané v *Traktáte* tak, že ukázať možno to, čo „musí byť pre vetu a fakt spoločné“, to však vysloviť nemožno. RUSSELL, B.: Úvod do *Tractatus logico-philosophicus*. In WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 190 a nasl. Toto Russellovo čítanie kritizuje napokon aj Ramsey v úvode recenzie. RAMSEY, F.: Recenzia knihy L. Wittgensteina *Tractatus logico-philosophicus*. In WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 205 a 206. My by sme mohli poskytnúť nasledovnú kritiku Russellovho úvodu. Ak totiž Russell za to, čo sa ukazuje, pokladá len to, čo sa ukazuje v jazyku, teda logickú formu (lebo to má veta a fakt spoločné), úplne ignoruje to, čo sa podľa Wittgensteina ukazuje vo svete, teda mystiku. A o tom je nenapísaná časť *Traktátu*, ktorá je podľa Wittgensteina podstatnejšia. Porovnaj vetu 6.522. „Existuje pravdaže nevysloviteľné. To sa ukazuje, je to mystično.“ WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, s. 171.

2.3. Wittgenstein — záhradník a učiteľ

V tom období už ale Wittgenstein nepôsobil v Cambridgei. Pracoval ako učiteľ na rakúskom vidieku. Keďže sa domnieval, že v *Traktáte* v tom podstatnom vyriešil všetky filozofické problémy, filozofii sa prestal profesionálne venovať. To hádam ilustruje snahu po vnútornej integrite.¹⁴⁵ Po vojne sa totiž Wittgenstein, ako sme už spomenuli, vzdal celého svojho majetku v prospech súrodencov a začal pracovať ako asistent záhradníka v kláštore a potom ako učiteľ.¹⁴⁶ O miesto učiteľa požiadal pod falošným menom, čo sa stretlo s kritikou rodiny. Súrodenci kritizovali aj jeho úmysel stať sa učiteľom, aj použitie falošného mena.¹⁴⁷ Wittgenstein sa podobne ako hrdinka známeho slovenského muzikálu a dobré dieťa z dobrej rodiny svojej rodine stratil a podobne ako táto hrdinka odišiel k deťom. Namiesto peria z vankúšových bitiek však vo Wittgensteinovom vzťahu s deťmi lietali facky (scéna s kutáčom a Popperom bola ešte pred ním). Ako učiteľ bol veľmi prísny a nedokázal sa ovládať. Ťahal deti za uši a raz dokonca udrel jedného žiaka do hlavy tak silno, že chlapec stratil vedomie.¹⁴⁸ Súdny proces, ktorý sa na základe tohto incidentu začal a jeho súčasťou malo byť aj skúmanie Wittgensteinovho psychického stavu, však takpovediac odišiel do stratena, možno z dôvodu, že Wittgensteinovci mali vplyv aj v súdnictve a možno z dôvodu, že chlapec pred pojednávaním ochorel a zomrel.¹⁴⁹ Wittgenstein sa už k učeniu nevrátil a začal opäť pracovať ako záhradník v kláštore. Margaret mu v roku 1926 ponúkla, aby projektoval jej dom a pomohol pri jeho stavbe, čo pohltilo dva roky z jeho života.¹⁵⁰

Napriek tomu, že Wittgenstein už nepôsobil ako aktívny filozof, jeho *Traktát* sa stal pre logických pozitivistov z Viedenského krúžku svätým písmom. Wittgenstein bol pozývaný na ich stretnutia a občas sa ich aj skutočne zúčastňoval.¹⁵¹ Jeden z členov krúžku Rudolf Carnap poznamenal, že autora *Traktátu* si predstavoval inak. Uhol pohľadu človeka, ktorého osobne spoznal, a prístup Wittgensteina k ľuďom a k problémom sa totiž podľa Carnapa „viac podobal prístupu kreatívneho umelca než vedca, dokonca by sa dalo povedať, že sa podobal skôr prorokovi a jasnovidcovi“.¹⁵²

Wittgenstein postupne aj vďaka kritike Franka Ramseyho začal *Traktát* prehodnocovať a poslúchol volanie svojich priateľov, medzi inými aj ekonóma Johna Maynarda Keynesa, a v roku 1929 sa vrátil do Cambridgea.

145 V predhovore k *Traktátu* Wittgenstein píše, že pravdivosť myšlienok vyjadrených v ňom sa mu zdá nespochybniteľná a definitívna a že „v tom podstatnom som problémy vyriešil s konečnou platnosťou“. Zároveň však píše, že „hodnota tejto práce spočíva (...) v tom, že ukazuje, ako málo sa vykonalo vyriešením týchto problémov“. WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, s. 31.

146 Wittgenstein uvažoval aj o tom, že sa stane kňazom, ale napokon sa rozhodol, že bude učiteľom, môže napokon čítať evanjeliá s deťmi. MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 268.

147 WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 150.

148 Tamže, s. 156.

149 Tamže, s. 170.

150 O tomto dome a jeho vzťahu k Wittgensteinovej ranej filozofii boli dokonca napísané knihy. Pozri napr. LEITNER, B.: *The Wittgenstein House*. New York: Princeton Architectural Press, 2000. Wittgensteinov cit pre estetiku dokumentuje aj príhoda, ktorú si zapamätala pani Bevanová, manželka Wittgensteinovho lekára, u ktorého býval po diagnostikovaní rakoviny až do svojej smrti. Pani Bevanová totiž odchádzala z domu na recepciu, ale Wittgenstein ju zastavil a trval na tom, že jej odstrihne dva z gombíkov na šatách. Pani Bevanová napokon privoľila a výsledok Wittgensteinovej práce sa jej páčil. EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*. London: Faber and Faber, 2005, s. 158.

151 MONK, R.: *How to read Wittgenstein*. London: Granta Books, 2005, s. 57.

152 EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*, s. 125.

2.4 Návrat do Cambridgea, Modrá kniha a Hnedá kniha

V tomto období už bol Wittgenstein slávnym autorom *Traktátu* a po viacerých peripetiách ho obhájal ako dizertačnú prácu.¹⁵³ Obdobie prvej polovice tridsiatych rokov niekedy zvykne byť označované za prechodné obdobie medzi Wittgensteinom I. a Wittgensteinom II.¹⁵⁴ Wittgenstein v tomto období prehodnocoval svoje názory, ako už bolo spomenuté, aj na základe rozhovorov s priateľmi, ktorí nie všetci boli filozofmi. Na základe špecifickej konštrukcie *Traktátu* sa tento spochybnením jednej vety začal rúcať ako domček z karát. Wittgensteinovi zrejme výnimočne pomohol rozhovor s talianskym akademikom, ekonómom Sraffom vo vlaku (aspoň tak si na to spomínal), keď Sraffa v rozhovore s ním urobil gesto rukou, ktoré v Taliansku znamená nesúhlas, a opýtal sa ho, akú má toto (gesto) logickú štruktúru.¹⁵⁵ Wittgenstein si uvedomil, že sa v *Traktáte* mylil minimálne v prípade logickej štruktúry viet, a to bolo neskôr i základom jeho koncepcie jazykových hier v *Modrej a Hnedej knihe* a v *Skúmaniach*.¹⁵⁶ Piero Sraffa podľa jeho vlastných slov ovplyvnil Wittgensteina aj v tom, že sa Wittgenstein začal pozeráť na filozofické problémy z antropologického uhla pohľadu.¹⁵⁷ Preto začal nahliadať na jazyk a význam výrazov nie akoby „o sebe“, ale práve v spoločenskom kontexte, v jeho používaní.¹⁵⁸ Toto je podstatný rozdiel medzi Wittgensteinom I. a Wittgensteinom II. Raný Wittgenstein nahliadal na jazyk ako na kalkulu, Wittgenstein II. nahliadal na jazyk „v prúde života“.¹⁵⁹ Wittgensteinovo ponímanie filozofie a jej úlohy sa podľa Sraffu však v podstatnom zmysle nezmenilo.

Modrá kniha vznikla v rokoch 1933 až 1935 ako študentmi spísané poznámky z Wittgensteinových prednášok a *Hnedú knihu* diktoval Wittgenstein svojim študentom Francisovi Skinnerovi a G. E. M. Anscombej.¹⁶⁰ Neskôr začal Wittgenstein *Hnedú knihu* prepracovávať a chcel ju publikovať, avšak *Filozofické skúmania*, ktoré obsahujú aj myšlienky z *Hnedej knihy*, už do svojej smrti nedokončil.¹⁶¹

153 MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 277. Wittgensteinov postoj k sebe samému v tomto období ilustruje list z roku 1930, ktorý napísal svojej domácej panej z čias štúdií v Berlíne. Wittgenstein píše: „Je mi jedno, či o mne ľudia v Königsbergu [kde sa konala konferencia o matematike a Wittgenstein bol na nej veľmi chválený, pozn. aut.] zmýšľajú dobre alebo zle. Pri všetkej dobrej vôli na svete, neviem si o sebe veľa myslieť a dobrý názor profesorov filozofie a matematiky (s pár výnimkami) ma len utvrdzuje v nepriaznivej mienke o mne samom, než by mi dal povzbudenie.“ MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*, s. 59.

154 Do tohto obdobia patrí aj *Prednáška o etike* (1929) a publikovaný, ale na konferencii neprednesený príspevok *Niekoľko poznámok o logickej forme* (1929).

155 Pozri doslov Dezidera Kamhala vo WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava: Kalligram, 2002, s. 282-283. Príhodu so Sraffom Wittgenstein Wrightovi rozprával tak, že Sraffa sa ho spýtal, akú má toto gesto gramatiku. MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 77. Pre účel poznámky však rozdiel medzi logickou štruktúrou a gramatikou nie je podstatný.

156 Prirovnávanie jazyka k hram Wittgensteinovi napadlo, keď sa prechádzal popri ihrisku, na ktorom sa hral futbal. MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 73.

157 Wittgenstein to povedal Rushovi Rheesovi. Pozri MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 267.

158 Wittgenstein teda prestal hľadať nejaký „pravý“ alebo „skutočný“ význam výrazov. Dezider Kamhal sumarizuje, že *Modrá a Hnedá kniha* „predstavujú prechod od skúmania abstraktne chápaného jazyka k skúmaniu hovorenia ako činnosti konkrétnych ľudí patriacich do konkrétnej jazykovej komunity, od učenia jazyka ako verbálneho vysvetľovania (hoci najmä v *Modrej knihe* sa ešte objavujú formulácie zvädzajúce k takémuto zúženému chápaniu) k výcviku používania jazykových výrazov, od rozumenia jazykovým výrazom ako druhu mentálnej aktivity k „rozumnému“ správaniu“. Doslov Dezidera Kamhala vo WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 293.

159 Porovnaj myšlienku Wittgensteina II., že „výraz má zmysel iba v prúde života“. MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 77.

160 Predhovor Rusa Rheesa k *Modrej a Hnedej knihe*. WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 9.

161 Tamže, s. 10.

Vnímanie Wittgensteina a jeho prednášok časťou študentstva a hádam aj kolegov ilustruje básnička o Wittgensteinovi od Juliana Bella, synovca Virginie Woolfovej:

V každej spoločnosti nás prekričí,
Svojím koktaním zastaví naše reči;
Háda sa, hnevá sa, je hlučný a tvrdý,
Jasné, že má pravdu, a je na to hrdý.¹⁶²

Wittgenstein bol filozofmi svojej doby prijímaný rôzne. Niektorí ho obdivovali, iní zatracovali. Napríklad podľa Austinovho žiaka J. L. Austin na svojich prednáškach občas prečítal dve či tri stránky z Wittgensteinových textov, „ale bolo to preto, aby ukázal, aký nezrozumiteľný a temný tento rakúsky filozof je a ako by mohol byť parodovaný a odmietnutý“¹⁶³. Na druhej strane napríklad H. L. A. Harta nadchla Wittgensteinova *Modrá kniha* aj *Hnedá kniha* a pri čítaní *Skúmaní* ostal hore celú noc, ako sme už spomínali.¹⁶⁴

Tesne pred vypuknutím druhej svetovej vojny sa Wittgensteinovi podarilo získať britské štátne občianstvo a napriek tomu, že viackrát zvažoval definitívny odchod z Cambridgea vzhľadom na politickú situáciu v Európe, bolo pre neho bezpečnejšie v Cambridgei ostať. Bol tak v porovnaní so svojimi súrodencami v lepšej pozícii po vypuknutí vojny.¹⁶⁵

¹⁶² Preklad aut. Originálny text básne sa nachádza v EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*, s. 151.

¹⁶³ VED MEHTA: *Setkání s filozofy. Oxford v boji proti začarování naší intelligence*, s. 68.

¹⁶⁴ LACEY, N.: *A Life of H. L. A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*, s. 140.

¹⁶⁵ WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*, s. 220.

2.5 Druhá svetová vojna, Popper a Skúmania

Počas vojny pracoval Wittgenstein ako ošetrovateľ v nemocnici a potom ako laborant v New Castli.¹⁶⁶ Cez víkendy však ešte do polovice vojny stále prednášal v Cambridgei.¹⁶⁷ Po skončení vojny sa do Cambridgea vrátil už len na dva roky.

V novembri 1946 sa odohralo avizované slávne stretnutie Wittgensteina a Karla Poppera, ktorého sa zúčastnili aj Bertrand Russell a J. L. Austin. Uskutočnilo sa na jednom z pravidelne usporadúvaných stretnutí s prednáškami v Cambridgei, v rámci činnosti Moral Sciences Club. Základom sporu medzi Wittgensteinom a Popperom bolo zrejme to, že Popper napriek zadaniu prednášky, ktorou malo byť prezentovanie vybranej filozofickej hádanky, filozofického zmätenia (ang. philosophical puzzle), na začiatku svojej prezentácie oznámil, že sa bude venovať radšej pravým filozofickým problémom a nie triviálnym hádankám. Wittgenstein bol toho názoru, že neexistujú žiadne *pravé* filozofické problémy, ale skôr filozofické hádanky, zapríčinené zmäteným používaním jazyka filozofmi, resp. neporozumenia spôsobené zneužívaním jazyka, keď jazyk pracuje „naprázdno“.¹⁶⁸ Popper mu oponoval, keďže podľa neho existujú *pravé* filozofické problémy, nielen lingvistické zmätenia. Potýčka údajne vyústila do fyzickej konfrontácie, v ktorej sa Wittgenstein mal vyhrázať Popperovi kutáčom. V štvrtatejších verziách tohto príbehu dokonca žeravým kutáčom.¹⁶⁹ Je hádam dôležité poznamenať, že Popper v čase stretnutia poznal len dielo raného Wittgensteina, keďže *Modrá kniha* a *Hnedá kniha* kolovali len medzi študentstvom a niektorými profesormi v Cambridgei a mohol si myslieť, že Wittgensteinov názor vychádza z *Traktátu*.¹⁷⁰ Na druhej strane by ale zrejme nereagoval inak, ani keby boli na svete *Skúmania*, lebo podľa jeho neskoršieho vyjadrenia v nich nebolo nič hodné diskusie alebo protiargumentácie. V jednom rozhovore totiž povedal: „Ak na mňa namierite zbraň a prinúтите ma povedať, s čím vo *Filozofických skúmaniach* nesúhlasím, budem musieť odpovedať: ‚Oh – s ničím...‘ V skutočnosti nesúhlasím iba s jeho počínom ako takým. Mám na mysli to, že súhlasím so všetkým, čo hovorí, pretože tam nie je nič, s čím sa nedá nesúhlasiť. Ale priznávam sa, že som tým znudený, znudený k slzám.“¹⁷¹

166 Tamže, s. 280–281.

167 EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*, s. 56.

168 Pozri k tomu WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 80 a § 122 a § 123 *Skúmaní*. K podstate Wittgensteinovho postoja k *pravým* filozofickým problémom sa vrátíme v ďalšej kapitole.

169 Pre rôzne verzie príbehu pozri kapitoly 21 a 22 v EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*.

170 MUNZ, P.: My adventure with Popper and Wittgenstein. In CATTON, P. – MACDONALD, G.: *Karl Popper: Critical appraisals*. London, New York: Routledge, 2004, s. 117. Munz ako jediný študoval u Poppera aj u Wittgensteina a spomína si na to, že Popper sa o Wittgensteinovom *Traktáte* vyjadroval hanlivo. Tamže, s. 116.

171 EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*, s. 186. V istom zmysle obdobne sa Popper vyjadril aj o Wittgensteinovom *Traktáte*. Použil pritom proti Wittgensteinovi jeho vlastnú zbraň. Ak sú totiž filozofické vety podľa *Traktátu* nezmyselné (sú nezmyselné, keďže nie sú obrazom faktov), nie je proti čomu argumentovať, lebo aj protiargumentácia by bola nezmyselná. Keďže však Popper s Wittgensteinovým odlišením vedy od metafyziky nesúhlasí a nesúhlasí ani s kritériom určenia nezmyselnosti výrokov podľa obrazovej teórie jazyka, protiargumentáciu predsa len poskytuje. Tá spočíva najmä v tom, že Wittgenstein podľa neho patrí k verbalistom a scholastikom. Patrí k tým, ktorí sa zaoberajú významom slov a dopustili sa tak Aristotelovho dogmatizmu v snahe podať definície výrazov. Ak však definície výrazov nie sú problémom v prírodných vedách, prečo by mali byť problémom v spoločenských vedách? POPPER, K. R.: *Otvorená spoločnosť a jej nepriateľ II*. Praha: OIKOYMENH, 1994, s. 25, s. 257–260 (pozn. 51 ku kap. 11), tiež s. 323 pozn. 6 kap. 23. Aj preto podľa Poppera „antimetafyzická teória významu vo Wittgensteinovom diele *Tractatus logico-philosophicus* (vzdialená tomu, aby pomáhala bojovať proti metafyzickému dogmatizmu a vešteckej filozofii) predstavuje sama osebe posilnený dogmatizmus, ktorý otvára dvere dokorán nepriateľovi – metafyzickému nezmyslu s hlbokým významom – a rovnakými dverami vyhadzuje von svojho najlepšieho priateľa, teda vedeckú hypotézu.“ POPPER, K. R.: *Otvorená spoločnosť a jej nepriateľ II*, s. 260. A ako vieme, vedecká hypotéza je skutočne Popperovým najlepším priateľom, vďaka ktorému mohol sformulovať teóriu falzifikácie.

V roku 1947 Wittgenstein rezignoval na svoje miesto v Cambridgei a chcel sa plne sústrediť na dokončenie *Skúmaní*.¹⁷² S týmto úmyslom sa presťahoval na írsky vidiek, taktiež prebýval v Nórsku a navštívil aj Spojené štáty. Po návrate zo Spojených štátov mu bola diagnostikovaná rakovina, a hoci v roku 1949 fakticky dokončil aj druhú časť *Skúmaní*, nestihol ich už publikovať, keďže v roku 1951 zomrel. Jeho najvernejší študenti a študentky boli poverení spravovaním jeho pozostalosti a postupne publikovali *Skúmania* (1952) i jeho ďalšie poznámky.¹⁷³

Napriek tomu, že vzhľadom na takúto biografickú skicu sa Wittgenstein môže javiť ako namosúrený, prísny, odťažitý a upätý človek bez zmyslu pre humor, z niektorých jeho listov a poznámok môžeme vyčítať pravý opak.¹⁷⁴

172 WRIGHT, G. H.: Životopisná črta. In MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 22.

173 Pre kompletný prehľad Wittgensteinových publikovaných prác pozri napr. KIŠOŇOVÁ, R. – VITÁLOŠOVÁ, V. – DÉMUTH, A. (eds.): *Wittgensteinovské skúmania*. Pusté Úľany: Schola Philosophica, 2008, s. 16-18. Texty z Wittgensteinovej pozostalosti sú dostupné vo Wittgensteinových archívoch Bergenskej univerzity, a to aj online na <https://wab.uib.no/>.

174 Wittgenstein napríklad v liste Normanovi Malcolmovi z roku 1940 napísal: „Milý Malcolm, Tvoj list a časopisy [išlo o krátke detektívne príbehy a komiksy, pozn. aut.] prišli spolu pred dňom či dvoma. (...) Ohromná vďaka! Isto sú parádne. Moje kritické oko to môže vidieť bez toho, aby som ich musel čítať, pretože moje kritické oko je ako s X lúčmi, môže naraz preniknúť do 2 až 4000 strán. To je vlastne spôsob, ako som sa všetko naučil.“ MCGUINNESS, B. (ed.): *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951*, s. 320. Podľa Wittgensteina tiež bolo možné napísať seriózne a dobré filozofické dielo, ktoré by pozostávalo zo samých žartov a nebolo by nemiestne žartovné. MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 39. Wittgensteinov obľúbený vtíp bol údajne tento: A fledgling leaves the nest to try out its wings. On returning, it discovers that an orange has taken its place. „What are you doing there?” asks the fledgling. „Ma-me-laid,” replies the orange. EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*. s. 159. Vysvetľovaním vtípu, ako všetci vieme, sa vtíp akosi vytráti (čo je wittgensteinovsky celkom zaujímavý poznatok). Napriek tomu – „Ma-me-laid“ môže znamenať niečo aj „Mam laid me here“ aj „Marmalaid“.

3.

**WITTGENSTEINO-
VO FILOZOFOVANIE**

V tejto kapitole sa už zameriame na analýzu kľúčových Wittgensteinových myšlienok z raného a neskorého obdobia a vymedzíme metódu jeho filozofovania v neskorom období, ktorá sa stane základom a pozadím úvah v ďalších kapitolách.

Vzhľadom na raného Wittgensteina je pre náš cieľ podstatná najmä jeho obrazová teória významu a vnímanie filozofie, jej postavenia a úlohy. Z neskorého Wittgensteina sú predmetom nášho záujmu hlavne jeho poznámky o jazyku, jazykových hrách, životnej forme a o poslaní filozofie a metóde „robenia“ filozofie. Pre zasadenie Wittgensteinovej práce do kontextu, ešte skôr ako pristúpime k analýze Wittgensteinových textov, aspoň rámcovo popíšeme prúd filozofie, do ktorej je Wittgenstein najčastejšie zaradovaný, teda analytickú filozofiu (tá potom súvisí s analytickou jurisprudenciou), a následne predstavíme spôsob čítania Wittgensteina, ktorý sme zvolili.

3.1 Čo je analytická filozofia

O tom, čo je to vlastne analytická filozofia a kto sú analytickí filozofi a filozofky, neexistuje vo filozofických kruhoch zhoda.

Jaroslav Peregrin pristupuje k vymedzeniu analytickej filozofie prostredníctvom vymedzenia filozofie ako takej. „Filozofiu (...) chápeme ako prostriedok odpovedania na otázky, a to najmä na tie otázky, ktoré sa nepodarilo prideliť žiadnej zo zavedených vied. Môžeme teda povedať, že filozofia sa začína tam, kde sa končí veda, a rozprestiera sa tak ďaleko, ako ďaleko ešte existujú [rozumné, pozn. aut.] otázky.“¹⁷⁵ Analytická filozofia sa aspoň spočiatku zameriavala na filozofické otázky, na ktoré sa dá očakávať explicitná odpoveď, a robila tak prostredníctvom vymedzenia kritérií *rozumnosti* otázok.¹⁷⁶ Analytickí filozofi nabádali, aby sme pred tým, ako začneme hľadať odpoveď na nejakú otázku, bezpodmienečne skúmali, či „táto otázka dáva dobrý zmysel, či je zrejmé, že slová v nej obsiahnuté majú jasný význam a či je jasné, ako by vôbec mohla vyzeráť prijateľná odpoveď na takú otázku“, čím sa vyhneme filozofickému „tliachaniu“.¹⁷⁷ V niektorých svojich verziách, ako je logický pozitivizmus, vymedzila analytická filozofia kritériá rozumnosti otázok tak prísne, že otázky, ktoré pokladala za rozumné, už iní filozofi nepokladali za filozofické, resp. pokladali analytickými filozofmi vymedzený okruh otázok za príliš úzky a začali sa sústrediť na tie otázky, ktoré analytickí filozofi „zavrhlí“. Z nich sa potom vytvorilo krídlo filozofie pomenované ako kontinentálna filozofia, keďže jej predstavitelia väčšinou pôsobili na európskom kontinente.¹⁷⁸

Podľa Peregrina úplne prirodzene po fáze, v ktorej sa filozofia akoby odtrhne od života a začne sa zaoberať „umelými“ problémami, na ktoré odpovedá v hantírke nedostupnej nefilozofom, prichádza filozofická revolta, ktorá sa sústreďuje na reálne problémy a berie vážne obyčajný jazyk, v ktorom sú tieto problémy formulované.¹⁷⁹ Analytická filozofia mala byť podľa neho tiež takouto revoltou. A rovnako ako u každej revolty „tu boli radikáli, ktorí vyhlásili všetku dovtedajšiu filozofiu za nezmysel a ohlásili počiatok skutočnej filozofie; a boli tu i umiernení, ktorí chápali to, čo bolo vo filozofii pred nimi, za zmysluplné, ale už prežité“.¹⁸⁰ Analytická filozofia, sumarizuje Peregrin, je v tomto zmysle „pokusom premyslieť tradičné filozofické problémy ‚matematickým‘ rozumom dvadsiateho storočia“¹⁸¹. Neskorého Wittgensteina je ťažké zaradiť do akejkoľvek filozofickej „priehradky“.¹⁸²

175 PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*, s 14. Za týmto územím filozofie sa už rozprestiera územie poézie a ďalšieho umenia, ktoré odpovedajú na otázky len v metaforickom zmysle slova. Tamže.

176 Tamže, s. 14-15.

177 PEREGRIN, J.: *Filozofie a jazyk*. Praha: TRITON, 2003, s. 25.

178 PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*, s. 15.

179 Tamže, s. 16.

180 Tamže, s. 17. Wittgensteina v zásade nemožno zaradiť pri takomto rozlišovaní ani medzi radikálov, ani medzi umiernených. Wittgenstein, ako sme už spomenuli, bol síce presvedčený, že v podstatnom vyriešil filozofické problémy tým, že ich rozpoznal ako nezmyselné. A to, že filozof má upozorňovať na to, kedy sú slová používané tak, že sú nezmyselné, nie je priamo žiadna nová filozofia, skôr inak identifikovaná činnosť filozofa. O opaku však svedčí ponímanie Wittgensteinovej filozofie niektorými filozofmi, ktorí sa Wittgensteinom inšpirovali. Napríklad Peter Strawson v šesťdesiatych rokoch minulého storočia povedal, že pred pätnástimi rokmi mal on aj iní možno prehnane sebavedomie a pod vplyvom Wittgensteina „pomýšľali na problémy veľkých filozofov minulosti ako na obyčajné zmätenie slov“. VED MEHTA: *Setkání s filozofy. Oxford v boji proti začarování naší inteligence*. Praha: Archa, 1995, s. 76. Toto by Wittgensteina zaradzovalo skôr k radikálom.

181 PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*, s 17.

182 Tamže, s. 23.

Možno však poskytnúť aj iné náhľady na analytickú filozofiu a z nich vyplývajúcu identifikáciu Wittgensteinovho postavenia v jej rámci.

Podľa Michaela Dummetta sú korene analytickej filozofie v podstate na kontinente, teda v dielach Gottloba Fregeho. Dummett prisudzuje obrat k jazyku (ang. linguistic turn)¹⁸³ Fregemu v tom, že Frege na analýzu *myšlienok* použil metódu analýzy *viet*.¹⁸⁴ Frege tak mal urobiť, keď sa jeho pôvodná otázka po povahe čísla zmenila na otázku po význame viet obsahujúcich pojmy čísel a Frege sa stal starým otcom analytickej filozofie.¹⁸⁵ Analytickými filozofmi sú potom tí, ktorí nasledujú Fregeho v tom, že ponímajú filozofiu jazyka ako základ celej ostatnej filozofie.¹⁸⁶

Ray Monk však argumentuje, že takejto definícii nevyhovujú mnohí filozofi, ktorí sú pokladaní za analytických filozofov par excellence, medzi nimi aj Bertrand Russell. Podľa Monka, nech už išlo Russellovi o čokoľvek aj napriek zmenám v jeho filozofii, nebol to jazyk a porozumenie vetám, ale porozumenie *svetu*. Preto ani posun v Russellovom myslení ukazujúcim sa v tvrdení, že „význam, v zmysle v akom slová majú význam, je irelevantný pre logiku“, v porovnaní s neskorším tvrdením, že „porozumenie jazyku je nevyhnutné pre poznanie logickej propozície“, nemožno interpretovať tak, že Russell za úlohu filozofie považoval analýzu viet, ale tak, že zistil, že sa mýlil v tom, aký filozofický význam má logika.¹⁸⁷ Jazyk Russella zaujímal do tej miery, do akej mohol osvetliť epistemologické otázky.¹⁸⁸ Preto Monk definuje analytickú filozofiu inak, nie na základe obratu k jazyku, ale dôraz dáva na *analýzu* ako metódu. Wittgenstein sa tak prekvapivo dostáva akoby na druhú stranu a „wittgensteinovský“ (nie „kontinentálny“ ani „fenomenologický“) je opakom termínu „analytický“.¹⁸⁹ Wittgenstein neveril v analýzu ako filozofickú metódu a zdalo sa mu absurdné a smiešne, aby niekto musel počkať na moorovskú analýzu slov na to, aby sa dozvedel, čo sa nimi mienilo.¹⁹⁰ Základným cieľom filozofickej analýzy na Russellov spôsob, teda *logickej* analýzy jazyka, totiž bolo odhalenie „logickej formy“ výrokov, ktorá môže byť zakrytá „povrchovou formou“ a táto povrchová forma môže filozofov viesť do slepej uličky a spôsobovať filozofické zmätky.¹⁹¹ Takýmto zmätením bolo napríklad to, že filozofi produkovali vety, ktoré nič nehovorili, nič nevysvetľovali, a za takéto vety boli pokladané mnohé vety metafyziky. Malo to byť tak preto, lebo filozofi si neuvedomili, že jazyk a svet si *korešpondujú* a obe je možné analyzovať z úrovne komplexov (faktov) až po úroveň elementov – logických atómov.¹⁹²

183 Ide tu o zmenu v chápaní filozofie, jej problémov, metód a postavenia. Už len takéto vymedzenie indikuje zmenu v paradigme, resp. vznik novej paralelnej paradigmy.

184 MONK, R.: *What is Analytical Philosophy?*, s. 3.

185 Tamže, s. 3.

186 Tamže, s. 4.

187 Tamže, s. 5.

188 Tamže, s. 10.

189 Tamže, s. 11.

190 To sa vzťahuje sčasti na Wittgensteina raného a plne na neskorého. Ak totiž v zmysle *Traktátu* nemôže byť filozofia vedou, nemôžeme z nej vedu robiť tým, že ako filozofickú metódu použijeme vedeckú metódu analýzy. Vzhľadom na neskorého Wittgensteina môžeme pripomenúť § 91 *Skúmaní* a reakciu na túto pripomienku v nasledujúcich paragrafoch. Podľa § 91 „môže tu však vzniknúť dojem, akoby jestvovalo čosi také ako posledná analýza jazykových foriem, teda jediná, dokonale rozložená forma výrazu. To značí, akoby naše bežné formy výrazu boli v podstate ešte neanalyzované, akoby sa v nich niečo skrývalo, čo treba vyniesť na svetlo. Keď sa to stane, výraz je dokonale objasnený a naša úloha rozriešená“. A v reakcii na túto teóriu analýzy jazyka v § 98 Wittgenstein píše: „Na jednej strane je jasné, že každá veta nášho jazyka ‚je v poriadku tak, ako je‘. To značí, že sa neusilujeme o ideál: akoby naše bežné vety ešte nemali celkom bezchybný význam a akoby sme ešte len mali skonštruovať dokonalý jazyk. – Na druhej strane sa zdá jasným: kde je zmysel, tam musí byť dokonalý poriadok. – Preto aj v najväčnejšej vete musí byť dokonalý poriadok.“ Jazyk je teda v poriadku taký, aký je, preto na jednej strane netreba vytvoríť žiadny ideálny jazyk ako logický kalkul a na strane druhej netreba žiadne jazykové komplexy analyzovať k akýmisi elementom. Netreba špekulovať, ale pozerať sa, ako jazyk funguje. WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 91, § 98, s. 68-91. Pozri aj MONK, R.: *What is Analytical Philosophy?*, s. 12.

191 PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*, s. 79-80.

192 Russell dospel k takému ‚obrazu medzi jazykom a svetom, podľa ktorého nie je sémantika ničím viac než vecou priameho kontaktu – ‚konfrontáciou‘ – medzi poznávajúcim subjektom a (...) vecami reálneho sveta.“ Preto „[a]kokoľvek poznanie musí podľa Russella vychádzať z nášho kontaktu s entitami, ktorých sa týka; a akokoľvek slovo môže získať význam jedine tak, že ho necháme zastupovať nejakú vec“. A tými elementmi, z ktorých sa svet skladá a „s ktorými je človek konfrontovaný, sú podľa Russella jednak veci (jednotliviny), jednak vlastnosti a vzťahy [medzi jednotlivinami, pozn. aut.]“. PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*, s. 84-85. Náš bežný jazyk však je podľa Russella

Ruku v ruke s uznaním analýzy ako filozofickej metódy ide uznanie možnosti filozofie ako systematickej disciplíny.¹⁹³ Vo filozofiu ako systematickú disciplínu bezpochyby neveril ani raný, ani neskorý Wittgenstein, ako bude v tejto kapitole ukázané, preto z tohto hľadiska jednoducho nepatrí k analytickým filozofom.

nedokonalý a priama korešpondencia medzi jazykom a svetom je v ňom zakrytá, preto je potrebné vytvoriť jazyk ako ideálny logický kalkul.

193 MONK, R.: *What is Analytical Philosophy?*, s. 14.

3.2 Ako čítať Wittgensteina?

Wittgensteinove texty je snád' ešte viac než texty iných filozofov možné interpretovať rôznymi spôsobmi, hoci je už pozorovateľná istá zhoda v tom, čo tie-ktoré kúsky textov znamenajú.¹⁹⁴ Samotné zmapovanie diskusie o tom, ako Wittgensteina čítať a ako mu rozumieť, by s ľahkosťou naplnilo stránky mnohých kníh. Preto považujeme za potrebné zvoliť si jeden spôsob čítania Wittgensteinových textov a pokiaľ možno sa tohto spôsobu pridržať. V metóde čítania sa kľúčovo spoliehame na tzv. neskorého Gordona Bakera. Baker sa totiž viac ako iní sústredil na to, čo Wittgenstein proklamuje, že robí, o čo mu ide a čo je jeho metódou. Wittgensteinova metóda je preto významnou premennou pri Bakerovej interpretácii. Napriek tomu, že sa interpretácie od neskorého Bakera stretli s kritikou, rovnako sa s kritikou stretáva takmer akákoľvek interpretácia Wittgensteina.¹⁹⁵

Časť výkladových problémov je spôsobená aj tým, že sám Wittgenstein počas svojho života publikoval len jedno filozofické dielo – *Traktát*, jeden príspevok na konferenciu¹⁹⁶ a *jednu recenziu knihy. Ostatné texty, ktoré napísal*, nepokladal za dokončené. Texty, ktoré diktoval buď svojmu študentstvu, alebo priateľom, neautorizoval, nie je teda jasné, s ktorými myšlienkami v týchto textoch súhlasil, resp. ešte súhlasil v čase svojej smrti, a *tiež* ktoré myšlienky sú jeho a ktoré sú už interpretáciami toho, čo povedal. Istá ťažkosť interpretácie je spôsobená aj tým, že Wittgenstein v neskorom období robil niečo odlišné od tradičnej filozofie a je zložité v jednotlivých prípadoch určiť, akému účelu má tá-ktorá pripomienka slúžiť. Posmrtné publikované *Skúmania sú totiž zbierkou poznámok, nie súvislého textu, v ktorom možno jednoducho spozorovať cieľ a argumentáciu.*

Prejdime k avizovanej metóde Gordona Bakera, ktorú vypracoval v druhej polovici osemdesiatych rokov a v deväťdesiatych rokoch minulého storočia po ukončení spolupráce s P. M. S. Hackerom. Táto metóda je popísaná a aplikovaná predovšetkým v posmrtné vydanéj zbierke jeho esejí pod názvom *Wittgenstein's Method*. Baker navrhuje, aby sa pri čítaní Wittgensteina dodržiavali nasledovné princípy:

Princíp súcitu s textom (orig. principle of charity), lebo presné znenie pripomienky je rozhodujúce pri interpretácii, takže je potrebné pridržať sa textu pripomienky. Wittgenstein totiž o každej vete premýšľal a zápasil o použitie najvhodnejšieho výrazu. Slovo alebo fráza v istom kontexte nemusí znamenať to isté v inom. Tento princíp sa nevzťahuje na texty, ktoré písalo študentstvo na základe Wittgensteinovho diktovania.¹⁹⁷

194 Wittgensteinov priateľ Georg Henrik von Wright reagoval na množstvo interpretácií týmto spôsobom: „Niekedy si myslím, že to, čo robí z diela nejakého človeka dielo klasické, je často práve táto rozmanitosť, ktorá nás vyzýva a ktorá súčasne vzdoruje našej túžbe po jasnom porozumení.“ WRIGHT, G. H.: Životopisná črta. In MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 27.

195 Napríklad Bakerov bývalý vedecký spolupútnik P. M. S. Hacker mu vyčíta, že zmiešava názory Wittgensteina a Friedricha Waismanna, a preto niektoré Waismannove postoje pokladá za Wittgensteinove, alebo že preceňuje terapeutickú povahu Wittgensteinovho filozofovania. Taktiež podľa Hackera Baker podceňuje pozitívnu úlohu Wittgensteinovej metódy, ktorá spočíva v prehľadnom zobrazení našej gramatiky v zmysle vytvorenia našej konceptuálnej mapy (to Baker kritizuje ako „teóriu pohľadu z vtáčej perspektívy“). Tým sa Hackerove námietky nevyčerpávajú. Pozri HACKER, P. M. S.: *Gordon Baker's late interpretation of Wittgenstein*. In KAHANE, G. – KANTERIAN, E. – KUUSELA, O. (eds.): *Wittgenstein and His Interpreters: Essays in memory of Gordon Baker*. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, s. 88-122.

196 Wittgenstein však odmietol tento príspevok na konferencii predniesť, keďže v čase od jeho odovzdania do konania konferencie sa jeho názory zmenili a so svojím príspevkom už nesúhlasil. WRIGHT, G. H.: Životopisná črta. In MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 18.

197 BAKER, G.: Some Remarks on 'Language' and 'Grammar'. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, s. 66. Taktiež napríklad v eseji *Wittgenstein*

Princíp istého minimalizmu, keďže podľa Wittgensteina je potrebné odolávať našej túžbe po generalizovaní. Každému výrazu by sme mali pripísať interpretáciu, ktorá mu v danom kontexte dáva minimálnu všeobecnosť. Mali by sme sa snažiť spojiť každú Wittgensteinovu poznámku „so špecifickými argumentmi, ktoré ju podporujú, a s konkrétnym cieľom, o ktorom nás poučia okolité poznámky“.¹⁹⁸

Dôraz má byť kladený na terapeutickú funkciu Wittgensteinovho filozofovania. Wittgensteinovi podľa Bakera nešlo o to zniesť zo svetla sveta napr. karteziánsky dualizmus, ale liečiť konkrétnych pacientov. Teda uviesť ich do analógie, kde filozofické hádanky spôsobené napr. karteziánskym dualizmom zmiznú. Wittgensteinova terapia je preto orientovaná na pacienta, na vyliečenie hrče, ktorú si pacient spôsobil tým, že narážal hlavou na hranice jazyka.¹⁹⁹

Je dôležité poznať Wittgensteinov život, to, akí filozofi ho ovplyvnili a akých filozofov poznal. Ak totiž Wittgenstein nebol oboznámený s dielom Reného Descarta, nemožno pasáže *Skúmaní*, ktoré tvoria tzv. argument súkromného jazyka, považovať za protiargumentáciu ku karteziánskemu dualizmu, ak je plauzibilná taká interpretácia, ktorá nás vedie k tomu, že ide o kritiku Russellovej teórie významu, ktorú Wittgenstein poznal.²⁰⁰

V nasledujúcich podkapitolách už približujeme dôležité časti Wittgensteinovej filozofickej práce v časovom poradí vzniku. Začíname *Traktátom*.

on *Metaphysical/Everyday Use* Baker poukazuje na to, že Wittgenstein zápasil práve s použitím slova „metafyzický“, preto je dôležitá aj archeológia jeho poznámok. BAKER, G.: Wittgenstein on Metaphysical/Everyday Use. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 100.

198 BAKER, G.: Some Remarks on 'Language' and 'Grammar'. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 67.

199 Tamže, s. 68.

200 BAKER, G.: The Reception of the Private Language Argument. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 117. Ray Monk podobne konštatuje, že na pochopenie Wittgensteinovho filozofovania je potrebné upriamiť pozornosť aj na jeho život, a to, čo ho zaujímalo. MONK, R.: *How to read Wittgenstein*, s. 96.

3.3 Tractatus logico-philosophicus

Anthony Kenny, jeden z prominentných znalcov Wittgensteina, napísal, že „dvadsaťdvatisíc slov *Traktátu* sa dá prečítať za popoludnie, ale iba málokto by sa odvážil tvrdiť, že im porozumel dokonca po niekoľkých rokoch štúdia“.²⁰¹ Nás z tejto práce zaujíma predovšetkým tzv. obrazová teória významu, ktorú neskorý Wittgenstein často kritizoval ako pohľad „autora Logicko-filozofického pojednania“.²⁰² Na jednej strane je východiskom riešení ponúknutých v *Traktáte* a na strane druhej je práve preto aj východiskom pre porozumenie *Skúmaniam*. Nahliadanie na jazyk, a teda aj význam jazykových výrazov, je totiž tým, čo odlišuje raného Wittgensteina od toho neskorého. Taktiež popisujeme traktátovú koncepciu filozofie, jej metódu, jej pôsobnosť a právomoc.

Obsah a dosah *Traktátu* by sa dal veľmi zjednodušene vyjadriť tak, že Wittgenstein sa snažil v podstatnom vyriešiť filozofické problémy prostredníctvom (i) odhalenia vzťahu jazyka a sveta a (ii) určenia kritéria zmysluplnosti viet a významu jazykových výrazov na základe tohto vzťahu. Taktiež (iii) objasniť predmet a metódu filozofie, jej kompetenciu a finálne (iv) vymedziť to, čo možno povedať a o čom treba mlčať.²⁰³

3.3.1 Obrazová teória významu

Wittgenstein si vo svojom zápisníku dňa 29. septembra 1914 poznamenal: „Vo vete sa pokusne zostavuje istý svet. (Ako keď sa v parížskej súdnej sieni reprezentuje dopravná nehoda pomocou figurín atď.).“²⁰⁴ Zrejme s dňom tohto dennikového zápisu, prípadne tesne pred ním sa spája príhoda, ktorá Wittgensteina podľa jeho vlastných slov inšpirovala k vnímaniu jazyka ako robenia si obrazu sveta, teda faktov – toho, čo sa má tak a tak. Príhoda pomáha ilustrovať, o čo v obrazovej teórii významu išlo. Keď Wittgenstein slúžil počas vojny v armáde, do rúk sa mu dostali noviny s obrazom či mapkou automobilovej nehody. To ho podnietilo vnímať obraz automobilovej nehody ako výrok, ktorého podstatnou vlastnosťou je *zobrazovať* skutočnosť. Takto sa mu javil vzťah sveta (ako súhrnu faktov, čo vyplýva z jeho traktátovej ontológie) a jazyka.²⁰⁵ V neskorších zápisoch túto teóriu začal rozvíjať ďalej. Obrazová teória významu nadväzuje na Wittgensteinovu ontológiu *reprezentovanú* v prvej vete *Traktátu* – „Svet je všetko, čo je faktom.“²⁰⁶

201 KENNY, A.: *Wittgenstein*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, s. 3.

202 Prísudzovanie tvorby teórií ranému Wittgensteinovi nie je problematické na rozdiel od prísudzovania teórií neskorému Wittgensteinovi. Sám raný Wittgenstein sa domnieval, že vytvoril teóriu. MONK, R.: *How to read Wittgenstein*, s. 19.

203 Wittgenstein v liste potenciálnemu vydavateľovi napísal, že najdôležitejšia je tá časť *Traktátu*, ktorá je nenapísaná. „[M]oje dielo sa skladá z dvoch častí: z tej, ktorá tu leží pred nami, a zo všetkého toho, čo som nenapísal. A práve tento druhý diel je časťou, ktorá je dôležitá. Etično je totiž mojou knihou vymedzené takpovediac zvnútra; a ja som presvedčený, že prísne vzaté, ho možno vymedziť LEN takto. Krátko, domnievam sa: Všetko, o čom mnohí dnes tárajú, som vo svojej knihe zachytil tým, že o tom mlčím.“ MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*, s. 188.

204 WITTGENSTEIN, L.: *Denniky 1914 – 1916*, s. 41.

205 Túto príhodu Wittgenstein porozprával napríklad Normanovi Malcolmovi. MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*, s. 77.

206 Už tu sa dá avizovať zdanlivý paradox vo filozofii raného Wittgensteina. Totiž veta-výrok „Obrazová teória významu nadväzuje na Wittgensteinovu ontológiu *reprezentovanú* v prvej vete *Traktátu* – „Svet je všetko, čo je faktom.“ V skutočnosti *nesplňa* kritérium zmysluplnosti, tak ako ho stanovuje v *Traktáte* Wittgenstein. Neexistuje totiž stav vecí –

Tu priložme rovno do hlavného textu poznámku k prekladu, aby sa nestratil význam a obrazová teória nebola položená na zlých základoch. Totiž Dezider Kamhal upozorňuje na limity prekladu, resp. na možnosť nepresného porozumenia prvej vete *Traktátu*. Túto vetu teda pracujúc s rovnakým prekladom napokon formuluje nasledovne: „Svet je všetko, čo fakticky je.“ Za ešte vhodnejší však pokladá starší preklad *Traktátu* z roku 1968, kde prvá veta znie takto: „Svet je všetko, čo sa má tak a tak.“²⁰⁷ Je tu totiž v hre všeobecná forma viet, že niečo je tak a tak, že vety len opisujú, že niečo je tak a tak.²⁰⁸ V tomto zmysle teda vnímajme „fakt/y“ a že je niečo „faktom“ aj v nasledujúcom texte. Pre pochopenie *Traktátu* nám ešte pomôže pripomenutie toho, že ho píše Wittgenstein hlavne ako logik a že je ovplyvnený Russellovým logickým atomizmom.²⁰⁹

Pokračujme sústredene ďalej. Ak svet je „súhrn“ faktov, nie vecí a rozpadá sa na fakty,²¹⁰ pričom zároveň stav vecí je spojenie predmetov²¹¹ a konfigurácia týchto predmetov tvorí stav vecí²¹² a predmety v sebe väžia ako články reťaze²¹³ a my si robíme obrazy faktov,²¹⁴ potom:

Štruktúra obrazov, ktoré si robíme, je determinovaná štruktúrou stavu vecí. Nemôžeme teda ani myslieť obrazu faktu, ktorý by nemal štruktúru faktu, lebo by sme vystúpili mimo priestoru, ktorý nám je daný stavom vecí a ich väzbou na obrazy, ktoré si vytvárame. Stav vecí, jeho štruktúra a forma predmetu ako možnosť výskytu v stavoch vecí je teda prirovnateľná k prizme, za ktorú nemôžeme vystúpiť.²¹⁵

Obrazy sú zložené z elementov obrazov, ktoré sú v istých vzťahoch v rámci štruktúry obrazov ako formy zobrazenia (štruktúra i možnosť tejto štruktúry je formou zobrazenia), a práve túto formu zobrazenia má obraz spoločnú s tým, čo zobrazuje (so stavom vecí). Každý obraz môže zobrazovať stav vecí správne alebo nesprávne, ale vždy na to musí mať so zobrazovaným rovnakú formu, a tou je *logická forma*.²¹⁶

Zmyslom obrazu je to, čo obraz reprezentuje.²¹⁷ Práve v tejto zhode so skutočnosťou [ako faktu (nie protofaktu), teda ako existencie stavu vecí, nielen toho, že sú (skutočnosťou je myslený svet prírodných vied)] je možné reprezentovať správne alebo nesprávne, pravdivo alebo nepravdivo.

Kľúčovou pre obrazovú teóriu významu je prepojenosť vytvárania si obrazov faktov so skutočnosťou, a to, že práve obraz faktov, ktorý je logický, je myšlienkou, ktorá sa vo vete vyjad-

ontológia, ontológia nie je predmetom ani vecou (nejde tu o predmety a veci v bežnom zmysle slova a nie je jasné, čo presne sú), a tak nemôže byť reprezentovaná vetou. Zároveň Wittgenstein v prvej vete i v ďalších vetách *Traktátu* hovorí to, čo kritizuje u filozofických viet, teda aj snahu vypovedať o svete všeobecne a tvorbu nezmyselných viet. Tomu nasvedčuje aj veta 6.54: „Moje vety objasňujú prostredníctvom toho, že ten, kto im porozumie, ich napokon rozpozná ako nezmyselné, keď pomocou nich – po nich – vystúpi nad ne (...).“

207 KAMHAL, D.: Prečo Wittgenstein odmietal filozofické teórie. In FARKAŠ, I. – TAKÁČ, M. – RYBÁR, J. – KELEMEN, J. (eds.): *Kognícia a umelý život 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 74, dostupné na <http://cogsci.fmph.uniba.sk/kuz2015/zbornik/prispevky/kamhal.pdf>.

208 Porovnaj tamže.

209 Pozri napríklad *Traktát* 2.02: „Predmet je jednoduchý.“ a 2.0201: „Každá výpoveď o komplexoch sa dá rozložiť na výpoveď o ich súčiastiach a na tie vety, ktoré komplexu úplne opisujú.“

210 Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, 1.1 a 1.2, s. 33.

211 Tamže, 2.01, s. 33.

212 Tamže, 2.0272, s. 39.

213 Tamže, 2.03, s. 39.

214 Tamže, 2.01, s. 33.

215 Z vety 6.45 „Nazeranie na svet sub specie aeterni je nazeranie naň ako na – ohraničený – celok. Pocit sveta ako ohraničeného celku je mystický pocit.“ možno vyvodíť, že môžeme mať pocit, že svet je sice ohraničený, ale niečo je i na druhej strane, ako to implikuje pojem „hranica“. My to ale nemôžeme vysloviť, len ukázať. Avšak nie to, čo je na druhej strane, ale že niečo na druhej strane je.

216 Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, 2.18, s. 43. Náš svet je totiž podľa Wittgensteina logický a my nemôžeme myslieť nič alogické. Teda nemôžeme myslieť to, čo nemôžeme myslieť, ale môžeme myslieť, že niečo nemôžeme myslieť, a tak sa stanovuje i hranica, avšak len z jednej (vnútornej) strany.

217 Pozri tamže, 2.221, s. 43.

ruje zmyslovo vnímateľným spôsobom.²¹⁸ Myslenie zmyslu vety je tak premietaním na spôsob reprezentácie obrazu. Slová vo vete sú elementmi, a ak sa k sebe majú istým spôsobom, sú vetným znakom, ktorý sám je faktom. Veta vyjadruje svoj zmysel tak, že predmetom myšlienky zodpovedajú slová, teda elementy vetného znaku. *Trieda* mien však podľa Wittgensteina nemá zmysel, keďže nič nevyjadruje.²¹⁹ Wittgenstein nazýva jednoduché znaky vo vete menami, a významom týchto mien je predmet.²²⁰

O predmetoch, ktoré sú zastúpené menami, môžeme len hovoriť, ale nemôžeme ich vysloviť, veta tak môže len hovoriť, *ako* nejaká vec je, nie *čo* je.²²¹ V tom by s Wittgensteinom zrejme súhlasil aj Wiliam Occam, keďže na základe jeho logiky, kde sa prejavuje i jeho nominalizmus, žiadal od vied, aby hovorili nie o predmetoch, ale len o výrokoch, ktoré sa týchto predmetov týkajú. Neskôr v *Traktáte* sa Wittgenstein na Occama odvoláva v tom, že pochopil, že univerzálne ako pojmy neexistujú ako samostatné súcna pred vecami alebo mimo vecí, ale majú význam práve a len vtedy, ak sú použité vo vetách.²²²

3.3.2 Zmyslupnosť viet a úloha filozofie

Na obrazovej teórii významu sú budované ďalšie časti *Traktátu* a jednotlivé časti na seba nadväzujú tak tesne, že pri spochybnení jedinej vety sú spochybnené všetky nasledujúce. Obrazová teória sa tak „premieta“ do všetkých nasledujúcich viet a tie ju nielen „reflektujú“, ale stavajú na nej. Obrazová teória významu je tak východiskom kritérií zmyslupnosti viet a tiež úlohy filozofie.

Wittgensteinova štvrtá veta *Traktátu* a vety ju rozvíjajúce hovoria, že myšlienka je zmysluplná veta a jazyk je súhrnom viet, teda nie súhrnom slov. *Zmysluplná* veta je veta, ktorá *reprezentuje* istý stav vecí, a za takých okolností môže byť pravdivá alebo nepravdivá. Primeraním ku skutočnosti môžeme určiť jej pravdivostnú hodnotu. Žiadna zmysluplná veta zároveň nemôže hovoriť všeobecne o svete, pričom práve to sa často snažia robiť filozofi.

Problémom filozofie je tak ten, že jej vety nie sú pravdivé ani nepravdivé, ale nezmyselné.²²³ Je dôležité rozlišovať medzi *nezmyselnými* a *zmysluprázdny*mi vetami. Nezmyselné (nem. unsinnig) sú vety, ktoré nezobrazujú stav vecí, teda nemôžu byť ani pravdivé, ani nepravdivé. Zmysluprázdne (nem. sinnlos) sú vety, ktoré nič nehovoria, sú analytickými vetami, a takými sú aj vety logiky, keďže sú tautológiami.²²⁴

218 Tamže, 3 a 3.1, s. 43-45.

219 Wittgenstein mal v tomto prípade už spomenutú potýčku s Russellom, keď aby mu Russell dokázal výrok o nosorožcovi (teda, že nosorožec je v triede), prehľadával priestory v triede, ale Wittgenstein nepokladal takýto výrok za zmysluplný. Porovnaj MCDONALD, J. F.: Russell, Wittgenstein and the Problem of Rhinoceros. *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. XXXI, No. 4 (1993), s. 409-424.

220 Je potrebné pripomenúť, že nejde o *triedu* mien. Zároveň tiež Wittgenstein hovorí o vete, ktorá je úplne analyzovaná, ak elementy vetného znaku nie sú komplexami. Príklad takejto vety však už nepodáva, hoci logicky je vyvodené, práve na základe logického atomizmu, že takáto veta musí existovať, lebo nemôže neexistovať.

221 Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, 3.221.

222 Wittgenstein sa odvoláva na Occamovu devízu. Pozri vetu 3.328 *Traktátu*. Niektorí filozofi sa sporia o Wittgensteinovom údajnom nominalizme či realizme. Prikláňame sa skôr k nominalizmu, hoci do samotného triedenia nie úplne zapadá. Pre náčrt sporu pozri napríklad CORETH, E. – EHLEN, P. – HAEFFNER, G. – RICKEN, F. (eds.): *Filosofie 20. storočia*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc 2006, s. 144 a nasl.

223 Príkladom je veta o prednosti dobra pred krásou. WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*, 4.003.

224 Pozri tamže, 6.01 a nasl.

Preto by filozofia mala byť kritikou jazyka v intenciách upozorňovania na to, kedy a že je tá a tá veta nezmyselná.²²⁵ Filozofi sa totiž snažia prekročiť hranice jazyka. Cieľom je preto vyjasniť vety, nie tvoriť vety nové. Filozofi si podľa raného Wittgensteina nie úplne dostatočne uvedomujú, že filozofia nie je prírodnou vedou, a má iný cieľ ako prírodné vedy, ktoré vyslovujú vety o „skutočnom“ svete, prírodovednom svete. Cieľom filozofie nemôže byť tvorenie výrokov o svete zo stanoviska prírodnej vedy. Filozofia má tak podľa neho vyjasňovať myšlienky, má byť činnosťou – teda skôr filozofovaním.²²⁶ „Má ohraničiť mysliteľné a tým aj nemysliteľné,“²²⁷ respektíve určiť hranicu vyjadrenia myšlienok, ako pripomína Wittgenstein v predhovore k *Traktátu*.

Práve z tohto dôvodu sa Wittgenstein domnieval, že v podstatnom vyriešil filozofické otázky, a to tým, že ich rozpoznal ako nezmyselné. Ak teda nebudeme prekračovať hranice svojho jazyka a snažiť sa hovoriť o nevypovedateľnom, potom budeme mlčať o tom, o čom sa nedá zmysluplne vypovedať podľa najznámejšej siedmej vety *Traktátu* – „O čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať.“²²⁸ Preto nebudú existovať nezodpovedané filozofické otázky, nie je ich totiž možné zmysluplne položiť. A kde nie je otázka, tam nie je odpoveď.²²⁹

225 Pozri tamže, 4.0031.

226 Pozri tamže. 4.11, 4.111, 4.112 a vety ju rozvíjajúce, s. 73. Aj z tohto dôvodu Wittgenstein odporúčal svojim študentom študovať nie filozofiu, ale nejaký „užitočný“ odbor, prípadne študovať ju popri inom odbore. Takto napríklad ovplyvnil svojho študenta Druryho, ktorý sa potom rozhodol študovať psychológiu.

227 Tamže, 4.114, s. 75.

228 To, o čom nemožno hovoriť, sa však môže podľa Wittgensteina ukázať, resp. sa to ukazuje buď v jazyku (logická forma), alebo vo svete (mystično). Otáznym tak zostáva, či sa nezmyselnou výpoveďou nedá niečo ukázať, ako to zrejme v *Traktáte* robil Wittgenstein, a tak mlčanie o tom, čo sa nedá vypovedať, neumožní niečo ani ukázať.

229 Pozri aj vetu 5.6: „Hranice môjho jazyka znamenajú hranice môjho sveta.“ Subjekt v tejto vete nevystupuje ako Ja, ale to Ja prekračuje, pretože nie je vo svete, ale tvorí jeho hranicu. Je samo svetom. Logika, ktorej štruktúru má jazyk, totiž svet vyplňa a hranice logiky sú hranicami sveta. Preto na solipsizme ako ideí spochybňujúcej existenciu vonkajšieho sveta je pravdivé to, že ak ja (nie tradičné Ja) som svetom, hranicou sveta, všetko by mohlo byť aj inak a nič nie je a priori.

3.4 Modrá kniha a Hnedá kniha

V tejto časti upriamime pozornosť na Wittgensteinove texty z tzv. prechodného obdobia, pričom máme na pamäti, že *Modrá kniha* a *Hnedá kniha* sú poznámkami študentstva, ktoré Wittgenstein nepovažoval za publikovateľné. Do arciprechodného obdobia by sa ale dala zaradiť skôr prednáška o etike než farebné knihy. V nej ešte nie je tak výrazne badateľný posun od *Traktátu*, a to napriek tomu, že už sa Wittgenstein viac zaoberá aj používaním slov. A je v nej prítomná aj istá traktátová kritika filozofie a etiky. Vzhľadom na interpretáciu farebných kníh sme opäť v rovnako nezávideniahodnej pozícii ako pri *Traktáte*. Podobne ako sa Wittgenstein vyjadril o *Traktáte* v liste Russellovi, totiž, že bez ďalšieho vysvetlenia nebude zrozumiteľný, neskôr mu o farebných knihách napísal: „Myslím, že je veľmi ťažké ich pochopiť, pretože veľa vecí je iba naznačených. Sú určené len ľuďom, ktorí si vypočuli prednášky.“²³⁰ Napriek tomu popíšeme základy jeho nového pohľadu na jazyk a taktiež spôsob, akým postupoval pri rozpletaní filozofických zmätkov, ktoré neskôr rozvinul a pozmenil v pripomienkach v *Skúmaniach*. Začneme ale prednáškou o etike.

3.4.1 Prednáška o etike²³¹

V úvode prednášky Wittgenstein predbežne vymedzuje etiku ako „skúmanie toho, čo je hodnotné alebo skutočne dôležité, či skúmanie zmyslu života alebo toho, čo robí život hodným žitia, resp. skúmanie správneho spôsobu života“. Upozorňuje však na rozstrapkanie významu jazykových výrazov „dobrý“, „dôležitý“, „hodnotný“, „správny“ atď. V prvom, tzv. relatívnom význame sú dané výrazy použité v zmysle dosiahnutia istej kvality na plnenie svojej funkcie či dosiahnutie istého cieľa (napr. dobrá stolička, dobrý pianista, správna cesta). V takomto význame dané jazykové výrazy nespôsobujú žiadne problémy pri používaní. Etika ich však používa v inom, tzv. absolútnom význame. Wittgenstein upozorňuje, že medzi používaním výrazov v relatívnom význame a v absolútnom význame existuje podobnosť, nejaká analógia. V tom sa už možno ohlasuje pojem rodinnej podobnosti.²³²

Vety etiky sú hodnotové sudy, hoci výrazy, ktoré používa, môžu mať aj tzv. relatívny význam. Vtedy sú používané nie v zmysle hodnotových súdov, ale v zmysle súdov o faktoch – o stavoch vecí. Hoci by sme mohli povedať „A zavraždil B“ a podrobne opísať vraždu, nebol by tento opis

230 Predhovor Rusa Rheese k *Modrej knihe* a *Hnedej knihe*. WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 10.

231 Prednáška pochádza z roku 1929 a jej český preklad je dostupný v časopise ORGANON F, roč. 12, č. 1 (2005), s. 72-79.

232 Ako príklad takéhoto použitia napríklad výrazu „dobrý“ a reakcie naň by sme mohli uviesť, inšpirujúc sa podobným príkladom, ktorý uvádza Wittgenstein, výraz „dobrá stolička“ a „dobrý človek“. Ak by nás niekto prišiel navštíviť, sadol by si na stoličku a zdala by sa mu nepohodlná, mohol by povedať: „Toto nie je dobrá stolička.“ Dalo by sa však odpovedať: „Rozumiem, ale mne táto stolička vyhovuje.“ Zrejme by hosť už nereagoval a nijako by nás za použitie zlej stoličky neodsudzoval. Ak by sme však napríklad prišli na návštevu a kopli by sme do psa nášho hostiteľa, zrejme by sa nahneval a povedal by, že sme to nemali robiť a že sme „zlí“. Odpoveď „Rozumiem, ale mne to takto vyhovuje.“ by hostiteľa isto neuspokojila a dalo by sa očakávať, že nás bude hostiteľ odsudzovať. Tu je zrejme, že v druhom prípade bola veta o tom, že ten a ten človek je zlý, *hodnotovým súdom*, hoci tomu tak nebolo v prípade zlej stoličky.

hodnotovým, ale len relatívnym súdom. Vety etiky nie sú vetami o faktoch. Preto sú neprirodzené, teda nadprirodzené.

Vedecky sa dá hovoriť o faktoch, ale nie o hodnotách, keďže nie sú faktmi.²³³ Jazykom možno hovoriť len o faktoch (sú to tzv. prirodzené vety), ale nie o hodnotách (išlo by o nadprirodzené vety). Preto písať knihy o etike je podľa Wittgensteina podobnou snahou ako nalievanie galónu vody do šálky – jazyk nie je na absolútny význam etických výrazov uspôsobený. Preto je snaha zmysluplne hovoriť etické súdy ako „beh proti stene našej klietky“ z jazyka. Prednáška sa však končí tým, že Wittgenstein konštatuje, že túto tendenciu ľudstva hlboko oceňuje a v žiadnom prípade sa jej nechce posmievať.

3.4.2 Modrá kniha

V *Modrej knihe* už nachádzame mnoho myšlienok, ktoré Wittgenstein rozpracoval v *Skúmaníach*. Jednou z nich je tá, že jazyk nie je kalkul podľa striktných pravidiel. Naopak, toto ponímanie je kritizované ako jednostranné. Jazyk má totiž pravidlá, ktoré nie sú striktné a môžu sa meniť. Jazyk sa ani neučíme podľa striktných pravidiel.²³⁴ Taktiež sa už začína používať pojem jazykových hier a pojem rodinných podobností, ale ešte nie tak ako neskôr v *Skúmaníach*. Predtým ako prejdeme k častiam prednášok, v ktorých tieto termíny použil po prvýkrát, ukážeme si, akým spôsobom Wittgenstein rozpletal v *Modrej knihe* niektoré filozofické zmätenia na príklade jednej takejto konfúzie.

Filozofický zmätok, ktorý sa týka povahy jazyka, myslenia a ich vzťahu, Wittgenstein formuloval takto: Ak (i) duševné procesy ako rozumenie a mienenie sú spojené s fungovaním jazyka a (ii) jazyk bez nich nemôže fungovať, teda (iii) znaky jazyka sú bez duševných procesov ako myslenie a mienenie mŕtve, tak (iv) znaky slúžia na to, aby vyvolali takéto procesy, a preto (v) sa týmito vecami majú filozofi zaoberať.²³⁵ Táto konfúzia vedie k myšlienke, že fungovanie jazyka pozostáva z dvoch častí, kde prvou, tzv. neorganickou, je operovanie so znakmi a druhou, tzv. organickou časťou je rozumenie, mienenie, interpretovanie, myslenie, pričom táto druhá časť fungovania jazyka sa má diať v mysli. A táto myšlienka zas vedie k zdaniu tajomnosti procesov mysle – „Aký záhadný musí byť mechanizmus želaní si niečoho, keď si môžem želať to, čo sa nikdy nestane?“²³⁶ Wittgenstein navrhuje, aby sme sa skúsili čiastočne vyhnúť zdaniu tajomnosti procesov mysle napríklad tak, že v týchto procesoch postupy spojené s predstavovaním si nahradíme aktom pozerania sa na skutočné predmety.²³⁷ „Môže sa teda zdať podstatným, aspoň v určitých prípadoch, aby som – keď počujem slovo ‚červený‘ a rozumiem mu – mal v duchu pred

233 Faktom by vzhľadom na vyššie uvedené príklad bolo to, že XY, ktorý bol hosťom, si myslí, že ten a ten človek je zlý. Faktom však nie je a nemôže byť to, že som (alebo nie som) zlý človek. To nie je fakt a fakty to ani neimplikujú. Veta o tom, že XY si myslí, že som zlý človek, a veta o tom, že som zlý človek, majú úplne odlišnú povahu.

234 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 57.

235 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 28. Wittgenstein mal zrejme na mysli to, že medzi „tie veci“, ktoré sa zdajú byť na základe zmätenia predmetom záujmu filozofie, patrí napríklad otázka, ako sú duševné procesy rozumenia a mienenia spojené so znakmi jazyka tak, že ich oživujú. Alebo aj otázka, ako je vetný znak spojený s vecou, ktorú pomenúva.

236 Tamže, s. 29.

237 Ďalej v texte navrhuje napríklad proces rozprávania so sebou samým hovorením nahlas alebo písaním.

sebou predstavu červenej. Ale prečo by som nemal nahradiť predstavovanie si červenej škrvny videním červeného kúska papiera?"²³⁸ Wittgensteinovi ide o to, ukázať, že (i) ak akýsi tajomný mentálny „obraz“ červenej (predstavu červenej) nahradíme červenou škrvnou, a teda (ii) ak za význam slova „červený“ pokladáme mentálny obraz červenej (ako niektorí filozofi), a (iii) potom ho nahradíme červenou škrvnou, čiže významom slova „červený“ by mala byť červená škrvna, (iv) následne už *nemáme* dôvod povedať, že vetný znak „červený“ spolu s namaľovanou červenou škrvnou bol živý, ale bez namaľovanej červenej škrvny bol mŕtvy, a tak (v) ani *nemáme* dôvod povedať, že slovo „červený“ bolo mŕtve, kým k nemu nepristúpila naša predstava červenej. Finálne *nemáme* dôvod povedať, že duševný proces oživil znak, teda ani že myslenie, ak ho vnímame ako duševný proces, oživuje znaky. A preto omyl, ktorého sa ľahko dopúšťame, keď sa na život znaku pozeráme ako na jeho používanie, je ten, že síce „hľadáme používanie znaku, ale hľadáme ho, ako keby bolo predmetom koexistujúcim so znakom. (Jedným z dôvodov tohto omylu je opäť to, že hľadáme „vec, ktorá zodpovedá podstatnému menu“).²³⁹ Týmto sa nám rozplietla časť vyššie uvedeného filozofického zmätku.

Ďalšou stratégiou, ktorú Wittgenstein použil na rozpletenie tohto zmätku, bolo to, že sa snažil sprehľadniť používanie slovesa „myslieť“ pomocou výroku „Môžeme povedať, že myslenie je operovanie so znakmi“.²⁴⁰ Pri interpretácii danej Wittgensteinovej stratégie vychádzame z Bakerovho porozumenia tejto metóde, ktorú Wittgenstein neskôr v *Skúmaníach* opísal ako prehľadné zobrazenie (ang. *perspicuous representation*, nem. *übersichtliche Darstellung*).²⁴¹ K metóde prehľadného zobrazenia sa vrátíme v závere tejto kapitoly. Ak vetu „Môžeme povedať, že myslenie je operovanie so znakmi“ vnímame ako prehľadné zobrazenie používania slova „myslieť“, nie je namieste protiargumentácia k nej, ktorá by spočívala v námietke, že myslenie je niečo iné ako operovanie so znakmi, keďže napríklad papagáj vie vyslovovať slová, teda operovať so znakmi, bez toho, aby premýšľal.²⁴² Wittgensteinovi totiž nejde o to vymedziť definíciu slova „myslieť“, ale preskúmať jeho použitie v *istom* prípade, ktorým sa objasní *istý* aspekt používania tohto slova tak, že zmizne *konkrétny* filozofický problém, ktorý vznikol mäťúcim používaním jazyka. Aj preto niekedy slová používa v inom ako bežnom zmysle. Niekedy sa nám takéto použitie slov môže zdať absurdné. Účelom je ale vyjasnenie „gramatiky“ týchto slov a vystopovanie „gramatických klamov“.²⁴³

Vráťme sa však k rozpletaniu zmätku. Ak môžeme povedať, že myslenie je činnosťou operovania so znakmi, potom je „[t]áto činnosť vykonávaná rukou, keď myslíme prostredníctvom písania; ústami a hrtanom, keď myslíme prostredníctvom hovorenia; a keď myslíme tým, že si pred-

238 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 28.

239 Tamže, s. 30.

240 Tamže, s. 32.

241 Pozri BAKER, G.: *Philosophical Investigations §122: Neglected Aspects*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 22-51. § 122 *Skúmaní*, v ktorom je táto metóda menovaná, znie: „Jeden z hlavných zdrojov nášho nedorozumenia je v tom, že *nemáme* jasný prehľad o používaní našich slov. – Našej gramatike chýba prehľadnosť. – Prehľadné zobrazenie sprostredkúva porozumenie spočívajúce v tom, že ‚vidíme súvislosti‘. Odtiaľ dôležitosť nájdenia a vynájdenia medzičlánkov.“ WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 122, s. 76.

242 BAKER, G.: *Philosophical Investigations §122: Neglected Aspects*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 44.

243 Wittgenstein používa slovo „gramatika“ v inom ako bežnom zmysle, nejde tu o gramatické pravidlá. K tomu, čo má niekedy na mysli pod slovom „gramatika“, sa tiež vrátíme neskôr. Rovnako sa vrátíme k jeho technike, ktorú používa, keď poukazuje na to, že slovo použil v inom ako bežnom zmysle. Pojem gramatických klamov používa Wittgenstein v § 110 *Skúmaní*. WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 110, s. 73.

stavujeme znaky alebo obrazy, nemôžem ti uviesť nijakého činiteľa, ktorý myslí".²⁴⁴ Ak by sme totiž odpovedali, že v treťom prípade myslí myseľ, Wittgenstein by nás upozornil, že „požívame metaforu“, lebo v takomto prípade je myseľ činiteľom v inom zmysle než ruka či ústa a hrtan. A miestom, kde by sa operovalo so znakmi, teda miestom, v ktorom by prebiehalo myslenie, by boli v danom prípade papier (keď myslíme prostredníctvom písania) alebo ústa, ktoré hovoria, a opäť ak by sme pre tretí prípad povedali, že *miestom* myslenia je mozog alebo hlava, Wittgenstein by nás upozornil, že *používame* výraz „miesto myslenia“ v inom zmysle ako v prvých dvoch prípadoch.²⁴⁵ Takže vzniká otázka, prečo, z akých dôvodov hovoríme o hlave ako o mieste myslenia. Wittgensteinovi nejde o to kritizovať túto formu vyjadrovania, ale „porozumieť jej fungovaniu, jej gramatike; napríklad ujasniť si, aký má táto gramatika vzťah ku gramatike výrazu „myslíme svojimi ústami“, alebo „myslíme ceruzkou na kúsku papiera“.²⁴⁶ Nasledovne Wittgenstein postupuje tak, že za hlavný dôvod toho, že hovoríme o hlave ako o mieste myslenia, pokladá to, že slovo „myslenie“ existuje popri slovách ako „písanie“ či „hovorenie“, ktoré označujú telesnú činnosť. Preto sme náchylní hľadať činnosť, ktorá by zodpovedala slovu „myslenie“ na základe analógie s činnosťami, ktoré sú označené slovami „písanie“ či „hovorenie“. Potom túto analógiu chceme zovšeobecniť a hovoríme, že myšlienka nie je veta, lebo rôzne vety môžu vyjadrovať tú istú myšlienku. Zároveň ak vieme, že veta niekde je, napríklad na papieri, predpokladáme, že aj myšlienka *musí* byť *niekde*, ved' je predsa niečím, nie je to nič. Avšak na to Wittgenstein odpovedá a domnieva sa, že sa na to dá odpovedať iba tak, že „slovo ‚myšlienka‘ má svoje používanie, ktoré je úplne iného druhu ako používanie slova ‚veta‘“.²⁴⁷ To však neznamená, že je vždy nezmyselné hovoriť o mieste, kde prebieha myslenie, ale to, že bude mať zmysel, ak mu zmysel priradíme istým spôsobom. Napríklad tak, že budeme skúmať fyziologické procesy, ktoré zodpovedajú našim myšlienkam. Možno ale dodať, že aj v takom prípade má zmysel hovoriť o mieste myslenia len za istých okolností a za iných nie. A tiež hovoriť o mieste myslenia napríklad vo vete „Muži nemyslia hlavou“ nie je v bežnom jazyku vôbec problematické. Poučili sme sa teda, že za *istých* okolností nás môže gramatika zvieť k tomu, aby sme si kládli otázky, na ktoré za *istých* okolností nemôžeme nájsť odpoveď.

Neskôr Wittgenstein uvádza aj mnohé ďalšie príklady, v ktorých sme pomýlení gramatikou slov. Napríklad gramatika slov „merať“ v spojení „merať dĺžku“ je iná ako gramatika tohto slova v spojení „merať čas“. A analógia štruktúr v jazyku nás v tomto prípade vedie k otázke: „Čo je to čas?“ alebo „Ako možno merať čas?“. Ved' minulosť už bola, nemožno ju už odmerať, budúcnosť ešte nie je, tak ju ešte nemožno odmerať. A prítomnosť nemá rozmer, takže ju tiež nemožno merať. Ak sa však pozrieme na pravidlá, akým sa slovo „čas“ používa v jazyku, zistíme, že sa líšia. V našom bežnom jazyku nemáme problémy s použitím slova „čas“, ale žiadna definícia nevyhovuje všetkým použitiam. Definícia tak nemôže vysvetliť to, čo sme na základe toho, že sme podľahli analógii, vysvetliť chceli.²⁴⁸

244 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 32.

245 Tamže, s. 33.

246 Tamže. Všimnime si, ako používa slovo „gramatika“ Wittgenstein v tomto prípade. Hovorí totiž, že výrazy „myslím svojimi ústami“ a „myslím svojou hlavou“ majú odlišnú gramatiku. Ale pripomeňme, že sa treba zamerať aj na kontext, v akom majú odlišnú gramatiku, teda na tento konkrétny prípad, v akom ich gramatiku Wittgenstein skúma.

247 Tamže.

248 Pre túto analógiu pozri tamže, s. 58-59.

Wittgenstein sa v *Modrej knihe* zameriava už aj na to, akým spôsobom sa jazyk učíme. Ak nás niekto učí napríklad význam slova „žltý“ tak, že uvádza ostenzívnu definíciu ako nejaké pravidlo používania tohto slova, dá sa na takéto učenie pozerať dvojako. Jedným pohľadom by bolo to, že „učenie je výcvik“, a ďalším to, že „učenie nám mohlo poskytnúť pravidlo, ktoré je samo obsiahnuté v procesoch rozumenia, poslúchania atď.; pričom ‚obsiahnuté‘ znamená, že vyjadrenie tohto pravidla tvorí súčasť týchto procesov“.²⁴⁹ Myšlienku učenia ako výcviku ešte predkladá ako jeden zo spôsobov učenia sa jazyku popri vysvetľovaní. V *Skúmaníach* sa už na učenie pozerá ako na výcvik. Takto sa Wittgenstein prepracúva k téme pravidiel v snahe opísať, ako sa učíme jazyku. Rozlišuje medzi „procesom, ktorý je v súlade s pravidlom“ a „procesom, v ktorom je obsiahnuté pravidlo“. Proces konania, v ktorom je *obsiahnuté* pravidlo, je takým konaním podľa pravidla, ktoré obsahuje *vyjadrenie* pravidla, ktorým je konanie riadené. S konaním, ktoré je v súlade s pravidlom, je zlučiteľné aj ľubovoľné množstvo iných pravidiel.²⁵⁰ Dá sa z toho vyvodiť, že konanie v súlade s pravidlom XY nás *nemôže* naučiť, čo je pravidlom XY, lebo pravidlo v ňom nie je obsiahnuté? Možno aj tieto poznámky priviedli Saula Kripkeho k interpretácii *Skúmaní*, ktorá má byť jednou z verzií skepticizmu voči pravidlám, a budeme sa ňou zaoberať v piatej kapitole o pravidlách.

Pojem jazykových hier v *Modrej knihe* používa Wittgenstein takto: „Sú to spôsoby používania znakov, jednoduchšie než tie, akým používame znaky nášho nesmierne zložitého každodenného jazyka. Jazykové hry sú formy jazyka, s ktorými dieťa začína používať slová. Skúmanie jazykových hier je skúmaním primitívnych foriem jazyka alebo primitívnych jazykov.“²⁵¹ Wittgenstein ich zavádza a skúma z toho dôvodu, že v jazykových hrách ako formách jazyka sa formy myslenia „prejavujú bez mäťúceho pozadia nesmierne zložitých procesov myslenia“.²⁵² Je preto výhodnejšie pozerať sa práve na ne, keď chceme skúmať napríklad povahu tvrdenia, otázky, predpokladu atď.²⁵³ Neskôr nás Wittgenstein nabáda, aby sme sa na slová skúsil pozrieť ako na nástroje, ktoré sú charakterizované svojím použitím. Potom vety jazyka môžeme vnímať ako hranie rôznych hier, napríklad prikazovanie, zdravenie, rozprávanie vymysleného príbehu, formulovanie vedeckých teórií, kladenie otázok a odpovedanie na otázky atď.²⁵⁴

Ďalšou z Wittgensteinových pripomienok, ktorá rámcuje jeho metódu, je myšlienka o túžbe po všeobecnosti, ktorej podliehajú aj filozofi. Wittgenstein identifikuje „túžbu po všeobecnosti“, resp. „pohrdavý postoj k jednotlivému prípadu“, ako výsledok tendencií, ktoré sú spojené s konkrétnymi filozofickými zmäťeniami. Je veľmi podstatné, že sa svojou metódou snaží túto túžbu po všeobecnosti obmedziť alebo upozorniť na to, kedy jej podliehame a topíme sa vo filozofických zmätkoch. Túžba po všeobecnosti nás okrem iného vedie k tomu, že hľadáme niečo spoločné pre všetky veci, napríklad hry, a potom túto akúsi spoločnú vlastnosť považujeme za

249 Tamže, s. 41.

250 Wittgenstein opisuje situáciu pri učení umočňovania. Niekto ma učí umočňovať, napíše čísla 1, 2, 3, 4 a požiada ma, aby som ich umočnil na druhú. Ak napíšem čísla 1, 4, 9 a 16, ide o konanie v súlade s pravidlom, ale pravidlo v ňom nie je obsiahnuté. Ak by som však ešte predtým, než som napísal výsledky, napísal na papier aj to, čo by sme mohli nazvať „pravidlom umočňovania na druhú“ napríklad algebricky, išlo by už o konanie, v ktorom bolo pravidlo umočňovania obsiahnuté.

251 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 46.

252 Tamže.

253 Tamže.

254 Tamže, s. 116.

oprávnenie používať všeobecné termíny, ako napríklad slovo „hra“ pre jednotlivé hry. Ale tieto hry tvoria rodinu, a jej jednotliví členovia, jednotlivé hry majú „rodinné podoby“.²⁵⁵ Tuto je základ myšlienky rodinných podobností zo *Skúmaní*.

Jednou z ďalších tendencií, ktorej podliehajú filozofi, je to, že sa snažia vo filozofii použiť vedecké metódy. Majú tendenciu klásť otázky a odpovedať tak, ako to robí veda. Ale práve tento „vedecký“ prístup k filozofii a vo filozofii, je zdrojom metafyziky, proti ktorej chceli dotknúť filozofi na počiatku bojovať. Táto kritika ukazuje, aké odlišné boli Wittgensteinove snaženia od snažení mnohých (analytických) filozofiek a filozofov. Zároveň táto kritika ukazuje jeho v porovnaní s *Traktátom* relatívne nezmenené ponímanie filozofie a jej úlohy – „*Filozofia je skutočne*, čisto deskriptívna“.²⁵⁶

3.4.3 Hnedá kniha

Filozofické skúmania vznikli prepracovaním *Hnedej knihy*, preto sa jej budeme venovať v menšej miere než *Modrej knihe*, keďže *Skúmaniam* venujeme samostatnú časť knihy.

Jazykové hry v *Hnedej knihe* už Wittgenstein chápe ako samostatné jazyky²⁵⁷, a keď sa zaoberá pravidlami jazyka, prirovnáva v istých ohľadoch slová k šachovým figúrkam.²⁵⁸ K pojmu rodinných podobností sa dostáva cez skúmanie používania slova „porovnávanie“ na konkrétnom príklade. A požiada B, aby mu doniesol látku istej farby z police, pričom mu ukáže vzorku farby. B môže tento príkaz vykonať rôznymi spôsobmi. Napríklad sa B pozerá na vzorku farby a cestou k polici má pred zrakom pamäťový obraz látky. Pri polici sa pozerá striedavo na jednotlivé balíky látok a hovorí si „príliš tmavá“, „príliš svetlá“, až kým nepozrie na piaty balík, pri ktorom si povie „to je ona“ a vezme ho z police. B môže vykonať príkaz aj tak, že nemá pred zrakom žiadny pamäťový obraz a pohľadom prechádza z jedného balíka látky na druhý a zakaždým pokrúti hlavou, pričom cíti isté napätie. Pri tom ako prejde pohľadom na piaty balík, napätie povolí, B prikývne a vezme látku. Taktiež B môže bez pamäťového obrazu prísť k polici, pozrieť si všetky látky a z police vybrať piaty balík. V čom teda spočíva „porovnávanie“? Musel vo všetkých troch prípadoch prebehnúť nejaký špecifický zážitok porovnávania, ktorý by nás oprávňoval použiť slovo „porovnávanie“ na tieto tri prípady? Nie, veď osoby konali rôzne, mali rôzne zážitky, ktoré mali množstvo prekrývajúcich sa podrobností, ale nič nás neopravňuje povedať, že mali niečo *spoločné*, čo je charakteristické pre porovnávanie.²⁵⁹

Táto pasáž z *Hnedej knihy* je dôležitá pre náš účel z dvoch dôvodov. Prvým z nich je ten, že Wittgenstein nabáda, aby sme nehľadali to, čo musia mať všetky prípady, ktoré by sme bežne

255 Tamže, 46. Wittgenstein pre vysvetlenie dodáva, že „[n]jektorí majú rovnaký nos, iní obočie a ďalší zasa rovnaký spôsob chôdze; a tieto podobnosti sa prekrývajú“. Tamže.

256 Tamže, s. 48. Úlohou filozofie nemôže byť redukovať niečo na čokoľvek iné, ani nič vysvetľovať.

257 Wittgenstein podáva mnoho príkladov jazykových hier. Jednou z nich je jazyk slúžiaci na dorozumievanie stavbára A a jeho pomocníka B. Pomocník B má stavbárovi A podávať stavebné kamene, ktorými sú kocky, tehly, brvná a stĺpy. Ich jazyk sa skladá zo slov „kocka“, „tehla“, „brvno“ a „stĺp“. Keď A zakričí jedno zo slov, B mu priniesie kameň istého tvaru. WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 133.

258 Tamže, 136.

259 Tamže, s. 138-141.

nazvali porovnávaním, spoločné. Ony sa „iba“ podobajú a my nepotrebujeme nájsť medzi nimi nič spoločné, aby sme boli oprávnení nazvať ich „porovnávaním“. Druhým dôvodom je to, že Wittgenstein sa po uvedení prípadov porovnávania na tejto konkrétnej situácii zamýšľa, ako by vyzeralo odôvodnenie výberu látky, keby sme mohli povedať, že B konal *automaticky* a že *ne-konal* automaticky. Túto Wittgensteinovu pripomienku o rozlišovaní automatického konania od neautomatického neskôr využijeme v právnom kontexte. Wittgenstein hovorí, že kritériom odlišenia automatického konania od neautomatického by *mohlo* byť to, či si osoba pri výbere látky vybavovala pamäťový obraz vzorky, pozorne sa pozerala na balíky látok a vyslovovala *pochybnosti* a *rozhodnutia*. Potom by B konal v prvom a druhom prípade neautomaticky a v treťom automaticky. Avšak toto odlišenie by sa *mohlo* týkať *tohto konkrétneho prípadu* a v iných prípadoch by mohlo byť odlišenie automatického konania od neautomatického konania iné. V inom prípade by sme mohli podľa Wittgensteina rozlišovať napríklad medzi automatickým a neautomatickým *objavovaním* sa pamäťového obrazu.²⁶⁰

Pokúsme sa takýto príklad vymyslieť a rozvinúť Wittgensteinovu pripomienku. Predstavme si teda prípad, že A požiada B, aby mu doniesol látku farby kaki. Následne by sa osobe B mohol pred zrakom objaviť pamäťový obraz takejto farby, predstava kaki. Taktiež by však mohla nastať taká situácia, že osoba B by sa rozpomínala, ako vyzerá kaki farba, a potom by si spomenula na farbu svojho trička z detstva. Spôsob objavenia sa pamäťového obrazu farby by tak bol v prvej a druhej situácii odlišný. O prvom prípade by sme *mohli* povedať, že išlo o automatické objavenie sa pamäťového obrazu, a v druhom o neautomatické, keďže bolo spojené s nejakou ťažkosťou, rozpomínaním sa. Ide nám o to, aby sme zdôraznili, že Wittgenstein nehovorí o nejakom všeobecne platnom kritériu na rozlíšenie automatického konania od neautomatického, ale pozerá sa na jednotlivé prípady. Slová „automatický“ a „neautomatický“ môžeme používať rôznymi spôsobmi.

Wittgenstein sa taktiež, podobne ako v *Skúmaníach*, zameriava na to, ako sa riadime pravidlom. Majme na pamäti, že mu ide o osvetlenie toho, ako sa riadime pravidlami jazykových hier a ako sa riadime pravidlami používania slov. Uvádza príklady dopisovania jednoduchých matematických radov. Ide o hru, keď osoba A píše rad postupnosti čísel a osoba B ju sleduje a pokúša sa nájsť v postupnosti čísel systém. Ak osoba B povie, že vie pokračovať, ide nám o to, čo sa stalo, keď zistila, že môže pokračovať. Teda v čom spočíva nasledovanie pravidla?²⁶¹ Podrobne sa k tomu dostaneme v súvislosti so *Skúmaniami*. Rovnako sa v súvislosti so *Skúmaniami* dostaneme k otázke, čo je to *správne* postupovanie podľa pravidla. Wittgenstein však už v *Modrej knihe* argumentuje, že správny krok podľa pravidla nemôže byť ukotvený v tom, ako bolo pravidlo *mienené* (zamýšľané) v prípade, ak slovo „mienenie“ používame tak, že ide o nejaký *duševný stav*, niečo, čo odôvodnilo postupovanie podľa pravidla, a niečo, čo akosi predznamenalo všetky budúce prechody, ktoré sa majú podľa pravidla uskutočniť – teda niečo, čo prešlo všetky mosty skôr, ako sme sa k nim dostali.²⁶²

260 Tamže, s. 141.

261 Tamže, s. 174 a nasl.

262 Pozri tamže, najmä s. 213-217.

3.5 Filozofické skúmania

Skúmania boli a sú medzi filozofmi občas prijímané relatívne rozpačito a spôsobujú kontroverzie.²⁶³ Ich nosnou témou je opätovne jazyk a opätovne sa Wittgenstein prostredníctvom skúmania toho, v čom spočíva význam slov, dopracúva ku kritike „tradičnej“ filozofie. Ako sme už naznačili v predošlej podkapitole, nejde o kritiku toho, že filozofi produkujú nezmyselné vety, na základe čoho ich kritizoval raný Wittgenstein. Kritika neskorého Wittgensteina je aj kritikou raného Wittgensteina. Filozofi a filozofky, rovnako aj raný Wittgenstein, podliehajú túžbe po všeobecnosti, vytvárajú teórie, snažia sa použiť metodológiu vedy vo filozofii. A tak nevidia to, čo im leží pred nosom v prípade, ak to nezapadá do ich teórie. Viac špekulujú a menej sa dívajú.

Pri *Traktáte* aj pri farebných knihách sme narazili na interpretačné problémy, ktoré boli spôsobené jednak tým, že tézy *Traktátu* nie sú vysvetľované tak, ako sme u filozofických prác zvyknutí, a jednak tým, že farebné knihy sú ťažko pochopiteľné, hoci im môžeme vo svetle *Skúmaní* rozumieť lepšie. Samotné *Skúmania* však tiež nepodávajú pomocnú ruku človeku, ktorý by ich obsah chcel zhrnúť na niekoľkých stranách. Sú súborom pripomienok, pričom pri mnohých z nich je zložitá určiť ich účel a kontext. Preto sa v tejto časti zameriame na vybrané témy, na vybrané pripomienky a predovšetkým na Wittgensteinovu metódu. Mnohé z výsledkov použitia jeho metódy nás totiž vzhľadom na ciele tejto knihy priamo nezaujímajú. Pripomienkam súvisiacim s riadením sa pravidlami sa podrobne venujeme až v piatej kapitole, keďže tvoria jej bezprostredné argumentačné pozadie.

3.5.1 Jazyk, význam, jazykové hry, rodinné podobnosti a životná forma

V úvodnom paragrafe *Skúmaní* popisuje Wittgenstein spôsob, akým svätý Augustín opísal učenie sa jazyku vo svojich *Vyznaniach*. Podľa Augustína sa jazyk učíme vysvetľovaním, napríklad aj ostenzívnou definíciou, až napokon pochopíme, aké veci slová označujú. Tento Augustínov opis sa dá prirovnať ku koncepcii, k pohľadu na jazyk, ktorý neskorý Wittgenstein kritizuje. Takýmto pohľadom na jazyk bol aj pohľad raného Wittgensteina – slová zastupujú predmety a významom slova je predmet. V interpretácii, ktorú sme si zvolili, keď berieme všetky jeho slová vážne, však neskorý Wittgenstein netvrdí, že významom slova *nikdy* nemôže byť predmet, ale to, že ním nie je vždy, dokonca ním je málokedy.²⁶⁴ Ak sa teda pozeráme na jazyk ako na kalku,

263 „Filozofické skúmania časť filozofov prijíma s rozpakmi, ba až averziou.“ Doslov Dezidera Kamhala vo WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 275–276. Podľa Paula Johnstona: „Jednou z oblastí, ktorá je stále do istej miery akceptovaná, je tzv. argument súkromného jazyka, s ktorým sa nakladá odlišne ako s Wittgensteinovými neprijateľnými a neústupnými metodologickými požiadavkami. To má paradoxné následky. Na jednej strane sa argument zdá byť filozofickým skvostom v mori nonsensov a na strane druhej samotný argument začína vyzerať zvláštne, pretože ak je taký dôležitý, prečo je zároveň taký irelevantný pre zvyšok modernej filozofie?“ JOHNSTON, P.: *Wittgenstein: Rethinking the Inner*. London: Routledge, 1993, s. x.

264 Tu sa opierame aj o § 3 *Skúmaní*: „Mohli by sme povedať, že Augustín opisuje istý systém dorozumievania sa: no nie všetko, čo nazývame jazykom, je týmto systémom.“ WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, s. 23.

ide o jednostranný pohľad. Aj pohľad na učenie sa jazyku vysvetľovaním je jednostranný. Ak sa totiž pozrieme na jednoduché spôsoby používania jazyka, teda na jazykové hry ako formy jazyka, zistíme, že dieťa je cvičené v *používaní slov* a v *reakciách* na ne. Učenie sa jazyku je tak *výcvikom*.²⁶⁵ Povedali by sme, že dieťa rozumie slovu, ak nevie reagovať tak, ako sa v danej situácii, v danej jazykovej hre očakáva?²⁶⁶ V *Skúmaniach* Wittgenstein nazýva jazykovými hrami jednak primitívne jazyky a proces používania slov, keď sa ich stále učíme používať, ako keď sa deti učia materinskej reči, a jednak nimi označuje aj akékoľvek *hovorenie* a činnosť s tým spätú.²⁶⁷ Podobne ako v *Hnedej knihe* je cieľom skúmania jazykových hier a vymýšľania nových jazykových hier to, aby sme videli účel a fungovanie jazyka neskryto. Slovo „hra“ vo výraze „jazyková hra“ si zvolil Wittgenstein aj preto, aby poukázal na to, že hovorenie je *súčasťou* istej činnosti, istej životnej formy.²⁶⁸

Jazyk teda používame rôznym spôsobom a významom slova nemusí byť predmet, ktorý zastupuje.²⁶⁹ Podľa Wittgensteina nemáme o jazyku špekulovať, ale *pozerať* sa na to, ako sa slová používajú. A tie sa používajú rôzne v rozličných jazykových hrách. Uvedme príklady. Učiteľ vojde do triedy a vyslovuje mená študentiek a študentov. Po vyslovení mena „Kroupa“ študent preukáže svoju prítomnosť vyslovením: „Tu!“ Po vyslovení mena „Hliník“ by reakcia mohla byť: „Hliník sa odšahoval do Humpolca.“ Išlo by tu o jazykovú hru skúmania prezencie. Teda po vyslovení mena je správnou reakciou v danej hre buď vyslovenie slova „tu“, alebo zdvihnutie ruky, prípadne vyslovenie slova „chýba“, alebo uvedenie dôvodu neprítomnosti a pod. Zmeňme situáciu. Študentstvo píše test. Učiteľ sa prechádza po triede a vysloví meno „Kroupa“. Očakávanou reakciou v tejto situácii, v tejto jazykovej hre, by nebolo vyslovenie slova „tu“ od študenta Kroupu, ale to, že študent Kroupa by sa začal sústrediť na svoju písomku, nie na písomky svojich spolužiakov (zrejme najmä spolužiačky Týfovej). Ak by študent v takejto situácii, v takejto jazykovej hre, reagoval spôsobom ako v situácii skúmania prezencie, mysleli by sme si, že nevhodne žartuje. Tieto príklady teda ukazujú, že meno, v tomto prípade meno dokonca v bežnom, akoby „užšom“ zmysle, nezastupuje predmet, ale plní množstvo rozličných funkcií v jazykových hrách.²⁷⁰

Keďže slová sa používajú mnohými rozličnými spôsobmi, mohli by sme tak povedať, že ich význam spočíva v ich používaní. Ale aj slovo „význam“ má rozličné použitia, preto sa *nedá* vytvoriť teória o tom, čo je to význam slova. Toto býva niekedy opomínané a z § 43 *Skúmaní* sa vyvodzuje, že Wittgenstein tvrdí, že význam *je* použitie. Wittgenstein však píše, že „[v]eľkú triedu

265 Tamže, § 6, s. 23-24.

266 Skúsme si predstaviť takúto hru. Rodič je na prechádzke s dieťaťom a používa slová „konár“, „schod“, „ekrement“, „mláka“. Tieto slová budú teda celým jazykom hry. Rodič používa tieto slová vtedy, keď upozorňuje dieťa na prekážku na ceste. Cvičí ho tak, že po vyslovení slova „konár“ upriami pozornosť dieťaťa na konár a potom ho potiahne za ruku tak, aby sa dieťa konáru na ceste vyhlo atď. Na základe čoho by sme po *tomto* výcviku povedali, že dieťa rozumie slovám „konár“, „schod“, „mláka“, „ekrement“? Na základe toho, že sa mu v mysli vybaví obraz veci, alebo na základe toho, že prekážku obíde? (Samozrejme, pri slove „mláka“ by sme pokojne mohli povedať, že dieťa slovu rozumie, aj keď s radosťou do mláky skočí.)

267 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 7, s. 25.

268 Tamže, § 23, s. 32. Existuje nespočetné množstvo jazykových hier a Wittgenstein ako príklady uvádza aj tieto: rozkazovať a konať podľa rozkazu, oznámiť udalosť, vysloviť domnienky o udalosti, hádať hádanku, prekladať z jedného jazyka do druhého, prosiť, ďakovať, kliať, pozdravovať, modliť sa atď. Tamže.

269 Podľa niektorých interpretácií by sme slovo „nemusi“ mali nahradiť slovom „nie je“.

270 Mohlo by sa namietnuť, že v prvej hre sme vlastne vyslovením slova „Kroupa“ mali na mysli: „Je v miestnosti Kroupa?“ Potom by sa tiež dalo namietnuť, že v druhej hre sme pri vyslovení „Kroupa“ mali na mysli: „Kroupa, neopisujte!“ Teda slovo „Kroupa“ slúžilo ako akási skratka toho, čo sa ním mienilo. Avšak na to by sme mohli odpovedať, že ak sme mohli mať na mysli: „Je v miestnosti Kroupa?“, prečo by sme na mysli nemohli mať jednoducho „Kroupa“. Porovnaj Wittgensteinovu protiargumentáciu proti obdobnej námietke vo WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 128-129 a vo WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 19 a § 20, s. 29-30.

prípadov používania slova ‚význam‘ – i keď nie všetky prípady jeho používania – možno vysvetliť takto: Význam slova je jeho používanie v jazyku.²⁷¹

Mohli by sme Wittgensteinovi vyčítať, že sa vyhol odpovedi na otázku o tom, čo je to význam slova. To by však dokazovalo, že sme mu neporozumeli. Žiadna jediná platná odpoveď, ktorú požadujeme kvôli podliehaniu túžbe po všeobecnosti, totiž neexistuje. Požadujeme definíciu, a tú nie je možné podať. Rovnako ak by sme požadovali od Wittgensteina, aby sa už konečne „dostal k veci“, teda k tomu, čo je to vlastne jazyk, keď už opísal toľko jazykových hier, ale stále nepovedal, v čom spočíva podstata jazyka, dokazovalo by to, že sme mu neporozumeli. Totiž ak by sme chceli zistiť, čo majú jazykové hry spoločné, čo z nich robí jazyky, Wittgenstein by nás upozornil nasledovne: „Namiesto toho, aby som určil, čo je spoločné všetkému, čo nazývam jazykom, hovorím, že niet toho, čo by bolo všetkým týmto javom spoločné a vzhľadom na čo by sme na všetky používali to isté slovo – ale sú si rozmanitými spôsobmi príbuzné. A pre túto *príbuznosť* alebo pre tieto príbuznosti nazývame všetky ‚jazykmi‘.“²⁷² Wittgenstein nás nabáda k tomu, aby sme sa napríklad pozreli na deje, ktoré nazývame „hrami“. Čo má spoločné šach, rugby, pasians, scrabble, hranie sa Half-Life na počítači, hra na schovávačku, hádzaná? Nemajú nič spoločné, čo by ich „robilo“ hrami. Podobajú sa. Wittgenstein píše: „Vidíme komplikovanú sieť podobností, ktoré sa vzájomne prelínajú a križujú. Podobností vo veľkom i malom. Tieto podobnosti nemôžem lepšie charakterizovať ako slovom ‚rodinné podobnosti‘.“²⁷³

Ak však nie je nič, čo majú hry spoločné a čo by nás oprávňovalo nazvať ich „hrami“, neznamená to, že pojem hry nie je ohraničený a je preto neostrý? V istom zmysle áno, ale to nám nebráni používať slovo „hra“. Istú hranicu je možné *pre určitý účel* určiť.²⁷⁴ To však neznamená, že až po určení nejakej hranice môžeme slovo používať. Ak by sa nás niekto spýtal, čo je hra, mohli by sme mu presne povedať, čo je hra? Alebo by sme mu opísali hry a potom by sme dodali, že im podobné nazývame hrami? To, že nevieme presne povedať, čo je hra, nie je naša neznalosť, ako hovorí Wittgenstein. Ak totiž hranice nie sú určené, hoci ich môžeme pre istý účel určiť, nemôžeme ich poznať.²⁷⁵

Po týchto poznámkach ďalej Wittgenstein rozvíja analógiu medzi jazykom a hrami a dostáva sa k problematike pravidiel. Ide mu však o objasnenie fungovania jazyka, o pravidlá jazykových hier. Keď po tomto rozboře napokon píše *o jazyku ako súčasť životnej formy*, poznámky, ktoré často citovaný § 241 obkolesujú, odôvodňujú podľa nášho názoru takú interpretáciu, že jazyk patrí k základom ľudských činností, v ktorých sa ľudia *zhodujú* tak, že diskusia o tom, čo je alebo má byť správne, v tejto základnej rovine neprichádza do úvahy.²⁷⁶ V životnej forme nejde o zhadu názorov, a tak nie je možné ani zdôvodnenie, ani pochybnosť. Ak ukážem na oblohu a poviem:

271 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 43, s. 43. Gordon Baker číta používanie kurzívy Wittgensteinom rôzne. Nemyslí si, že vždy ide Wittgensteinovi len o zdôraznenie slov. Kurzívu v slove „veľkú“ považuje v tomto prípade za snahu Wittgensteina zamerať pozornosť na záporné dôsledky slova. Teda ak Bakerovi správne rozumieme, ide tu o použitím kurzívy Wittgensteinovi o to, aby sa čitateľ zamerlal a premyslel aj tú triedu prípadov, kedy slovo „význam“ používame inak. BAKER, G.: *Italics in Wittgenstein*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method. Neglected Aspects*, s. 228. V slovenčine anglické slovo „meaning“ môžeme prekladať v rôznych kontextoch rôzne (napr. ako „význam“, „zmysel“, „znamenanie“). To treba mať na pamäti. K problematike kurzívy u Wittgensteina sa ešte vrátíme.

272 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 65, s. 55.

273 Tamže, § 66 a § 67, s. 55-56.

274 Napríklad v právnych predpisoch napokon určenie hraníc používania slov *pre určitý účel* často nachádzame.

275 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 68-69, s. 56-57.

276 Pripomeňme ešte, že jazyk je *súčasťou* činnosti a že sa naň podľa Wittgensteina tak treba pozeráť.

„Obloha je modrá“, ako zdôvodní človeku, ktorý ukáže na oblohu a povie, že je červená, to, že je „v skutočnosti“ modrá? Nijako. To nie je názor. Jednoducho tú farbu, ktorú má obloha, nazývame modrou.

„Hovoríš teda, že zhoda medzi ľuďmi rozhoduje o tom, čo je správne a čo nesprávne?“ – Správne a nesprávne je to, čo ľudia hovoria, a v jazyku sa ľudia zhodujú. To nie je zhoda názorov, ale foriem života.²⁷⁷

Pojem životnej formy je istým spôsobom spojený s rovinou odôvodňovania, kde máme na mysli rovinu, kde odôvodnenie nie je možné. V nej sa podľa Wittgensteinových slov „rýľ ohýba“. Preto tu možno v súvislosti so životnou formou pripomenúť Wittgensteinovu reakciu na Moorov common sense – dôkaz existencie vonkajšieho sveta.²⁷⁸ Wittgenstein sa v odpovedi zaoberal najmä otázkou istoty v jazyku. Podľa neho o pravdivosti istých výrokov nepochybujeme, lebo si opak nevieme predstaviť²⁷⁹ a sme teda na „dne svojich presvedčení“.²⁸⁰ Sme na základoch, o ktorých „by sme takmer mohli povedať, že sú nesené celým domom“.²⁸¹ Naše životné formy majú tiež charakter takýchto základov. Wittgensteinovi ale nešlo o skúmanie týchto základov, ak prijmeme tzv. metodologické čítanie koncepcie životných foriem, v prospech ktorého argumentuje aj Anna Boncompagni.²⁸² Wittgenstein tiež tento pojem nevymyslel, v jeho dobe bol relatívne široko používaný, hoci vo viacerých zmysloch slova.²⁸³ Napojený však bol najmä na pojem kultúry, ktorý vlastne sám Wittgenstein v niektorých textoch prepísal na životnú formu. Navyše sa javí, že sa použitia v priebehu času aj u Wittgensteina menili.²⁸⁴ V metodologickom čítaní mu pri životných formách išlo o vymedzenie pozadia, na ktorom sa hrajú jazykové hry. Ide teda o nástroj na gramatické vyjasňovania, nie o objekt skúmania.²⁸⁵ Životná forma nie je antropologický ani kultúrny koncept, ale „nástroj na prehĺbenie nášho porozumenia, nie na rozšírenie nášho poznania“.²⁸⁶

277 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 241, s. 120. Oproti slovenskému prekladu sme pridali kurzívu k slovu „jazyku“. Wittgenstein totiž používal kurzívu veľmi pozorne a v anglickej verzii textu sa nachádza aj v slove „hovoria“, aj v slove „jazyk“. My v texte práce používame kurzívu len na zdôraznenie slov, ktoré považujeme za kľúčové (ak nejde o citáciu alebo parafrázovanie Wittgensteina) a dvojitú úvodzovku, keď slovo používame v istom zmysle alebo keď by sa pred slovo mohlo doplniť slovo „akoby“. Gordon Baker sa snažil vystopovať niekoľko vzorov, akým Wittgenstein používa kurzívu, jednoduché úvodzovky a dvojitú úvodzovku. Kurzíva v istých prípadoch plní rovnakú funkciu ako jednoduché úvodzovky, a to môžu byť podľa Bakera napríklad tieto: 1. Služi na zdôraznenie slova, teda na upriamenie pozornosti na zvolený výraz, 2. Je vymedzením istej koncepcie nazerania na výraz, 3. Má funkciu vyjadrenia používania výrazu „v našom zmysle“, 4. Má funkciu vyjadrenia používania výrazu „v istom zmysle“, 5. Zdôrazňuje konotácie slova v kurzíve, 6. Označuje to, čo Wittgenstein následne odmietne, 7. Zdôrazňuje aspekty používania slova, 8. Zdôrazňuje kontrasty konceptov atď. BAKER, G.: *Italics in Wittgenstein*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method. Neglected Aspects*, s. 225 a nasl. Podľa nášho názoru Wittgenstein použil kurzívu v tomto prípade preto, aby zdôraznil, že jazyk je činnosť (v ktorej sa ľudia zhodujú).

278 Pozri MOORE, G. E.: Dôkaz vonkajšieho sveta. In WITTGENSTEIN, L.: *O istote*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 13-37.

279 Nie opak pochybovania, ale opak toho, že je niečo pravdivé. Teda ako by to vyzeralo, keby XY téza nebola pravdivá. „Opýtali by sme sa: ‚Ako by vyzeral taký omyl?‘ – napríklad odhalenie, že to bol omyl!“ WITTGENSTEIN, L.: *O istote*, 32, s. 48.

280 Tamže, 248, s. 77.

281 Tamže.

282 BONCOMPAGNI, A.: *Wittgenstein on Forms of Life*. Cambridge: CUP, 2022, najmä s. 32 a nasl. a s. 57 a nasl.

283 Tamže, s. 3-7.

284 Tamže, s. 54 a nasl.

285 Tamže, s. 58.

286 Tamže, s. 60.

3.5.2 Úloha filozofie

Názov tejto podkapitoly je mierne zavádzajúci, lebo zvädza k tomu, že Wittgenstein mal nejakú jednotnú víziu toho, ako by mala filozofia ako disciplína vyzeráť. Skôr opak je však pravdou. Svoju metódu považoval za jednu z mnohých, ktoré je možné používať, a filozofiu si nepredstavoval ako (vednú) disciplínu. To však neznamená, že Wittgenstein nemal predstavu o tom, ako by filozofia/filozofovanie nemalo vyzeráť. Poznámky z tejto podkapitoly nám preto poslúžia ako uvedenie do nasledujúcej podkapitoly o Wittgensteinovej metóde.

Najznámejšou vetou zo *Skúmaní*, ktorá sa týka filozofie a filozofovania, je zrejme veta z § 109: „Filozofia je boj proti pobosorovaniu nášho rozumu prostriedkami nášho jazyka.“²⁸⁷ Ako nás niekto môže pobosorovať? Rôznymi spôsobmi. Môže použiť otrávené vreteno, voodoo bábku, kúzelnú paličku, môže použiť čarovné slová, hlavológiu atď. I rozum je prostriedkami jazyka, podľa nášho názoru, pobosorovaný rôzne. Niekedy nás jazyk drží v analógii, tak ako sme si vyššie ukázali, niekedy sa snažíme definovať slová a zistíme, že ich používanie potom akosi „nesedí“. Inokedy si zas vytvoríme teóriu o tom, ako jazyk alebo svet funguje, lebo ho chceme pochopiť, a začneme sa zamotávať do výnimiek takejto teórie, ktoré potom radšej ignorujeme či zúfalo teóriu modifikujeme. Je teda mnoho spôsobov, akým náš jazyk môže pobosorovať náš rozum. Potom vzniká filozofický problém, ktorý má formu „Nevyznám sa v tom.“²⁸⁸ Keďže je mnoho spôsobov, akými nás jazyk pobosoruje, je aj mnoho terapií na zrušenie účinkov kúzla alebo vymanenie sa z jeho moci. Wittgenstein navrhuje niekoľko druhov terapií a nemyslí si, že neexistujú aj iné.²⁸⁹

Filozofia je podobne ako v *Traktáte* chápaná ako činnosť. Avšak už nie ako ukazovanie toho, kedy filozof/-ka produkuje nezmyselné vety, ale ako liečenie zmätení, ktoré vznikli tým, že napríklad nevidíme prehľadne gramatiku nášho jazyka, používanie našich slov. Preto Wittgenstein používa rôzne postupy na vyliečenie rôznych chorôb. Jedným z týchto postupov je prehľadné zobrazovanie gramatiky, ktoré nás vylieči zo zmätkov vzniknutých neprehľadnosťou gramatiky. Keď sme napríklad zajatí nejakým obrazom a myslíme si, že niečo *musí* byť tak a tak, potom nám pomôže, ak nám bude ukázaný príklad, kedy to tak a tak nie je.²⁹⁰ Dalo by sa povedať, že sa zmení náš pohľad, keď sa nám zviditeľní iný aspekt. Zmení sa modalita, v ktorej sme boli zajatí.

Wittgensteinovo filozofovanie je činnosťou opisnou, deskriptívnou, nevytvára teóriu, ale pripomína to, čo už vieme, ale nemali sme prehľad o tom, že to vieme.²⁹¹ Preto treba naše vedomosti usporiadať, nie získavať nové. Filozofia pre Wittgensteina nie je magickým a tajomným hľadaním skrytej múdrosti a tajomnej pravdy – nimbus filozofie je stratený – keďže „čo je snáď skryté, to nás nezaujímá“.²⁹²

287 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 109, s. 73.

288 Tamže, § 123, s. 76.

289 „Nejestvuje jedna metóda filozofie, jestvujú však rozličné metódy ako rozličné terapie.“ Tamže, § 133, s. 78.

290 Tamže, § 115, s. 74.

291 „Filozofia nijakým spôsobom nesmie narušiť faktické používanie jazyka, môže ho napokon iba opísať. Nemôže ho totiž ani odôvodniť. Všetko necháva tak, ako je. (...)“ Tamže, § 124, s. 76.

292 Celá pripomienka v § 126 znie: „Filozofia iba kladie všetko pred nás, ale nič nevysvetľuje a nededukuje. – Keď je všetko zjavné, ani niet čo vysvetľovať. Pretože to, čo je azda

Cieľom filozofovania má byť to, aby filozofické problémy, ktoré nás mučia, úplne zmizli.²⁹³ Pri-
pomeňme však, že Wittgenstein nehovorí o *takpovediac* skutočných problémoch, keďže „sku-
točné“ problémy sa dajú riešiť a vyriešiť. Tie, o ktorých hovorí on, sú zmäteniami, ťažkosťami.
Dajú sa skôr rozlúštiť, rozplieť, a tak odstrániť. A to tak, že usporiadame to, čo už vieme.²⁹⁴
„Výsledkom filozofie je objavenie nejakého zjavného nezmyslu a hrč, ktoré utrížil rozum pri útoku
na hranice jazyka. A práve tieto hrče nám umožňujú spoznať hodnotu tohto objavu.“²⁹⁵

skryté, nás nezaujíma. ‚Filozofiou‘ by sme azda mohli nazvať aj to, čo je možné pred všetkými novými objavmi a vynálezmi.“ Tamže, s. 77.

293 Tamže, § 133, s. 78.

294 Veď i bežne hovoríme: „Mám v hlave zmätok. Musím si v sebe upratať.“ A presne tento rozdiel medzi „skutočnými“ problémami a zmäteniami tvoril pozadie Wittgensteinovho sporu s Popperom.

295 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 119, s. 75.

3.6 Wittgensteinova metóda

V tejto podkapitole najprv objasníme rozdiel medzi filozofovaním a filozofiou, ktorý už bol načrtnutý v predošlých častiach. Tento rozdiel bude štruktúrovať aj rozdiel medzi koncepciou a konceptom a tiež rozdiel medzi aplikáciou Wittgensteinovej metódy a implikáciami jeho diela. Taktiež objasníme „metodologické“ časti *Skúmaní* v kontexte *Modrej knihy* a *Hnedej knihy* tak, že pozornosť bude upriamená na ťažiskové pojmy, ktoré Wittgenstein používa v súvislosti s vymedzením svojej metódy.

3.6.1 Filozofovanie verzus filozofia

Wittgenstein vnímal filozofiu inak, ako je tradične vnímaná. Preto to, čo robil, by sme mohli označiť skôr ako „filozofovanie“ než ako „filozofia“. Ak totiž od filozofie, alebo konkrétnejšie od filozofického diela, očakávame *vysvetlenia*, dielo neskorého Wittgensteina nás sklame. Wittgenstein nevytvoril žiadnu „svoju“ ontológiu, epistemológiu, etiku či inú teóriu, aj keď niekedy býva čítaný tak, že predsa len vytvoril „teóriu riadenia sa pravidla“, „teóriu jazykových hier“ či „teóriu významu“. Je však potrebné brať vážne jeho pripomienky k metóde, ktorú používa. Podľa neho totiž: „[N]esmieme vytvárať nijakú teóriu. V našich úvahách nesmie byť nič hypotetické. Každé vysvetľovanie musí zmiznúť a jeho miesto musí zaujať opis. A tento opis dostane svoje osvetlenie, t. j. účel od filozofických problémov. Pravda, tieto problémy nie sú empirické: rozriešené budú až nazretím do činnosti nášho jazyka, a to tak, že sa ona spozná *napriek* sklonu nesprávne jej rozumieť.“²⁹⁶ Potom úlohou filozofov a filozofiek nie je produkovať tézy, ktoré by niečo vysvetľovali, ale zhromažďovať pripomienky pre konkrétny účel.²⁹⁷ „Keby chcel niekto vo filozofii postaviť *tézy*, nikdy by nemohlo dôjsť k diskusii o nich, lebo všetci by s nimi súhlasili.“²⁹⁸

Prečo je rozlíšenie medzi tézami a pripomienkami pre nás také dôležité? Pretože ak čítame *Skúmania* ako súbor pripomienok pre konkrétny účel, nie súbor téz, je zjavné, že ich nemôžeme samy osebe použiť na iný účel, a teda bez poznania a zohľadnenia kontextu, preto ani na iný účel v inej „disciplíne“ – napríklad v práve, sociológii, psychológii, politológii atď. Z toho tiež vyplýva, že je potrebné, aby sme sa pri každej pripomienke alebo súbore pripomienok pokúsili zistiť, na aký účel, teda na rozpletenie akého zmätenia má slúžiť. Potom napríklad vetu „Podľa pravidla postupujem slepo“ z pripomienky v § 219 *Skúmaní* nemôžeme interpretovať tak, že vždy sa každým pravidlom, teda aj právnym pravidlom, riadime slepo, bez toho, aby sme volili.

296 Tamže, § 109, s. 73.

297 Tamže, § 127 a § 128, s. 77. Pri preklade § 127 nevychádzame zo slovenského prekladu *Skúmaní* od Františka Novosáda, ktorý hovorí o zhromažďovaní *spomienok*. Dezider Kamhal totiž pripomenul, že preklad je nepresný a korektné by malo ísť o zhromažďovanie *pripomienok*. KAMHAL, D.: Wittgensteinovo filozofovanie. In KIŠOŇOVÁ, R. – VITÁLOŠOVÁ, V. – DĚMUTH, A. (eds.): *Wittgensteinovské skúmania*, s. 34. Anglická verzia prekladu od G. E. M. Anscombevej obsahuje znenie „assembling reminders for a particular purpose“, nie „assembling memories for a particular purpose“. WITTGENSTEIN, L.: *Philosophical Investigations*. 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 1999, s. 50e.

298 Tamže, § 127, s. 77.

To, čo tvrdíme, možno sformulovať aj takto: Každá Wittgensteinova pripomienka zo *Skúmaní* má konkrétny účel, ktorý je daný problémom, čo má rozplieť. Ak použijeme pripomienku na iný účel, na rozpletenie iného problému, alebo ak ju použijeme ako tézu, bez zohľadnenia kontextu, je takmer isté, že problém nerozpletie, ale práve naopak, vznikne nový problém, nový zmätok.

Opätovne, ak čítame *Skúmania* ako súbor pripomienok zhromaždených pre konkrétny účel, tieto pripomienky nič neimplikujú. Nedá sa z nich vyvodiť žiadna teória, ktorá by sa použila v inej disciplíne. To však neznamená, že Wittgensteinovo dielo je nepoužiteľné pre iné disciplíny – opak sme napokon ukázali už v prvej kapitole knihy. Wittgenstein totiž jednak rozpletal zmätania, ktorými nie sú mučení len filozofi (napríklad otázka významu slov), a jednak poskytol jednu z metód rozpletania problémov, ktorá je použiteľná aj v iných disciplínach. Preto by použitie Wittgensteina v právnej vede, keď čerpá z Wittgensteinovho kopernikovského obratu vo filozofii, malo byť predovšetkým použitím jeho metódy alebo by jeho metóda mala pri použití jeho pripomienok „pracovať“. Teda môžeme použiť priamo jeho pripomienky, ak účel, pre ktorý ich zozbieral, je ten istý ako náš účel. Ak ich používame mimo rovnakého účelu, musíme rešpektovať kontext pripomienky a, samozrejme, uplatniť pri aplikácii Wittgensteinovu metódu. Netreba však zabúdať na to, že existuje množstvo metód, množstvo terapií a niektoré sú pre istý účel vhodnejšie ako iné.

Do tretice, Wittgenstein ponúka isté náhľady, isté obrazy, ktoré nám pomôžu uniknúť z obrazov, v ktorých sme držaní.²⁹⁹ Ponúka nám teda akoby isté koncepcie, vďaka ktorým zistíme, že sme sa mýlili, čo sa týka toho, že niečo *musí* byť tak a tak. Neponúka však koncepty ako vysvetlenia, že niečo je tak a tak, resp. že musí byť tak a tak.

3.6.2 Prehľadné zobrazenie (gramatiky), aspektové videnie a filozofia ako terapia

Na tomto mieste sa zameriame na základné pojmy súvisiace s Wittgensteinovou metódou. Pomocou nich sa objasnia jeho stratégie pri rozpletaní filozofických problémov.

Prvá z kľúčových pripomienok sa nachádza v § 122 *Skúmaní*.

Jeden z hlavných zdrojov nášho nedorozumenia je v tom, že nemáme jasný prehľad o používaní našich slov. – Našej gramatike chýba prehľadnosť. – Prehľadné zobrazenie sprostredkúva porozumenie spočívajúce v tom, že ‚vidíme súvislosti‘. Odtiaľ dôležitosť nájdenia a vynájdenia medzičlánkov.

Pojem prehľadného zobrazenia má pre nás základný význam. Označuje našu formu

299 § 115 *Skúmaní* znie: „Boli sme v zajatí obrazu. A nemohli sme uniknúť, lebo tkvel v našom jazyku a zdalo sa, že jazyk nám ho neúprosne opakuje.“ WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 115, s. 74. Tento paragraf nadväzuje na § 114, v ktorom Wittgenstein kritizuje jednu z viet *Traktátu* preto, že bola dôsledkom zmenenia. Totiž zámeny formy, cez ktorú prírodu pozorujeme za formu prírody.

zobrazenia, spôsob, akým vidíme veci. (Je toto, svetonázor?)³⁰⁰

Baker ponúka viacero interpretácií tejto pripomienky. Prvá z nich vychádza z toho, že v texte treba klásť dôraz na výrazy „zobrazenie“, „gramatika“ a „používanie našich slov“. Zároveň sa treba pozrieť na archeológiu pripomienky, v tomto prípade na to, že v skoršej verzii pripomienky použil Wittgenstein farebný osemsten ako zobrazenie gramatiky farieb. Potom to, čo má zobrazovať, má byť odlišné od toho, čo je zobrazované, a ak majú byť zobrazované pravidlá gramatiky, potom ich nemôže zobraziť verbálna formulácia týchto pravidiel.³⁰¹ Druhá interpretácia je protipólom tej prvej a hovorí o tom, že zobrazenie je vlastne usporiadanie opisov „používaní našich slov“. Tento výklad § 122 pomenúva Baker ako „pohľad z vtácej perspektívy“ a za proponenta tohto výkladu pokladá P. M. S. Hackera. Výstupom tejto interpretácie je to, že Wittgensteinovou metódou je v podstate tvorba mapy používania našich slov a filozof nemá len úlohu terapeuta, ale aj pozitívnu úlohu správne opísať používanie našich slov – teda produkovať knihy o jazyku.³⁰²

Mohlo by sa zdať, že ide o prázdnu filozofickú diskusiu a hranie sa so slovíčkami. Interpretácia § 122 je však veľmi dôležitá napríklad vzhľadom na to, ako by mala/mohla vyzeráť teória práva po Wittgensteinovi. Baker, ktorého argumentácia je podľa nášho názoru presvedčivejšia, sa prikláňa k tomu, že prvá interpretácia je kompatibilnejšia so *Skúmaniami* a s farebnými knihami, a to z viacerých dôvodov. Ako by sme totiž s druhou interpretáciou zosúlادili Wittgensteinovu pripomienku z *Modrej knihy*: „Existujú slová s viacerými presne vymedzenými významami. Je ľahké tieto významy presne zapísať. A existujú slová, o ktorých možno povedať. Používajú sa stovkami odlišných spôsobov, ktoré do seba pozvoľne prechádzajú. Niet divu, že nedokážeme zapísať presné pravidlá ich používania.“³⁰³ A ako by sme s ňou zosúlادili pripomienku o tom, že „naša metóda nespočíva iba vo vymenúvaní skutočných používaní slov, ale skôr v zámernom vymýšľaní nových, a niektorých práve preto, že sú na pohľad absurdné“³⁰⁴

Teda Wittgensteinova vízia jeho filozofickej metódy nebola tá, že filozof má produkovať knihy o jazyku, ktoré by obsahovali verbálne vyjadrené pravidlá používania slov. Nešlo o to, aby filozofi produkovali knihy o jazyku, ale o to, aby v pripomienkach poskytli prehľadné zobrazenie gramatiky napríklad tým, že uvedú príklady jazykových hier, a to aj vymyslených a absurdných, ktoré budú „porovnávacími objektmi, ktoré majú na základe podobnosti či nepodobnosti osvetliť vzťahy nášho jazyka“.³⁰⁵ Teda aj jazykové hry môžu slúžiť ako prehľadné zobrazenia gramatiky, pričom plurál – prehľadné zobrazenia gramatiky – používame preto, lebo na rozdiel od „pohľadu z vtácej perspektívy“, interpretujeme § 122 tak, že neexistuje len jedno prehľadné zobrazenie gramatiky, ale v každej pripomienke môže byť gramatika prehľadne zobrazovaná rôzne, vždy pre konkrétny účel. Aj preto je podľa Bakera potrebná istá kreativita na nájdenie toho, čo sprehladní a nechá vidieť nevidené aspekty používania slov pre konkrétny problém. Táto metóda sa

300 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, §122, s. 76.

301 BAKER, G.: *Philosophical Investigations § 122 : Neglected Aspects*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 24. Zároveň je podľa tejto interpretácie možné prehľadne zobraziť nielen gramatiku, ale napríklad aj morfológiu rastlín, klasifikáciu zvierat atď. Jednoducho, prehľadné zobrazenie robí prehľadným to, čo zobrazuje, a preto nie je pleonazmom hovoriť o prehľadnom zobrazení gramatiky. Tamže, s. 42.

302 Tamže, s. 25-29.

303 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 61. Táto pripomienka je Bakerova.

304 Tamže. Pripomienka je rovnako Bakerova. BAKER, G.: *Philosophical Investigations § 122 : Neglected Aspects*. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 35.

305 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 130, s. 77.

preto nedá použiť mechanicky.³⁰⁶

Takáto interpretácia metódy prehľadného zobrazovania gramatiky má paralelu vo videní nových aspektov v tom istom obraze. Preto sa dá povedať, že ide o to, aby sme niekomu pomohli vidieť iný aspekt používania istého výrazu tak, ako niekomu môžeme pomôcť vidieť kačku v obraze zajac-kačka tým, že okolo neho nakreslíme obrazy kačiek.³⁰⁷ Na posilnenie spojenia s prvou kapitolou práce a Kuhnovou analýzou štruktúry vedeckých revolúcií tu možno pripomenúť, že Kuhn obraz zajac-kačka použil na ilustráciu toho, že revolúciou sa zmení spôsob videnia sveta. Uvidia sa nové aspekty. Ak Wittgenstein pripisuje význam Darwinovi a Kopernikovi sám práve v tom, že nám ponúkli nové aspekty, jeho metóda nám vlastne dáva do rúk možnosť minirevolúcií v našom videní sveta, keď uvidením nových aspektov problémy zanikajú. Dáva nám tak do rúk nástroj robiť si vlastné minikopernikovské obraty. A to z povahy tohto nástroja výrazne užitočne pre sociálne vedy.

V knihe sme už vyššie uviedli jeden príklad prehľadného zobrazenia gramatiky slova „myslenie“, konkrétne vo vete „Môžeme povedať, že myslenie je operovanie so znakmi“, ktorá pochádza z *Modrej knihy*. Príkladov, ktoré by sme mohli ponúknuť, je však dielo neskorého Wittgensteina plné. Napríklad môžeme pripomenúť vetu z § 43 *Skúmaní* o používaní slova „význam“ – „Význam slova je jeho používanie v jazyku“. Ak ju interpretujeme ako prehľadné zobrazenie gramatiky, Wittgensteinovi išlo o odstránenie filozofickej konfúzie, v dôsledku ktorej filozofi hľadali to *niečo*, čo slová zastupujú. Wittgenstein teda ponúkol iný obraz, inú analógiu, ale *netvrdil*, ako sme už vyššie uviedli, že význam *je* použitie, a to aj vzhľadom na znenie celého paragrafu. Obdobne napríklad veta z § 219 *Skúmaní* – „Podľa pravidla postupujem slepo“ nie je tvrdením, že vždy podľa každého pravidla postupujem slepo. Táto veta má objasniť gramatiku slova „pravidlo“, a to v kontexte riadenia sa pravidlami jazykových hier, aj tým, že sa poukáže na rozdiel medzi kauzálnou podmienenosťou (príčinou postupovania podľa pravidla jazykovej hry) a logickou podmienenosťou (dôvodom postupovania podľa pravidla jazykovej hry), teda na to, že zdôvodnenie toho, že postupujem podľa pravidla, práve *takto* sa niekde končí.³⁰⁸

Ešte sa raz a naposledy vrátime k tomu, o čo Wittgensteinovi pri filozofovaní išlo a čo ho odlišuje aj od iných filozofov. Totiž o to, že „[c]hceme vniesť istý poriadok do nášho vedenia o používaní jazyka: poriadok pre istý účel, jeden z mnohých možných poriadkov, nie poriadok ako taký“.³⁰⁹ Vniesť poriadok, nie reformovať jazyk, hoci aj to by mohlo odstrániť niektoré nedorozumenia. Ale tie nedorozumenia, o ktoré Wittgensteinovi ide, nevznikajú vtedy, keď jazyk pracuje, ale keď „jazyk beží akoby naprázdno“.³¹⁰ Urobme právnickú výhybku – nevznikajú vtedy, keď právnici a právničky v praxi hrajú jazykové hry, ale skôr vtedy, keď sa o práve takpovediac teoretizuje.

Nejaké problémy a nedorozumenia, samozrejme, vznikajú aj pri tom, keď jazyk riadne pracuje.

306 BAKER, G.: Philosophical Investigations § 122 : Neglected Aspects. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 44.

307 Tamže, s. 35. K známemu obrazu zajac-kačka pozri WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, s. 234. Wittgenstein používa obraz zajac-kačka pri zobrazovaní gramatiky slova „vidieť“.

308 Pozri WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 217-221, s. 116-117.

309 Tamže, § 132, s. 77.

310 Tamže, s. 78.

Uved'me trocha naivný, ale milý príklad. Za istých okolností by bolo vhodné, aby sa v jazyku napríklad slovo „toto“ nepoužívalo aj pri ostenzívnej definícii, aj ako názov pracieho prášku i ďalšími rozličnými spôsobmi. Potom by sme sa vyhli nedorozumeniu, keď nás osoba A požiada, aby sme jej z kúpeľne priniesli „toto“. My by sme sa spýtali, čo teda máme priniesť.³¹¹ Osoba A by nám odvetila: „No toto.“ My by sme odišli do kúpeľne a bezradne hľadali niečo, čo by zrejme osoba A potrebovala k činnosti, ktorú vykonáva. Ak by sme nič také nenašli, opäť by sme sa opýtali, čo teda vlastne máme priniesť, a odpoveď: „Toto!“ by nás buď pobavila, alebo znervóznila. Tento typ nedorozumení súvisiacich s nematematickou povahou jazyka sa snažili odstrániť niektorí analytíckí filozofi, a to tým, že by zreformovali bežný jazyk na ideálny logický kalkúl, napríklad aj odstránením dvojitej negácie, ktorá existuje tiež v slovenčine. O toto však Wittgensteinovi v žiadnom prípade nešlo.

Čitateľstvo si už isto všimlo, že Wittgenstein používa slovo „gramatika“ špecifickým spôsobom. Mohli by sme sa preto pokúsiť opísať spôsob, akým Wittgenstein používa toto slovo na príklade jednej pripomienky. Tu však pozorný čitateľ šípi zradu. Wittgenstein slovo „gramatika“ používa v rôznych jazykových hrách, v rôznych pripomienkach, a preto nám opis jediného použitia nevyjasní, čo ním Wittgenstein mieni. Slovo „gramatika“ sa používa rôznymi spôsobmi, ktoré majú rodinné podobnosti.³¹² Tradične býva Wittgenstein interpretovaný tak, že keď používa slovo „gramatika“, hovorí o používaní našich slov. Podľa Bakera ide skôr o *opisy* používania našich slov či o akýsi plán pravidiel, ktorými sa riadi používanie našich slov, teda o normativitu.³¹³

Na záver tejto kapitoly ešte raz zdôraznime, že Wittgensteinovo filozofovanie má mať terapeutický aspekt. Z toho vyplýva aj to, že (i) je na subjekt orientované – každé zmätenie treba liečiť individuálne, čo platí aj pre každého zmäteného; (ii) neexistuje jediný všeliek, jediná terapeutická metóda a (iii) subjekt, ktorý sa lieči, si musí dobrovoľne priznať, že je chorý, teda, že podlieha nejakému obrazu.³¹⁴

Vytvorili sme si týmto základ pre pojednania v druhej časti knihy.

311 To by sme sa spýtali v prípade, že nevieme, že „Toto“ je názov pracieho prášku. Alebo tiež v prípade, ktorý podľa našich skúseností nastáva veľmi často, a to ten, že osoba, ktorá nás prosí, aby sme jej niečo priniesli, akosi predpokladá, že vieme, čo máme priniesť, prípadne si „v rýchlosti“ nevie spomenúť na pomenovanie toho niečoho, preto jednoducho povie „toto“, „tamto“, „hento“.

312 Wittgenstein napríklad v *Modrej knihe* pri rozpletaní zmätenia (filozofickej otázky „Čo je to čas?“) píše: „Nuž definícia často objasňuje gramatiku nejakého slova. A v skutočnosti nás uvádza do zvätku práve gramatika slova „čas.“ WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 58. Wittgenstein tiež na viacerých miestach *Modrej knihy* rozlišuje medzi gramatickými tvrdeniami a empirickými (vedeckými) tvrdeniami. V *Skúmaníach* rovnako ako vo farebných knihách píše Wittgenstein niekedy o „našej gramatike“ (napríklad u už uvedenom § 122), niekedy o gramatike. Taktiež zaujímavý § 664 znie: „V používaní slova by sme mohli odlišiť ‚povrchovú gramatiku‘ od ‚hlbkovej gramatiky‘. To, čo sa bezprostredne naučíme z používania, je jeho spôsob používania v štruktúre vety; tá časť používania slova, ktorú – dalo by sa povedať – môžeme zachytiť sluchom. – A teraz porovnaj hlbkovú gramatiku slova ‚mieníť‘ napr. s tým, čo nám naznačovala povrchová gramatika. Nečudo, že je ťažko vyznať sa tu.“ WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, s. 209. Podľa Bakerovej interpretácie sa v ‚hlbkovej gramatike‘ zrkadlia (alebo možno presnejšie, sú v nej obsiahnuté) obrazy (koncepce), v ktorých sú filozofi držaní. Preto vyjasnením hlbkovej gramatiky budú vystopované korene zmätkov. BAKER, G.: Wittgenstein's 'Depth grammar'. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 85.

313 BAKER, G.: Some Remarks on 'Language' and 'Grammar'. In BAKER, G.: *Wittgenstein's Method*, s. 56-57.

314 Táto tretia pripomienka pochádza od Dezidera Kamhala. KAMHAL, D.: Wittgensteinovo filozofovanie. In KIŠOŇOVÁ, R. – VITÁLOŠOVÁ, V. – DÉMUTH A. (eds.): *Wittgensteinovské skúmania*, s. 36.

4.

FILOZOFOVANIE A TEÓRIA PRÁVA

V tejto prvej z „aplikačných“ kapitol knihy použijeme Wittgensteinovo filozofovanie trojako.

Najprv využijeme Wittgensteinove pripomienky o jazyku, a to tak, že sa v konkrétnom kontexte prehľadní gramatika slova „právo“ a „právna norma“. Aj cez uvedenie do novej analógie tak zanikne otázka Eduarda Báránya po umiestnení právnych noriem z článku *Kde je právo?*, ktorá má byť dôležitá pre objektivitu aj záväznosť práva. Rozpoznáme ju totiž ako jazykové zmätenie. V tejto časti kapitoly sa už zároveň objaví téma interpretácie práva, ktorá presakuje do mnohých epistemologických a ontologických úvah o práve. Nedá sa teda úplne presne vyčleniť pre samostatnú kapitolu, hoci niektorým špecifickým otázkam sa budeme venovať práve v poslednej kapitole knihy o jazyku a interpretácii.

Ďalšia podkapitola obdobne rozpletá jazykové zmätenie, tentoraz však nie naše autorské, a na rozdiel od predošlej podkapitoly nepôjde o rozpletanie zmätenia stojaceho za teoretickoprávnou otázkou, ale za teoretickoprávnym konceptom. Ide o rozpletanie zmätenia Ronalda Dworkina za jeho tézou jedinej správnej odpovede a autorom dešifrujúcim konfúziu je Louis Wolcher.

Tretí spôsob nepoužíva Wittgensteinovu metódu na identifikovanie a rozpletenie jazykového zmätenia, ale ukazuje wittgensteinovskú analýzu jazyka od Pascala Richarda, ktorá do novej analógie uvedie pojem základných práv, a to tak, že podobne ako pri rozpletaní zmätku za lokalizáciou práva zaniknú niektoré otázky, ktorými sa teoretici a teoretičky ústavného práva a práva ľudských práv zaoberajú. Nie však preto, že by boli zmysluprázdny, jednoducho v ponúknutom pohľade vôbec nevznikajú. Pôjde napríklad o otázky „základnosti“ základných práv a ich hierarchie.

Predtým ako sa k týmto aplikačným častiam dostaneme, núka sa všeobecnejšie zamyslenie nad tým, ako býva Wittgenstein používaný a ako právní teoretici a teoretičky, resp. právne filozofky a filozofi vidia možnosti akejsi postwittgensteinovskej jurisprudencie.

4.1 Postwittgensteinovská teória práva?

4.1.1 Ako nepoužívať Wittgensteina

Začneme kritikou, napokon, limity možnosti použitia Wittgensteina v práve už boli v predošlých častiach načrtnuté.

Hádam najjednoduchším kritikom používania Wittgensteinových myšlienok je Brian Bix a jeho výhrady sa čiastočne prekrývajú s našimi. Wittgensteina podľa Bixa nemožno aplikovať v práve predovšetkým preto, lebo sám Wittgenstein jednoducho nepísal o právnej filozofii či interpretácii v práve.³¹⁵ Smerom k právnikom najviac využívaným myšlienkam, teda tým o riadení sa pravidlami, Bix píše, že Wittgenstein o nich písal s cieľom správne vysvetliť fenomén všeobecného konsenzu v úze týkajúcom sa najjednoduchších výrazov a matematických teórií, pričom ani právo, ani interpretácia práva zjavne jeho uvažovanie o riadení sa pravidlami nepodnietili. Bix teda tiež dáva do hry kontext pripomienok. Podľa neho zároveň základnou otázkou pri interpretácii práva nie je to, ako vysvetliť zhodu, ale práve ako vyriešiť nezhodu.³¹⁶ Podobne Bix odmieta analógiu práva s hrou s danými pravidlami.

K prvej jeho námietke hádam možno protiargumentovať, že pochopenie toho, ako vzniká zhoda, hoc aj na bazálnej úrovni pri najjednoduchších činnostiach rátania a dorozumievania sa, môže napomôcť porozumeniu toho, ako vzniká nezhoda v práve a ako ju riešiť. Iste, nepomôže úplne nevyhnutne, ale istý servis v istých kontextoch poskytnúť na prvý pohľad môže. S druhou námietkou prirovnávania práva k hre s danými pravidlami, niekedy k jazykovej hre, sa dá súhlasiť, hoci limitovane. Je nám už dosť známy odpor Wittgensteina k zovšeobecňovaniu a vytváraniu problémov určením si teórií, nie deskripciami, ktoré berú vážne jednotlivé prípady. Potom, samozrejme, skutočne nedáva zmysel si akoby abstraktne povedať, aby sme sa skúsili pozrieť na právo ako na hru podľa pravidiel alebo jazykovú hru a následne dovodzovať, čo z toho vyplýva. Stále však dáva zmysel všímať si napríklad, že používanie slov a hovorenie ako činnosť, napríklad na pojednávaní na súde, má špecifické pravidlá a že súdny proces je v jednom zo zmyslov, v akých Wittgenstein používal pojem jazykových hier, špecifickou jazykovou hrou. A potom iná jazyková hra alebo hra na pozmenenie pravidiel jazykovej hry, napríklad v konkrétnom súdnom procese, nám môžu pomôcť objasniť niektoré problémy, ktoré by boli zmäteniami vyplývajúcimi z predstavy, že argumentácia pred súdom je vlastne vytváraním „objektívneho“, od času a priestoru fakticky nezávislého algoritmu. Videli by sme, že to, čo sa deje v pojednávacej miest-

315 BIX, B.: Cautions and Caveats for the Application of Wittgenstein to Legal Theory. *Law and Social Justice*, Campbell, O'Rourke & Shier, eds., MIT Press, Minnesota Legal Studies Research Paper no. 05-2, s. 220. Bix vlastne pokladá už samotnú snahu aplikovať Wittgensteina v práve za podivnú. Pozri BIX, B.: The Application (and Mis-Application) of Wittgenstein's Rule-following Considerations to Legal Theory. In BIX, B.: *Law, Language and Legal Determinacy*. Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 51.

316 BIX, B.: Cautions and Caveats for the Application of Wittgenstein to Legal Theory, s. 221.

nosti, nie je aj kvôli povahe jazyka akoby matematickým rátaním, ale na konkrétnu spoločnosť aj konkrétnu právnickú komunitu napojená sociálna praktika. Tam napokon smeruje posun, vlastne až zmena paradigmy, vo videní a skúmaní povahy práva.³¹⁷ A táto praktika je potom v istom zmysle súčasťou našej životnej formy (môžeme ju vnímať aj ako samostatnú životnú formu). V nej je potom prítomná aj úroveň *základov nesených domom* práva nie ako súboru noriem, ale ako komplexnej spoločenskej praktiky, kde v istej úrovni odôvodňovanie končí, rýľ sa ohýba a argumentácia nie je možná. Lebo v danej životnej forme nie je zmysluplné spochybnenie úplne všetkého.³¹⁸ Základy tvorené domom majú akoby z povahy vecí imunitu. A to rovnako ako nie je zmysluplné spochybnenie existencie vonkajšieho sveta – solipsizmus. Nie je totiž možný ani dôkaz jeho existencie, ktorý by solipsistu presvedčil, pričom opak, teda neexistujúci vonkajší svet, si ani nevieme predstaviť.

John Gunnell, ktorý sa venuje využívaniu Wittgensteina v politických vedách, napokon sám pripomína, že pozostatky koncepcie jazyka a významu, ktoré Wittgenstein intenzívne kritizuje, sú „stále výrazne vpletené do teórie a praxe“ sociálnych vied.³¹⁹ Už len iný pohľad na jazyk, ktorý Wittgenstein ponúka, by tak bol sám osebe výrazným prínosom.

Zároveň by však Gunnell s Bixom zrejme súhlasil v tom, že Wittgensteinove pripomienky týkajúce sa jazyka a jazykových hier sa nijako priamo netýkajú práva a právnych pravidiel. Wittgenstein totiž podľa Gunnella v princípe ukazuje, že význam je funkciou používania na príkladoch učenia sa akoby prvému jazyku, ktoré sa potom dá označiť skôr ako „tréning“ než „vysvetľovanie“.³²⁰ Môžeme dodať, že pri uchopovaní významu právnych viet, teda pri spoznávaní právnych noriem, by sme asi z povahy vecí nehovorili o tréningu, ale skôr o vysvetľovaní až argumentácii, ak vnímame právo ako argumentatívnu praktiku, kde ašpiráciou teórie práva je v mnohom vysvetliť existenciu rôznych odpovedí na otázku, čo právny štandard požaduje najmä pri tzv. zložitých prípadoch. Môžeme sa však zároveň pozrieť na to, či tréning nebude hrať úlohu pri riadení sa právnymi pravidlami, a ak áno, akú. Opäť ale nie ako teoretizovanie. Vráťme sa k Bixovi a potom opäť krátko ku Gunnellovi.

Bix právnych teoretikov, ktorých ale nemenuje, kritizuje aj za skrývanie sa za Wittgensteina ako jedno z veľkých mien. Ich odkaz je potom podľa neho taký, že hovoria: „Moja pozícia je podporovaná známym filozofom (alebo sociológom, alebo literárnym kritikom, alebo ekonómom) X a vy ste kto, biedni smrteľníci, že chcete spochybňovať názory X!“³²¹ Bix varuje nielen pred používaním Wittgensteina skeptikmi pri argumentácii v prospech skepticizmu, čo sa týka riadenia sa pravidlami (k nim sa dostaneme v piatej kapitole), ale aj tými, ktorí zo *Skúmaní* vyvodzujú, že právo je aplikované automaticky, nereflexívne.³²² Bix píše, že takíto autori nadinterpretovali

317 Dennis Patterson o postupnom posune v jurisprudencii a jej záujme, tak, že prestáva reagovať na Dworkina a záujem sa otáča k „explikovaní idey práva ako určitému druhu praktiky“ hovorí v texte z roku 2009. PATTERSON, D.: Recent and Future Concepts of Law: From Conceptual Analysis to a Practise Theory of Law. In MOOTZ III., F. J. (ed.): *On Philosophy in American Law*. Cambridge: CUP, 2009, s. 223.

318 Dalo by sa hádam celkom úspešne tvrdiť (hoci životné formy u Wittgensteina nevnímame ako antropologický koncept s obsahom na skúmanie, ale ako metodologický koncept), že Hartovo pravidlo uznania je v istom zmysle súčasťou životnej formy (Kelsenova Grundnorme však nie, to je koncept stavaný úplne inak). Obsah pravidla uznania v tom-ktorom právnom poriadku (systéme) nie je odôvodniteľný, on jednoducho je, aký je, a je produktom praxe, správania sa, konania.

319 GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It is*, s. 97.

320 Tamže, s. 98.

321 BIX, B.: On Philosophy in American Law: Analytical Legal Philosophy. In MOOTZ III., F. J. (ed.): *On Philosophy in American Law*, s. 101.

322 Bix píše, že takíto autori nadinterpretovali (orig. „over-read“) Wittgensteina. Nepochybne medzi tých, ktorí Wittgensteina nadinterpretovali podľa Bixa, patrí i Dennis Patterson,

(orig. over-read) Wittgensteina. Nepochybne medzi tých, ktorí Wittgensteina nadinterpretovali, podľa Bixa patrí i Dennis Patterson. S Pattersonom sa stretne v tejto i v dvoch nasledujúcich kapitolách a časť jeho aplikácií Wittgensteinových pripomienok prijme, časť, ktorá označí interpretáciu v práve za parazitujúcu aktivitu, však odmietne.

Právo je podľa Bixa, v kontraste s Pattersonom, vo svojej podstate reflexívna činnosť a jej „účastníci zvažujú, diskutujú a argumentujú, ako by mali pokračovať. Na rozdiel od Wittgensteinových popisov (...) matematických radov, polemiky, ktoré vznikajú v práve, sú o tom, či pravidlo bolo dodržané alebo porušené. Právna prax (...) je predmetom kritiky a je v nej potrebné ďalšie odôvodňovanie.“³²³ Napriek tomu Bix konštatuje, že ak už majú byť Wittgensteinove poznámky k pravidlám používané v práve, najužitočnejšie sú v analýze tzv. jednoduchých prípadov (orig. easy cases), v ktorých podľa neho existuje *konsenzus* o správnej odpovedi a voľba takejto odpovede je robená automaticky a nereflexívne.³²⁴ Tu ale pripomeňme, že Wittgenstein v nepublikovanom texte (samotný Bix tento text vo svojej práci cituje), ktorého obsah sa v podstate zhoduje s pripomienkami v § 241 *Skúmaní*, píše, že pravidlo je uchopené istým spôsobom, a preto podľa neho konáme *takto* „prostredníctvom tréningu, drilu a našich životných foriem. Toto nie je vec konsenzu, ale foriem života“.³²⁵ Avšak v § 241 *Skúmaní* už Wittgenstein nehovoril o konsenze bez prívlastku, ale o zhode v názoroch (nem. Übereinstimmung der Meinungen, angl. agreement in opinions, česky „shoda jednotlivých mínění“). Wittgenstein teda rozlišoval medzi konsenzom názorov a životnou formou, pričom jazyk je súčasťou životnej formy. Bix jeho aplikovateľnosť ale videl pre jednoduché prípady, a to na úrovni konsenzu, ale bez toho, aby bolo jasné, o aký konsenzus ide a prečo pri riadení sa pravidlami v rámci jednoduchých prípadov ide práve o konsenzus, nie o „úroveň“ životnej formy. Navyše, o aký konsenzus má ísť, a má tento evokovať viac zhodu alebo dohodu? Louis E. Wolcher napríklad rozlišuje konsenzus v použití (orig. consensus of use), konsenzus v mienke (orig. consensus of opinion) a konsenzus v interpretácii (orig. consensus of interpretation).³²⁶ Teda aj v situácii, keď Bix pripúšťa aplikovateľnosť Wittgensteinových pripomienok, robí tak spôsobom, ktorý s nimi nejde v jednej línii a nejaví sa dostatočne adresný.

4.1.2 Používať Wittgensteina a neteoretizovať?

Wittgensteinovi v jeho filozofovaní išlo o odstraňovanie filozofických zmätkov, ktoré sú spôsobené tým, že nevidíme gramatiku nášho jazyka prehľadne. Fakticky teda išlo o odstraňovanie lingvistických zmätkov. Asi nikto však nepochybuje o tom, že problémy, ktorými sa zaoberá

ktorému sa budeme venovať v tejto i v časti ďalšej kapitoly. Pozri časť „Over-readings of Wittgenstein II: Patterson“ v BIX, B.: The Application (and Mis-Application) of Wittgenstein's Rule-following Considerations to Legal Theory, s. 50 a nasl.

323 Tamže, s. 48-49.

324 Tamže, s. 49.

325 Wittgensteinov text cituje Bix podľa Bakerovej a Hackerovej knihy, P.: *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity*, s. 258. Celý citovaný text znie: „How is the application of a rule fixed? Do you mean 'logically' fixed? Either by means of further rules, or not at all! – Or do you mean: how is it that we agree in applying it thus and not otherwise? Through training, drill and the forms of our life. This is the matter not of consensus but of forms of life.“

326 WOLCHER, L. E.: Ronald Dworkin's Right Answers Thesis Through the Lens of Wittgenstein. *Rutgers Law Journal*, 29, (1997-1998), s. 51.

právna veda, nie sú len alebo najmä lingvistickými zmäteniami, a že Wittgenstein so svojím odporom k zovšeobecňovaniu a ignorovaniu kontextu by svoje požiadavky na filozofickú metódu bez ďalšieho neprenášal do právnych vied. Wittgensteinova metóda a jeho pripomienky nie sú teda použiteľné na riešenie otázok právnej vedy ako takých, tie majú napokon mnohé rozmary vrátane empirického (napríklad „Ako Ústavný súd vyložil ústavný zákaz referenda o základných právach, ako ho odôvodnil a je toto odôvodnenie vnútorne konzistentné a nadväzuje na východiská jeho predošlej judikatúry?“). Je však použiteľná na rozpletanie zmätkov, v ktorých právnikov a právničky drží jazyk. Nie je potom prekvapujúce, že takými sú skôr problémy akoby zo sféry právnej teórie a nie právnej praxe.

Zároveň, ako sme videli aj v prvej kapitole, niektoré rozpletania problémov vyústili do pripomienok, u ktorých sa dá vytvoriť nejaká koncepcia nahliadania na isté koncepty, napríklad koncepcia významu, koncepcia riadenia sa pravidlami či koncepcia mysle. A tieto pripomienky sa s rešpektom dajú využiť nielen na rozpletenie zmätkov, ale ako osebe stojace deskripcie fenoménov. Stále však nejde o prenositeľné teórie. V predošlej kapitole sme napokon hovorili o tom, že je Wittgensteina potrebné brať vážne, keď hovorí, že nechce vytvárať teórie. John Gunnell toto jeho snaženie viaže úplne explicitne na odlišnosť filozofie od prírodných vied, ktorú Wittgenstein zdôrazňuje aj vtedy, keď úlohu filozofie nevidí v riešení empirických otázok (ako v prírodných vedách), a zároveň na kritiku metafyzických teórií vo filozofii. Nevytvárať teórie tak bolo predovšetkým o nepadnutí do týchto alternatív.³²⁷ Ak sa filozofia sama stretávala s problémami, ktoré Gunnell nazýva „vnútorné praxe filozofovania“ a medzi tieto patrilo prečisťovanie konceptuálnych zmätkov, potom metódy na riešenie týchto zmätení, ktoré vznikajú nielen vo filozofii, sú použiteľné aj v matematike, psychológii či v bežnom živote.³²⁸ Ďalším aspektom nevytvárania teórií je akoby prehľadné zobrazovanie, reprezentovanie predmetu, ktoré ale nepretláča externú schému, nenormuje objekt skúmania.³²⁹

V nasledujúcich častiach kapitoly použijeme Wittgensteina spôsobom, ktorý vyššie stanovené limity podľa nášho názoru rešpektuje a ktorý prináša nové aspekty – nové pohľady –, v ktorých isté teoretickoprávne otázky, problémy alebo koncepty zaniknú ako výsledky zmätení.

Prejdime teraz ešte krátko na priaznivca využívania Wittgensteina, Ronalda Dworkina, ktorý, ako neskôr v tejto kapitole prostredníctvom Louisa Wolchera ukážeme, si z Wittgensteina vzal také ponaučenie, že právnici by nemali teoretizovať o pojmoch ako napríklad „správna odpoveď“, ale mali by skúmať, ako sa tieto pojmy v práve používajú. Takýto cieľ sa, samozrejme, zdá byť na prvý pohľad celkom wittgensteinovský. Na druhý pohľad je to však skôr inak. Ak by totiž právnici mali začať skúmať spôsob používania výrazov ako „správna odpoveď“, „zdôvodnenie“, „legitimita“, „právny štát“ atď., znamenalo by to, že výsledkom ich práce by boli knihy o jazyku. V tretej kapitole práce sme však poukázali na to, že v zmysle Bakerovej interpretácie, ku ktorej

327 GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It is*, s. 107.

328 Tamže. Gunnell v danej časti neskladá samostatnú argumentáciu pre použitie Wittgensteina v iných oblastiach sociálneho výskumu (orig. social inquiry) než vo filozofii, skôr ráta s tým, že Wittgenstein svojou metodológiou z filozofie urobil sociálny výskum, ktorý sa zaoberá spoločenskými praktikami, ale riešenie konceptuálnych zmätkov ponúka aj iným „disciplinám“ (filozofia nebola pre Wittgensteina vedeckou disciplínou).

329 Tamže, s. 110.

sa prikláňame, nemohlo Wittgensteinovi ísť o to, aby sa gramatika sprehľadňovala tým, že opíšeme spôsoby používania slov alebo vymedzíme jazykové pravidlá ich používania. Gramatika sa má sprehľadniť tak, že poskytneme porovnávací obraz, ktorým môže byť napríklad aj jazyková hra, ktorá sa javí absurdnou. To vôbec nie je ľahká úloha, o takéto sprehľadnenie sa však neskôr v tejto kapitole aj autorsky pokúšame na podklade Bárányovho pojednania o lokalizácii práva.

4.2 Prečo sa nepýtať, kde je právo

4.2.1 Ako vznikla otázka o lokalizácii práva?

Začnime tým, ako vznikla otázka o umiestnení práva, tak ako ju identifikuje Eduard Bárány v článku *Kde je právo?*³³⁰ Napokon, on sám pracuje s tým, že právnici si ju zvyčajne nekladú, teda sa nepýtajú, kde sa nachádza „normatívny systém právo“. Následne im ale ako samozrejmosť, bez explicitného kladenia otázky prisudzuje odpoveď, že právo je umiestnené v prameňoch práva vo formálnom zmysle.³³¹ I právnici v praxi, ktorí o práve neteoretizujú, tak podľa Bárányho poznajú nejaký typ odpovede, ktorý označuje za tradičný náhľad. Konkurentom k tomuto tradičnému náhľadu majú byť nové koncepcie, ktoré „umiestnili právne normy do ľudskej mysle, a tým nastolili otázku ‚Kde je právo?‘“³³² Otázku teda v istom zmysle mali vytvoriť tým, že poskytnú netradičnú odpoveď. Netradičnú odpoveď nemali poskytnúť len na otázku lokalizovania práva, ale aj na otázku interpretácie práva v tom zmysle, že právnu normu považujú za výsledok interpretácie, nie za jej predmet.

Ako doktrínalnu podporu pre tento smer Bárány cituje rad teoretikov. Za hlavného exponenta tézy, podľa ktorej normy existujú v ľudskej mysli, identifikuje talianskeho teoretika Enrica Pattara, ktorého teóriu označuje za „individualistickú“ a „subjektivistickú“.³³³ Takéto teórie sa podľa Bárányho neodchýlili len od tradičného právneho myslenia, ale aj od právnej praxe.³³⁴

Podľa Bárányho platí, že ak prijmeme takúto subjektivistickú ontológiu noriem, výrazne to zasiahne do „architektúry prevládajúceho chápania práva v teórii i v praxi“.³³⁵ Bárány sa to snaží demonštrovať poukazom na to, že táto ontológia je nekompatibilná so špecifickými znakmi právnej normy, tak ako sa väčšinou tradujú v tuzemských učebniciach. Zmenilo by sa totiž aj vnímanie záväznosti práva: „Definičný znak záväznosti právnej normy sa mení na subjektívny pocit či presvedčenie jej nositeľa, že má právnu normu dodržiavať. (...) So všeobecnosťou či všeobecnou záväznosťou právnej normy je nezlučiteľná jej záväznosť len pre jediného človeka, v ktorého mysli sa nachádza. (...) Aj keby malo viacero ľudí v mysliach totožnú právnu normu, čo nie je vylúčené vzhľadom na socializáciu, tak dôvody jej záväznosti budú vnútornou vecou každého z nich. (...) To, čo je len v mysli jednotlivca, nemôže byť všeobecne záväzné, lebo to môže plne poznať len on sám. Nemôže to byť záväzné v spoločenských vzťahoch, do ktorých vstupuje nad mieru jeho moci (autority) a hlavne nad mieru reálnej poznateľnosti tejto jeho ‚inter-

330 BĀRÁNY, E. Kde je právo? *Právnik*, 2015, roč. 154, č. 4, s. 281-295.

331 Tamže, s. 281.

332 Časť teórií umiestňuje právne normy do spoločenského vedomia. Tamže, s. 282.

333 Tamže, s. 284.

334 Tamže, s. 282.

335 Tamže, s. 284.

nej právnej normy' inými."³³⁶ Terminológiou našej knihy by išlo o novú paradigmu, kopernikovský obrat v práve. Využitím Wittgensteinovho filozofovania sa tu budeme snažiť ukázať, že obrat sa nekoná a (okrem iného) sama otázka je výsledkom zapletenia sa do gramatiky nášho jazyka. Dokončíme však najprv Bárányov výklad.

Bárány totiž pripúšťa, že v jednom prípade možno hovoriť o právnych normách ako umiestnených v ľudskej myslí. Je tomu tak pri právnej obyčaji.³³⁷ Smerom k právnym predpisom však aj s odkazom na Savignyho konštatuje, že „[p]rávna norma je prítomná v texte normatívneho právneho aktu a výklad práva je jej poznávaním a rekonštrukciou“.³³⁸ A hoci z viacerých dôvodov nie vždy existuje jediný správny výklad právnej normy, nič to podľa Bárányu nemení na tom, že sídlom právnej normy je normatívny právny akt. A hoci priznáva, že právna norma sa môže nachádzať aj v texte, aj v ľudskej myslí, pre „právnosť“ normy je podstatné to, že sa nachádza vo formálnom prameni práva. Inak by bola stratená aj objektivita, aj záväznosť práva, a tak i jeho spoločenská funkcia.

4.2.2 Rozpletanie zmätku — význam, zmysluplné otázky a jazyk, ktorý nebeží naprázdno

V tejto podkapitole budeme rozpletať základný zmätok stojaci za otázkou o umiestnení práva alebo právnych noriem a ukážeme, za akých okolností by bola zmysluplná. V ďalšej podkapitole doplníme použitie tzv. aspektového videnia tak, že ukážeme, že Bárányom kritizovaný pohľad na právne normy ten „tradičný“ skôr dopĺňa, než vyvracia. Následne doplníme výklad o tom, ako bol Pattaro dezinterpretovaný a v ostatnej podkapitole sa budeme venovať téme interpretácie, keď ukážeme, že slovo „interpretácia“ je používané právnymi teoretikmi rôzne, a tak sa nesporia v tom, v čom si niekedy myslia, že sa sporia. Použijeme opäť aj novú analógiu, ktorá nám ponúkne nový pohľad na použitie tohto slova v kontexte práva.

Začnime spomenutím si na Wittgensteinove pripomienky z *Modrej knihy* o tom, že filozofické zmätenia nevznikajú vtedy, keď jazyk pracuje, ale keď beží akoby naprázdno, a na príklad zmätenia s používaním slova „čas“ a slova „merať“, výsledkom ktorého je otázka „Čo je to čas?“ a ako ho možno merať.³³⁹

Otázky „Kde je právo?“ a „Kde je právna norma?“ sú pripodobniteľné otázkam „Čo je čas?“ a „Kde je čas?“. Zmätok tu vzniká tak, že sa zapletieme do jedného obrazu jazyka, a to takého, že významom slova „právna norma“ musí byť niečo, čo tento výraz zastupuje. No a ak je významom slova niečo, to niečo je *niekde*. Takéto premýšľanie nás potom vedie k čudovaniu sa, kde to

336 Tamže, s. 285-286.

337 „Právna obyčaj predstavuje dôkaz, že právna norma môže existovať aj výlučne v ľudských myšliach, čo jej však zdanlivo paradoxne neuberá spoločenský charakter ani heteronómnosť. Aj keď človek normu obyčajového práva prijal za svoju, tak pre neho platí bez ohľadu na túto interiorizáciu pre spoločenský charakter svojej záväznosti.“ Tamže, s. 289.

338 Tamže, s. 291.

339 WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*, s. 58-59 a WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, s. 78.

niečo je, lebo ak je niečím, je aj niekde. To neznamená, že za istých okolností nie je zmysluplné sa pýtať na lokalizáciu právnej normy. Nemalo byť však ísť o situácie, kedy jazyk beží naprázdno. Inými slovami – na nezmyselné otázky neexistujú správne odpovede.

Iste, právnici bežne nemajú problém chápať časovo-priestorové určenie práva v rovine jeho časovej a miestnej pôsobnosti. V tomto zmysle však pôsobnosť právnej normy neodpovedá na otázku „Kde sa norma nachádza?“, ale na otázku „Pre koho norma platí?“.

Nepriamo sme pripomenuli aj ďalšiu navonok samozrejmu vec, že zmysluplné pýtanie sa predpokladá existenciu metódy na určenie odpovede. A tu si pomôžeme obrazom, analógiou. Totiž pri otázke „Kde sú kľúče od auta?“ je metóda bez ďalšieho vysvetľovania predstaviteľná ľahko – zrakom prebieham po poličkách skrinky v chodbe, prehmatávam vrecká nohavíc a kabáta, otváram predné vrecko ruksaku, pýtam sa partnerky (to prinajhoršom) atď. Akú metódu však zvolíš na odpovedanie na otázku „Kde je právna norma?“ Načo nám vlastne taká odpoveď poslúži?

Ešte raz, za akých okolností je zmysluplné pýtať sa na lokalizáciu právnej normy? Za takých, že daná otázka, respektíve odpoveď na ňu, je súčasťou riešenia nejakého problému a zároveň existuje jasná metodológia na zistenie odpovede na túto otázku. Aký problém Eduard Bárány položením si danej otázky rieši? V podstate žiadny, v ktorom sa potreboval takúto otázku pýtať. Bárány sa „len“ jednoducho stretol s teóriami práva, ktoré definujú právnu normu inak, ako zvykla byť definovaná, a áno, niektoré o nej hovoria ako o nachádzajúcej sa v mozgu. Nižšie ukážeme, že (právnou) normou nazývajú iný fenomén. Bárány následne dedukuje, čo je výslednicou takéhoto chápania právnej normy, najmä čo sa týka všeobecnosti a záväznosti práva. Kontext toho, prečo bola právna norma vymedzená u niektorých autorov „netradične“, sa však stráca. Hádám aj preto sa mu dané poňatia javia ako nesprávne, hoci zaujímavé.³⁴⁰ Ale kontextom, ktorý sa u Bárány stratil, sú práve problémy, ktoré ním spomínaní autori, napríklad Pattaro, riešili, a na podklade ktorých vznikli „netradičné“ chápania právnej normy. Už tu spomeňme Pattarovu ambíciu. Snaží sa totiž vysvetliť a popísať, ako *fungujú* normy, dané však nechce justifikovať, pričom na niektorých miestach vyslovene píše, že to, čo hovorí o normách, sa bez ďalšieho nevzťahuje na právo ako také.³⁴¹ Ide mu o to, ako normy pôsobia, teda o to, že a ako pôsobia ako motívy.³⁴²

K zmysluplnosti otázky o lokalizácii práva pridajme na tomto mieste ešte ďalšiu analógiu. Je totiž užitočné si pripomenúť praktický, akoby epistemologický rozmer nastolenej otázky v kontexte bežného výkonu právnej praxe právnikmi a právničkami. Nimi napokon Bárány začína a pripisuje im koncepciu umiestňovania noriem do prameňov práva (s výnimkou právnej obyčaje).

Predstavme si situáciu, že právnik sa pýta na to, kde nájde právnu normu aplikovateľnú na nejakú skutkovú situáciu. Tu máme kritériá podobne ako pri hľadaní kľúčov od auta celkom jasné – bude konzultovať pramene práva. V takomto rozmere však opytovacie zámeno „Kde?“ v otázke „Kde je právo?“ len vzdialene, takpovediac metaforicky, pripomína časovo-priestorové určenia.

340 Pozri BĀRĀNY, E.: *Kde je právo?*, s. 295.

341 Pozri PATTARO, E.: *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*. Dordrecht: Springer, 2005, s. 93 pozn. 5, s. 98-99.

342 Dané Pattara napríklad vedie k rozlišovaniu „efficaciousness“ od „effectivity“. Tamže, s. 109.

Nejde totiž o to, „Kde je norma?“ (ontologický aspekt), ale skôr o to, „Kde je adekvátne vyjadrenie normy?“ (epistemologický aspekt).

Ako napokon konštatovali Stelmach a Brožek v práci *Metódy právnej argumentácie*: „Ontologické debaty napokon nevedli nikam. (...) Neexistuje všeobecne platné metateoretické kritérium určenia ‚správnej‘ ontológie práva. Obdobné platí pre právnu axiológiu. (...) Ak je nemožné skonštruovať všeobecne akceptovateľnú filozofiu práva (inými slovami, odpoveď na otázku ‚Čo je právo?’), ostávajú nám už len epistemologické úvahy.“³⁴³

Podme teda bližšie k epistemologickému rozmeru cez jeden príklad – jazykovú hru. Takmer každému z nás sa v minulosti stalo, že riešil nejaký matematický príklad, avšak ani po úmornej snahe sa mu ho nepodarilo vyriešiť. V niektorých cvičebniciach z matematiky zvyknú byť správne riešenia príkladov uvedené na konci knihy. Teda po tom, ako nám pri pokusoch vyriešiť matematický príklad dôjde trpezlivosť, dáva zmysel obrátiť sa na spolužiaka a spýtať sa ho: „Kde nájdem správne riešenie?“ Zmysluplná odpoveď spolužiaka, ktorý vyčerpal trpezlivosť dávno pred nami, by mohla byť napríklad: „Správne riešenie nájdeš na strane 343.“ Čo sa v tomto dialógu malo na mysli opytovacím zámenom „kde“? Išlo o pýtanie sa na časovo-priestorové určenie nejakého objektu?

Je správne riešenie matematického príkladu „umiestnené“ na strane 343? Aj keby sme správne riešenie našli na príslušnej strane, daná strana bude miestom výskytu daného riešenia iba v špecifickom zmysle slova, nie „skutočne“. Prečo? Pretože ak mala matematická úloha iba jedno správne riešenie, potom ak by sme trvali na tom, že jej riešenie je umiestnené na strane 343, riešenie by sa vyskytovalo minimálne na toľkých miestach, koľko sa v danom časovom okamihu zachovalo výtlačkov z príslušnej cvičebnice. Ako by sa však jeden a ten istý objekt mohol nachádzať na viacerých miestach súčasne? Navyše, predstavme si situáciu, že by sa nejaký náročný a mierne neurotický matematikár po tom, ako cvičebnica vyšla z tlače, vlámal do skladu tlačiarne, povytrhával zo všetkých výtlačkov stranu 343, dal ich na kopu a spálil. Má takáto situácia za následok, že správne riešenie matematického príkladu už nie sme schopní nájsť? Že riešenie prestalo existovať? Určite nie.

To, čo hľadáme na strane 343, keď sme vzdali našu snahu vyriešiť matematický príklad, nie je riešenie daného príkladu, ale len jeho vyjadrenie, jeho symbolické zachytenie na papieri, na hmotnom nosiči či médiu. Časovo-priestorové určenie a s ním aj zmysluplnosť kladená otázku „Kde to je?“ má práve a len fyzické zachytenie myšlienky, nie myšlienka samotná. Ak sa aj napriek tomu zvykneme v bežnej hovorovej praxi pýtať „Kde nájdem tú myšlienku? Kde nájdem riešenie matematickej úlohy alebo odpoveď na právny problém?“, tak je to len v dôsledku toho, ako funguje náš bežný jazyk. Opäť explicitne wittgensteinovsky, nie s každým slovom musí nevyhnutne korešpondovať nejaký predmet mimo jazyka – významom slova nie je vždy vec, ktorú zastupuje. Jazyk nie je kalkul a slová používame rôznym spôsobom. Niektoré spôsoby by sme hádam mohli označiť za metaforické použitia. Pýtať sa slovom „kde“ na umiestnenie kľúčov a

343 STELMACH, J. – BROŽEK, B.: *Methods of Legal Reasoning*. Dordrecht: Springer, 2006, s. 216.

odpovedať, že sú na poličke, a pýtať sa slovom „kde“ na umiestnenie správneho riešenia a odpovedať, že je na strane 343, sú iba navonok rovnaké činnosti. Spôsoby použitia slova „kde“ sa líšia a ide o inú jazykovú hru. Vieme ho však používať neproblematicky v prúde života, keď jazyk nejde naprázdno.

Čo z toho vyplýva pre našu diskusiu o umiestňovaní právnych noriem? Ak sa pri riešení praktických problémov právnik alebo právnička obracajú k zbierke zákonov, tak konkrétny výtlačok tejto zbierky v tomto kontexte nepredstavuje časovo-priestorové určenie výskytu konkrétnej právnej normy o nič viac ako strana 343 predstavuje časovo-priestorové určenie správnej odpovede na matematický príklad. Ak sa klient spýta advokáta „Kde sa nachádza právna norma, ktorá upravuje môj prípad?“, pričom advokátka ho odkazuje na jeden z formálnych prameňov práva platných pre danú jurisdikciu, potom to nerobí z dôvodu, že v tomto formálnom prameni práva je „umiestnená“ príslušná právna norma, ale preto, že v tomto prameni je v *nejakom zmysle slova* umiestnené jej vyjadrenie.

Prostredníctvom formálnych prameňov práva vieme určiť takpovediac obsahy právnych noriem. V Zbierke zákonov sa „nachádza“ iba text. V tomto kontexte sú myšlienky alebo normy, na rozdiel od ich vyjadrenia, potenciálne všadeprítomné. Zničiť výtlačok Zbierky zákonov znamená zničiť nosič (obdobne CD), ale nie zničiť právnu normu (hudbu).

Iste, Eduard Bárány by mohol protiargumentovať, že on hovoril o umiestnení právnych noriem v prameňoch práva, a tým nie je výtlačok Zbierky zákonov Slovenskej republiky, ale Zbierka zákonov „ako taká“, ale my sme v závere analógie toto odlíšenie zmazali. Iste, nemýlil by sa. Rozdiel však prestáva byť relevantným, keď si pripomenieme, že na jednej strane sám hovoril o prameňoch práva všeobecne – a nimi sú aj medzinárodné zmluvy, ktoré sú už celkom zrejme konkrétnym dokumentom (aspoň v pre Bárányu zmysluplnom vnímaní) –, a na druhej strane hovoril o praktickej činnosti právničiek a právnikov pracujúcich s konkrétnymi právnymi textami. A konceptuálne tu nie je dôležité, či pracujú s elektronickou Zbierkou zákonov Slovenskej republiky cez portál Slov-Lex, s výtlačkom Zbierky zákonov alebo s komerčne vytlačeným znením právneho predpisu. Stále ide o prácu s textom formálneho prameňa práva, teda prenesene s formálnym prameňom práva „ako takým“.

4.2.3 Rozpletanie zmätku — aspektové videnie

Nadviažme teraz na dôležitosť *kontextu* otázok, a teda aj odpovedí. Ich prehliadaním totiž prehliadame aj uhol pohľadu autora na skúmaný objekt alebo fenomén. Potom sa stane, že za odporujúce si pokladáme teórie, resp. pohľady, ktoré sa v skutočnosti dopĺňajú. V dejinách myslenia o práve nie je výnimkou, že kritika nie je priamou kritikou správnosti istej teórie, ale kritikou jej nekompletnosti. Napríklad Herbert Hart v *Pojme práva* v mnohom nekritizoval Johna Austina a jeho definovanie práva prostredníctvom príkazu preto, že sa Austin mýli, ale preto, že jeho pohľad je zužujúci a okrem iného ignoruje vnútorný pohľad na pravidlá, ktorý je nosný pre normativitu (pri ňom sa Hart zrejme inšpiroval Wittgensteinom). Ronald Dworkin zas kritizoval Harta

v mnohom nie preto, že sa mýli, povedzme v prípade identifikovania typov a úloh pravidiel, ale preto, že ešte zabudol na princípy. Ďalšie príklady možno poľahky poskytnúť.

Pomôžme sme si tu aj obrazom z literatúry – z *Vln* Virginie Woolfovej. Bernard, Louis, Neville, Percival, Susan, Rhoda a Jinny, hlavné postavy knihy, sa po dlhšom čase stretávajú, aby spolu povedčerali. Na stole v reštaurácii je váza s červeným karafiátom. Bernard premýšľa: „Zišli sme sa (zo severu, z juhu, zo Susaninho statku, z Louisovej obchodnej ríše), aby sme utvorili jednu vec, nie trvalú – lebo čo vytrvá? – ale videnú viacerými očami. Vo váze je červený karafiát. Jediný kvet, ako tu sedíme čakajúc, ale teraz je to kvet so siedmimi stranami, s mnohými lupeňmi, červený, hnedofialový, s nachovými okrajmi, tuhý, so striebřistými listami – celý kvet, ku ktorému prispeje každé oko.“³⁴⁴ Prítomných tak máme sedem pohľadov, sedem charakteristík, sedem kvetov, ale predsa len kvet jediný. Toto je tiež aspektové videnie.

Pattarovo vymedzenie právnej normy možno rovnako vnímať nie ako novú definíciu právnej normy a jej nové umiestnenie, ale ako ukázanie nového aspektu, nového pohľadu na právnu normu, a to v rámci konkrétneho snaženia. Ako sme už spomenuli, Pattaro sa pozerá na právo cez jeho fungovanie, teda vo vnútornom pohľade. A v takom kontexte, v akom nie je zmysluplné sporiť sa o to, že karafiát má povedzme osem lupeňov (videných z pozície Nevilla) a nie dajme tomu päť lupeňov (videných z pozície Susan), nie je zmysluplné sporiť sa ani o to, kde sa právna norma nachádza. Iný uhol pohľadu, iný kontext prinesie inú odpoveď. Len prepojením rôznych uhlov získame komplexnejší obraz. „Netradičné“ teórie tak vo svojej podstate často nie sú odmietnutím tých „tradičných“, ale ich doplnením o nový uhol pohľadu. Platí to aj pre Pattara.

Navyše, konfrontácia je spravidla nezmyselná o to viac, že nie výnimočne používame iný pojem (právnej) normy. Pattaro napríklad sám pripomína: „V podstate je objekt skúmania interpretácie právnych textov (...) odlišný od objektu pýtania sa na motívy, ktoré vedú ľudí k správaniu súladnému s právom. Napokon, slovo ‚norma‘ môžeme použiť tak, že nebude odkazovať ani na vety a propozície, ktoré sú zaujímavé pre teórie interpretácie, ani na špecifické motívy konania, ktorými sa zaoberám v tejto knihe ja pod termínom ‚norma‘. Obe sú hodné skúmania. Mali by sme ustanoviť nové a odlišné termíny odkazujúce na ne oddelene?“³⁴⁵ Pattaro nevytvára novú definíciu právnej normy, nevytvára novú teóriu lokalizovania právnej normy, používa slovo „norma“ špecifickým spôsobom tak, aby ukázal na motívy v rámci normativity.

4.2.4 Rozpletanie zmätku — teoretizovanie a dezinterpretovaný Pattaro

V tejto podkapitole viac vysvetlíme naše skoršie konštatovanie o tom, že Pattarovo umiestňovanie normy má konkrétny kontext a rieši konkrétny problém. Eduard Bárány však, naopak,

344 Vlastný preklad autorky podľa WOOLF, V.: *The Waves*. Wordsworth Editions Limited, 2000, s. 70 a WOOLFOVÁ, V.: *Vlny*. 2. vydanie. Doučice: One Woman Press, 2008, s. 93-94.

345 PATTARO, E. *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*, s. 188, pozn. 4.

s umiestnením právnej normy prichádza ako s problémom samotným. Navyše je v jeho pojednaní Pattaro dezinterpretovaný nielen v úsilí, ale aj v argumentácii.

Podme postupne. Pattarova koncepcia normy nestojí na tom, že jednoducho začne tvrdiť, že (právne) normy sa nachádzajú v hlavách ľudí. Pattaro síce uvádza, že normy sú presvedčeniami a motívmi správania sa, ktoré konajúce subjekty internalizujú vo svojich mozgoch a ktoré sa tak stanú operatívnymi rôznymi spôsobmi,³⁴⁶ používa tým však iný pojem normy. Ešte viac Pattarov nový pojem normy (nie právnej normy) hádam objasňuje jeho konštatovanie, že slovo „norma“, tak ako ho používa, je aplikovateľné len na relevantné psychologické stavy ľudí, ktorí sú „veriacimi“, respektíve lepšie povedané „vlastníkmi“ danej normy.³⁴⁷ Takéto normy nie sú nezávislé od empirickej reality a nevytvárajú samostatnú „metafyzickú“ realitu, ktorá by ich obsah robila normatívnym. Ich obsah je normatívny preto, že je pokladaný za normatívny.³⁴⁸

Pattaro zároveň vytvára nový pojem platnosti. Nehovorí o platnosti noriem, a to ani len v metonymickom zmysle.³⁴⁹ Platný alebo neplatný, a len metonymicky, môže byť právny text. A to vtedy, keď jeho prijatie ako Je-aktivita je platným alebo neplatným tokenom typu danej činnosti.³⁵⁰ Obdobne je zjavné, že Pattarove analýzy sa často netýkajú takpovediac bežného právneho kontextu. Píše totiž: „[V]eta môže byť platným alebo neplatným tokenom typu ‚príkaz‘ [orig. directive]. ‚Príkazujúcu vetu‘ budem (...) charakterizovať: Určitá veta bude vzhľadom na tento typ kongruentným alebo nekongruentným tokenom príkazu; bude sa rátať alebo nerátať za príkaz. Napríklad príkaz vydaný niekým, kto je nútený urobiť tak proti svojej vôli, bude tak či tak platný vzhľadom na tento typ (...). V kontexte práva však príkaz vydaný niekým proti jeho alebo jej vôli spravidla nebude platným príkazom.“³⁵¹

Pattaro tiež pripomína, že to, čo píše o koncepte normy fungujúcej (orig. in force) v človeku, neplatí, keď hovoríme o koncepte platnosti práva (orig. being-in-force of law).³⁵² Tá druhá je totiž skôr viacúrovňovým prepojením normativity a organizovanej moci.³⁵³ Neznamená to ale, že prijímanie právnych textov neovplyvňuje normatívny „vesmír“ individuí, že tento „vesmír“ je, ako sme už spomenuli, nezávislý od empirickej reality, do ktorej patria aj právne texty. Pattarovi ide o popis normativity práva a právo je podľa neho normatívne nie osebe, ale preto, že ho niekto vníma ako normatívne, teda vďaka „veriacim“ a vo „veriacich“.³⁵⁴ Preto je dôležitý jeho pojem normy. Preto je Pattarova teória zmysluplná pre komplexnejší popis fenoménu práva. Ak však pre niekoho nie je nejaká časť práva normatívna, napr. nejaký zákon, keďže nie je „veriacim“ v tejto časti, nič to nemení na tom, že proti nemu bude, respektíve môže byť vymáhané. Neznamená

346 Tamže, s. XXIV.

347 Tamže, s. 99.

348 Tamže, s. 100.

349 Platnosťou Pattaro označuje zhadu stavu vecí alebo udalosti (tzv. token) s typom, a neplatnosťou nezhadu tokenu s typom. Napríklad ukradnúť motorku je tokenom typu „spáchať krádež“. Pozri bližšie tamže, napríklad s. 14, s. 23, s. 47, s. 59. Inde v texte Pattaro píše: „Právne normy nie sú ani platné, ani neplatné, a to ani metonymicky. V skutočnosti normy nemôžu byť vydané [orig. issued] ani prijaté [orig. enacted], pretože nie sú výsledkami (Je-účinkami) istej Je-udalosti [orig. Is-event] alebo činnosti. Normy sú skôr Má-byť-účinkami (alebo Má-byť-výsledkami) [orig. Ought-effects a Ought-outcomes] vyplývajúcimi z iných noriem v spojení s vykonaním určitých Je-činností, ktoré platne založia typ okolností ustanovenej v týchto iných normách.“ Tamže, s. 149.

350 Tamže, s. 149.

351 Tamže, s. 148.

352 Tamže, s. 109.

353 Tamže, s. 409.

354 Tamže, s. 168.

to, že sa majú vykonávatelia práva k nemu alebo nej správať, akoby táto časť právneho poriadku nebola pre túto osobu záväzná. Prax wittgensteinovsky ostáva taká, aká bola. Ak použijeme alúziu na Kafku, zákon sa vpiše do tela „neveriacich“ rovnako ako veriacich, hoci bude zapísaný iba v myšliach tých, ktorí v neho veria. Záväznosť práva a jeho fungovanie ako prostriedok spoločenskej kontroly nie sú nijako oslabené.

Nemožno tiež opomenúť, že Pattaro nestotožňuje právo a (právne) normy. Právo je širší fenomén ako suma právnych noriem: „Právo je súčasťou kultúry, a preto sa podieľa na takej realite a na takom živote ako ďalšie kultúrne fenomény a kultúry vo všeobecnosti. Takže rovnako je udomácnené na rovnakom mieste, konkrétne v mozgoch, resp. je v súčasnosti zväčša zaznamenané skôr na nosičoch odlišných od ľudí, ku ktorým majú ľudia prístup: na dreve, kameni (napríklad na rímskych dvanástich tabuliach), papieri, digitálnych médiách atď.“³⁵⁵

Nie je tiež náhodou, že na záver knihy Pattaro necháva dlho prehovoriť Savignyho, a to na podporu svojich téz, nie ako proponenta odlišného názoru. Bárány však tvrdí, že práve Pattaro má byť so Savignym v konflikte.³⁵⁶

Ešte raz, Pattaro sa snaží o pritiahnutie pozornosti k tomu, čo bolo podľa neho opomínané aj ako negatívny dôsledok viacerých prúdov analytickej filozofie – vnútorný pohľad a jeho psychologické aspekty.³⁵⁷ Ide mu o to uvoľniť putá redukcie, na ktorej sa mal podieľať napríklad aj Hart, hoci rozumne pracoval s vnútorným a vonkajším pohľadom na právo, aj Wittgenstein svojím antimentalizmom a pochybnosťami o teoretizovaní psychologických aspektov vnútorného pohľadu.³⁵⁸ Vidieť normy ako motívy, ako viery, tento pohľad rozširuje a nemá negatívne dôsledky pre záväznosť práva, právnu prax či jeho regulatívnu funkciu a nijako neodporuje Peczenikovmu tvrdeniu, ktoré mali nové teórie podľa Bárányu sponchybovať, že „[p]rávo existuje, lebo ľudia veria v právo, ale právo nie je identické s týmito vierami“.³⁵⁹

4.2.5 Rozpletanie zmätku — spor o interpretáciu

Bárány vo svojej štúdiu argumentuje, že právna norma sa nachádza v právnom predpise, respektíve v texte právneho predpisu, ktorý je jej nosičom, a je tak predmetom interpretácie, nie výsledkom interpretácie. Ak je totiž interpretácia rekonštrukciou myšlienky obsiahnutej v zákone, rekonštruovať sa dá len to, čo je už v texte prítomné.³⁶⁰ Tí, ktorí umiestňujú právne normy do myslí, však podľa neho majú tvrdiť, že právna norma je výsledkom interpretácie.

Spor o to, či je právna norma *predpokladom* alebo *výsledkom* interpretácie, či niečím iným, podľa nášho názoru v mnohom vzniká z dôvodu odlišného používania slov „norma“ a „interpretácia“.

355 Tamže, s. 408.

356 Pozri BÁRÁNY, E.: *Kde je právo?*, s. 289.

357 PATTARO, E. *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*, kap., 15.3. a 15.4.

358 Tamže, s. 390 a s. 400.

359 BÁRÁNY, E.: *Kde je právo?*, s. 293. Bárány cituje PECZENIK, A.: *A Theory of Legal Doctrine. Ratio Juris*, 2001, Vol. 14, No. 1, s. 89.

360 Pozri BÁRÁNY, E.: *Kde je právo?*, s. 289-290.

Ako špecificky slovo „norma“ používa Pattaro, sme už vysvetlili vyššie. Taktiež sme spomenuli, že Pattaro sa nezaobrá otázkou interpretácie v práve. Prejdime teda k sprehľadneniu používania slova „interpretácia“. V Hackerovom chápaní prehľadného zobrazenia gramatiky by sa naša snaha blížila teraz práve takému zobrazovaniu. V Bakerovom výklade, v ktorom ide o činnosti, napr. uvádzanie do nových analógií, rôzne jazykové hry, ktoré osvetlia vzťahy nášho jazyka, by sme však tiež sprehľadňovali gramatiku, ak napríklad Bobbittovo vymedzenie interpretácie, ktoré bude nasledovať, vnímame ako novú analógiu, nie teóriu alebo definíciu. Všetko sa čoskoro vyjasní.

Bárány tvrdí, že právna norma je predpokladom interpretácie, keď celkom v súlade so zdravým rozumom konštatuje, že z ničoho nič nevzide – neexistujúca myšlienka sa nedá zrekonštruovať. Interpretácia je potom pre neho fakticky procesom rekonštrukcie myšlienky, v podstate porozumením textu, kde výsledkom (najmä ak hovoríme o rozhodovacej činnosti súdov) môže byť nový text vyjadrujúci právnu normu „jasnejšie“. Z textu interpretáciou vytvoríme nový text. Ten prvý text (ak nepracujeme s obvyčajou) zachycoval právnu normu a my sme ju v Bárányho videní interpretovali, aby sme mohli normu použiť, teda sa ňou v nejakom zmysle riadiť.

A tu príde nová analógia, hoci jej autor Philip Bobbitt ju zrejme vníma ako špecifickú deskripciu riadenia sa pravidlami, v ktorej implicitne používa Wittgensteinove pripomienky o pravidlách. Analógia spochybňuje, ako môže interpretácia priniesť porozumenie významu, a implicitne tak pracuje s § 198 a § 201 *Skúmaní* (v ďalšej kapitole budeme hovoriť o argumente nekonečného regresu, v zmysle ktorého každá interpretácia môže byť ďalej interpretovaná). Bobbitt píše: „[r]iadenie sa pravidlom nespočíva v tom, že do pravidla vložíme interpretáciu. Interpretovať znamená jednoducho preložiť a preklad samotný nemôže vytvoriť porozumenie, pretože samotnej novej formulácii musí byť porozumené. Prekladáme – interpretujeme – s cieľom posunúť sa do nového rámca pre rozhodovanie, a to z dôvodov, ktoré nemajú nič spoločné s porozumením. Ak nerozumieme pôvodnému výroku, nemôžeme ho preložiť. Povedať, že interpretácia umožňuje riadenie sa pravidlom, predpokladá, že riadenie sa pravidlom je už umožnené v prekladanej veci.“³⁶¹ Ak však textu rozumieme, prekladať, teda vyjadrovať ho inými slovami, ho budeme asi najmä s cieľom vysvetliť jeho význam iným. Právnu normu zachytenú v texte v tomto zmysle potom vôbec nie je potrebné interpretovať, aby sme sa ňou mohli riadiť. Bobbitt teda o interpretácii hovorí tak, že nesprostredkováva porozumenie, minimálne keď hovoríme o riadení sa pravidlami.³⁶²

Bárány tak vlastne o interpretácii hovorí ako o *proces*e porozumenia norme uchovanej v texte. Zjednodušene, právna norma je vo formálnom prameni práva a ja ju interpretáciou z neho vyťažím. Ak však niekto iný bude interpretáciou nazývať *výsledok* porozumenia textu, nie je to spor, ale iné použitie slova „interpretácia“. Rovnako bude slovo interpretácia použité inak, keď niekto bude hovoriť, že text právneho predpisu bol východiskom, interpretácia procesom zisťovania

361 BOBBITT, P.: What it Means to Follow a Rule of Law? In MEYER, L. (ed.): *Rules and Reasoning: Essays in Honor of Fred Schauer*. Oxford: Hart Publishing, 1999, s. 58.

362 Bobbitt rozlišuje rozhodovanie sa a riadenie sa pravidlom, pričom to druhé je s rozhodovaním sa nezlučiteľné. Buď sa rozhodujem, alebo sa riadim pravidlom. Ak by som pri riadení sa pravidlom mal interpretovať v inom zmysle ako „prekladať“, deliberoval by som, váhal, vyberal, a teda by som sa neriadil pravidlom, ale rozhodoval. V jeho analógii totiž neexistuje rozhodnutie riadené pravidlami (orig. rule-based decision). Tamže, s. 58-60.

významu a právna norma výsledkom tohto procesu. Tieto rôzne pohľady sa jednoducho zameriavajú na inú časť rovnakého procesu, a to v rozdielnom kontexte.

Skúsme trochu vytriediť použitia slova „interpretácia“, a to bez snahy teoretizovať v zmysle vytvárania normatívnych schém.

Ak hovoríme, že interpretujeme *právny text*, výsledkom bude zistenie významu textu – právna norma. Ak hovoríme, že interpretujeme *právnu normu*, (i) buď stotožňujeme právnu normu s právnym textom, respektíve normatívnou vetou, a potom výsledkom interpretácie bude zas len právna norma, ktorú vieme vyjadriť aj iným ako pôvodným textom, prípadne (ii) hovoríme o právnej norme (ako význame textu alebo iného rečového aktu) v kontexte aplikovateľnosti na konkrétny prípad a pýtáním sa na interpretáciu právnej normy sa tak vlastne prenesene pýtame na aplikáciu „textu“ na skutkovú situáciu. Načo inak by sme interpretovali *právnu normu*, aj ak ju vnímame ako myšlienku obsiahnutú v zákone?

Môžeme teda vidieť aj rozdiel medzi interpretáciou právneho pravidla „ukrytého“, či takpovediac umiestneného v texte zákona a medzi interpretáciou textu právneho predpisu. Podľa nášho názoru má však tá prvá riešiť dilemu – poznám právne pravidlo, ale neviem ho aplikovať na túto situáciu. Druhá má riešiť problém – poznám text zákona, ale nie som si istý/-á, aké pravidlo „ukrýva“ – je totiž interpretovateľný/preložiteľný viacerými spôsobmi.

Slovo „interpretácia“ je tak používané rôznymi spôsobmi, a to v rozsahu našej diskusie ako (i) aktivita umožňujúca porozumenie významu textu právneho predpisu, (ii) aktivita prekladania, teda nahradzovania jedného výrazu pravidla inými, ktorá však osebe neprináša porozumenie, keďže to je jej predpokladom, (iii) zisťovanie limitov aplikácie právnej normy na konkrétnu skutkovú situáciu či (iv) výsledok aktivít, ktoré sme uviedli v (i) a v (ii). Na týchto odlišných použitiach ale nie je nič dramaticky problematické, ak sa nesnažíme vytvoriť nejakú všeobecne platnú definíciu slova „interpretácia“. Ani definícia by nebola problematická a nemožná, ak by mala jasný účel a tomuto účelu by slúžila.

Uzatvoríme túto podkapitolu tým, že téma interpretácie sa drží za ruku s témou riadenia sa pravidlami a tá zas za ruku s témou objektivity práva. Môžeme si ich predstaviť ako základnú zostavu právneho tímu hry *Kráľu, kráľu, daj vojačka!* Bárány, a nielen on, tak celkom prirodzene otvára všetky naraz. K riešeniu ním nastoleného problému subjektivity práva ako jednej zo základných nepriaznivých implikácií tvrdenia, že normy sa nachádzajú v ľudskej mysli, sa tak vrátíme v nasledujúcej kapitole o pravidlách a riadení sa pravidlami (podkapitola 5.4). Toto „riešenie“ bude spočívať v poskytnutí novej analógie Dennisom Pattersonom využívajúcej Wittgensteino-ve pripomienky o pravidlách, v ktorej zmizne typ dištinkcie objektívny vs. subjektívny, „trápiaci“ Bárány.

4.3 Dworkinovo zmätenie

Ronald Dworkin s Hartom zdieľal nielen pôsobisko, ale aj istý relatívne silný záujem o Wittgensteinovo dielo. V práci *Ríša práva* napríklad na Wittgensteina odkazuje na troch miestach.³⁶³ Prvý raz v kontexte jeho diskusie o interpretácii spoločenskej praxe a spoločenských štruktúr. Dworkin na príklade zdvorilosti rozlišuje v rámci spoločenskej praxe interpretáciu výroku (alebo konania) člena praxe ako toho, čo člen praxe *mienil*, alebo ako toho, čo *znamená* to, čo člen praxe urobil či povedal. Pripomína, že pre to, aby bolo možné hovoriť o oboch interpretáciách, je potrebné, aby členstvo komunity, ktoré zdieľa istú spoločenskú prax, zdieľalo wittgensteinovskú životnú formu. Teda aby mali nielen spoločný slovník, ale aj spoločný jazyk. Ďalej tiež Dworkin v polemike o interpretácii zákonov používa filozofiu prirodzeného jazyka a odkazuje na Wittgensteina, keď vyjasňuje, že pri historickom výklade (ak ide o výklad toho, čo kongresmani pri prijímaní zákona povedali a urobili) sa na odpoveď na otázku, čo mienil hovorca, nedá pozerieť ako na opis stavu mysle, ktorý mal, keď hovoril (Wittgenstein to v *Skúmaníach* vyjasnil na príklade plaču a bolesti. Asi nikto z nás by netvrdil, že plač je opisom stavu mysle toho, kto plače. pozn. aut.).

Prejdime však k Dworkinovmu zmäteniu a jeho rozpletaniu – konfúzie na pozadí jeho tézy o jedinej správnej odpovedi v zložitých prípadoch,³⁶⁴ teda v prípadoch, keď neexistuje žiadne ustálené pravidlo, ktoré by prípad upravovalo. Túto identifikoval Louis Wolcher.³⁶⁵

Prípadoz zmätku študuje Wolcher na Dworkinovej štúdií *Pragmatizmus, správne odpovede a pravdivá banalita*. Dworkinov zmätko podľa neho spočíva v tom, že je v zajatí istého zobrazovania jazyka, a to takého, v ktorom slová ako „správna odpoveď v zložitých prípadoch“ stoja vždy popri veci nazývanej „význam“ slov.³⁶⁶ Dworkinov zmätko je teda spôsobený tým, že jeho obraz jazyka je taký, že „význam“ a „správna odpoveď“ majú tzv. Bedeutungskörper, ktorá s nimi korešponduje.

Nemusíme sa báť, že Wolcher zavádza nejaký nami doteraz neobjasnený pojem, ktorý bude treba namáhavo študovať. Ide tu o verziu obrazu jazyka, ktorý už poznáme, keďže v ňom bol držaný Wittgenstein I. v *Traktáte* a Wittgenstein II. ho identifikoval ako pôvod zmätkov. Ide o obraz jazyka, kde významom slova je predmet, ktorý zastupuje, teda niečo/nejaká entita. V danom prípade Dworkina je to taká verzia tohto obrazu jazyka, že slovo musí niečo zastupovať, a tým niečím je to, čo nazývame „význam“.³⁶⁷ Tento obraz spôsobuje podľa Wolchera u Dworkina taký zmätko, že sa fakticky pýta: „Čo je to správna odpoveď v zložitých prípadoch?“ A to rovnako, ako by sme sa na základe tohto obrazu pýtali otázky „Čo je čas?“ alebo „Čo je to dĺžka?“, a boli

363 DWORKIN, R.: *Law's Empire*, s. 65, s. 69, s. 315.

364 Pozri napríklad kapitolu o zložitých prípadoch (orig. hard cases) v DWORKIN, R.: *Když sa práva berou vážně*, s. 112 a nasl.

365 WOLCHER, L. E.: Ronald Dworkin's Right Answers Thesis Through the Lens of Wittgenstein.

366 Tamže, s. 43.

367 Tamže, s. 44.

by sme zmätení.³⁶⁸ Takto zmätený Dworkin si potom nevšimne, že „žiadna otázka o význame výrazu ‚správna odpoveď‘ nevyvstane, kým si ju sami nepoložíme, a tiež, že zmysel akejkoľvek otázky, ktorú si položíme, je úzko zviazaný s metódou, ktorú máme pre odpovedanie na ňu“.³⁶⁹ A i keď Dworkin hovorí, že významom slov „správna odpoveď“ nie je objekt, teda niečo „tam vonku“, a treba sa pozrieť na používanie tohto slova právnikmi, zo zmätku ho to nevyvedie.³⁷⁰ A toto je dôležité aj pri metóde sprehľadňovania gramatiky, ktorá je použiteľná v právnej vede (spomeňme výklad Bakera a odlišný výklad Hackera), ale Dworkin ju praktizuje cez zoznam použítí slov: totiž, ak chce Dworkin skúmať používanie slov „správna odpoveď“, aby zistil význam týchto slov, potom hľadá *niečo*, čo nie je použitím, ale čo sa v použitíach nachádza. A to niečo sa nazýva „význam“.³⁷¹ Dworkin teda z významu výrazu „správna odpoveď“ urobil entitu, ktorá sa nazýva „význam“. Keďže sa táto entita nachádza v používaní slov, bude význam niečím, čo majú tieto použitia spoločné. Ale potom, ako pripomína Wolcher, význam u Dworkina spočíva v *konsenze v použití* výrazu „správna odpoveď“ a nie v konsenze v názore či v interpretácii. A preto by sa ukazoval v tom, čo hovorcovia *robia s nejakými symbolmi*, nie v tom, v čom hovorcovia *hovorí*, že sa zhodujú.³⁷² Dworkin teda nehľadá odpoveď na otázku, v čom sa právnici zhodujú, ak sa ich pýtate na význam slov „správna odpoveď“. V jeho obraze jazyka totiž hľadá význam ako predmet, ktorý sa nejakým spôsobom bude nachádzať v každom použití výrazu „správna odpoveď“. Hádám je Dworkinovo zmätenie menej zjavné a viditeľné až pri sústredení aj vďaka tomu, že používa wittgensteinovský žargón.

Wolcher Dworkinov zmätkov sumarizuje takto: „Filozofické zmätenie, ktoré leží v základoch Dworkinovho tvrdenia – že keďže právnici používajú výraz ‚správna odpoveď‘ rovnakým spôsobom v tom, čo robia [orig. practice], potom musí mať tento symbol niečo, čomu sa hovorí ‚význam‘, ktorý sa nachádza v použití –, je sumarizovateľné takto: myslí si, že opis použitia (jeho jediné kritérium významu) môže priniesť niečo viac než to, čo opisuje. Jeho zmätenie je ako zmätenie muža, ktorý si myslel, že je „na stope niečoho dôležitého o podstate ľudskej dobroty, keď oznámil svoj projekt, v ktorom bude opisovať čokoľvek, čo náhodou budú robiť ľudské bytosti, a nazve to slovom ‚dobro‘“.³⁷³

Toto teda vedie Dworkina k tomu, že úlohou právnikov je písať knihy o používaní výrazov ako „správna odpoveď“. Podľa Wolchera, a my s ním súhlasíme, to budú ale len knihy, ktoré opisujú použitie slov a nie ich význam. Mohli by sme teda povedať, že projekt takéhoto Dworkinom čítaného príspevku Wittgensteina do teórie práva nedáva zmysel. A nie je ani wittgensteinovský.

V nasledujúcej podkapitole aj ako mierny kontrapunkt k Dworkinovmu čítaniu wittgensteinovskej úlohy pre právnictvo predstavíme Richardove wittgensteinovské čítanie rozhodnutia francúzskej Ústavnej rady, resp. jeho pozadia, ktoré inak nasvieti pojem základných práv. Nepôjde o po-

368 Tamže.

369 Tamže, s. 47.

370 Tamže.

371 Tamže, s. 47-48.

372 Tamže, s. 51.

373 Tamže, s. 54.

pis používania výrazu „základné práva“, hoci aj aspekt jazykovej praxe ním bude spomenutý, udeje sa viac.

4.4 Wittgensteinovská analýza základných práv

Pascal Richard v knihe o práve a filozofii jazyka s podtitulom referujúcim na obyčajnosť, bežnosť práva³⁷⁴ ťaží z Wittgensteina viacerými spôsobmi. Niektoré osvetľuje, iné necháva skôr tušiť cez Wittgensteinom používanú pojmológiu.

Príkladom druhých je Richardove frekventované používanie pojmu životných foriem. Napríklad v úvode knihy, v ktorom ako svoj projekt avizuje odpoveď na otázku povahy práva a jeho začlenenia do sociálneho priestoru, a to aj cez spochybnenie zažitých dichotómií právo – jazyk či efektivita – platnosť, spomína pojem životnej formy až desaťkrát.³⁷⁵ Spája ho vždy s bežnosťou – ordinaritou. Priamo ho ale nenapája na Wittgensteina, a tak ani nediskutuje, ako životné formy používal on. V Richardovom snažení sú však echá Wittgensteinovho premýšľania prítomné celkom komplexne. Bežnosť práva je napríklad pre Richarda opakom duplikovania reality, ktorá v právnom myslení jeho slovami iba generuje duchov. Toto duplikovanie reality sa spája s otázkou o možnosti zmierenia podstaty, akoby hmoty, výpovede (enunciátu) a výroku, objektivity a subjektivity, či imanencie a transcencie. Bežnosť práva tu odkazuje na to, že „neexistuje žiadny iný svet ako svet, v ktorom je ponorený operátor práva [orig. legal operator] a v ktorom tento musí predpokladať, že časť jeho výpovede je mimo spochybnenia, mimo kritiky, cez predpoklad vysokého štandardu jeho čestnosti a integrity [orig. unimpeachable part of enunciation]. Každý má byť zodpovedný za svoje výroky z miesta, v ktorom ich robí. Iba za takých podmienok sa rozvíja etika právneho diskurzu a nielen plochá a uniformná spoločenská morálka“.³⁷⁶ Bežnosť v práve je tiež bežnosťou životných foriem, a to v kontexte ideologickosti právneho diskurzu a v pnutí medzi *doxa* a *epistéme* – „medzi názorom a úplnou istotou zvyku je význam slova, ktorý sa nám spontánne vybaví: nesmierne krehká bežnosť ‚životnej formy‘“.³⁷⁷

Ďalším pre nás atraktívnym odkazom na životnú formu je bežnosť, obyčajnosť práva ako znouobjavenie práva alebo pravidla ako nástroja v bežnosti sveta.³⁷⁸ Právo je tu nástrojom, kompasom či pravítkom na zariadenie sa vo svete cez identifikovanie toho, ako sa právo vo svete ukotvuje – bežnosť, každodennosť jeho ukazovania sa a to, že poskytuje racionalitu na implementáciu našej formy života. „Právo reguluje svet a svet normuje. Riadiť sa pravidlom je v tomto zmysle iba poskytnutím dôvodu orig. [reason] pre príčinu orig. [cause], aby sme si dali nástroj na hodnotenie pravidelnosti v našom konaní.“³⁷⁹ Zároveň Richard pripomína, že jazyk je súčasťou životnej formy a nedá sa z neho odísť a „gramatika“ našich normatív je podľa neho súčasťou „životnej formy“ ako hovoriacich a sociálnych tvorov.³⁸⁰

374 RICHARD, P.: *Law and Philosophy of Language. Ordinarity of Law*. New York: Routledge, 2021.

375 Tamže, s. 1.

376 Tamže, s. 2.

377 Tamže. Úvodzovky pri životnej forme vedú k záveru, že tento pojem, podobne ako Wittgenstein, používa špecifickým spôsobom.

378 Tamže, s. 3.

379 Tamže.

380 Tamže, s. 3-4. Richard v tomto prípade aj pri gramatike, aj pri životnej forme používa úvodzovky. Pri životných formách používa tiež kurzívu. Opäť to naznačuje špecifické použitie slova. Pri „gramatike“ môžeme rozmyšľať nad spôsobom použitia z Wittgensteinových *Skúmaní*. Analýza týchto použití ale presahuje naše ciele v tejto podkapitole, ide nám

A teraz už použitie, ktoré je pre nás priamo zaujímavé, lebo sa týka wittgensteinovskej analýzy základných práv. Richard robí konceptuálnu analýzu „základných práv“ ako kategórie a ukazuje, že vyjadruje viac to, čo je dôležité (orig. important), než to, čo je základné (orig. fundamental). Toto odlišenie poskytuje podľa neho nový pohľad na bežné používanie kategórie základných práv, pričom táto bežnosť, každodennosť dáva kompaktnosť životnej forme regulovanej právom.³⁸¹ Prejdime teraz k samotnej analýze a jej podkladu. Richard totiž analýzu viaže na rozhodnutie francúzskej Ústavnej rady.

Táto v marci 2020 preskúmala súlad organického zákona, ktorý pozastavoval lehotu na predloženie tzv. prioritnej otázky ústavnosti Ústavnej rade zo strany Štátnej rady alebo Kasačného súdu aj lehotu na rozhodnutie Ústavnej rady. V zmysle ústavy boli tieto lehoty trojmesačné, organický zákon ich pozastavil ako opatrenie na boj proti covidu-19 až do 30. júna 2020. Organický zákon teda explicitne išiel proti textu francúzskej ústavy. Napriek tomu ho Ústavná rada vyhlásila za súladný s ústavou, a to s odvolaním sa na „špecifické okolnosti prípadu“.³⁸²

Richard v časti analýzy rozhodnutia používa schému tragédie Stanleyho Cavella (Kuhnovho kolegu z Berkeley, ktorý pri filozofovaní tiež čerpal z neskorého Wittgensteina) a píše o istom cynizme práva a etike právneho operátora. Význam tragédie podľa neho spočíva aj v kontexte štúdií tohto žánru, odvodený od odmietnutia vidieť, prijať či uznať to, čo sa nás týka, čo je našim, v tom, čo vypovedáme. Preto sa tragédia týka aj sudcu, keď hovorí o tom, že právo niečo požaduje, právo niečo chce, zakrývajúc realitu kreatívnej zložky interpretácie práva a jeho vlastnej vôle pri tvorbe zmyslu. Tragickou otázkou pred sudcom je potom to, či skutočne chce spoznať základ svojho rozhodnutia.³⁸³

A tu sa už v Richardovom texte dostávame k prepojeniu s marcovým rozhodnutím Ústavnej rady o predĺžených lehotách počas pandémie. Súčasťou tragédie ako žánru je totiž aj rozpoznanie niečoho, čo tu zlyháva. A v spomenutom rozhodnutí Ústavnej rady celkom zjavne zlyháva odôvodnenie. Veta rozhodnutia o „špecifických okolnostiach prípadu“ podľa Richarda až brutálne ukazuje, že to bola situácia, v ktorej súd vyniesol rozhodnutie, ktorá ho má odôvodniť. Nič viac, iba tragédia, ktorej bolo treba čeliť počas pandémie. Tento typ cynizmu však býva v rozhodnutiach zvyčajne skrývaný.³⁸⁴ Hlasy sudcov z rozhodnutia počujeme podľa Richarda v našej „životnej forme“. Sudcovia tu prekračujú pojem práva, keď do neho vkladajú poznanie okolností, reality a pýtajú si nad ním kontrolu. Vzdávajú sa tak mytologického vnímania ústavy a právnosti štátu. Vyjadrujú vlastne to, že v tejto situácii a v tomto čase, v ktorom sa ocitli, musia urobiť to, čo urobili. V tomto zmysle ich konanie nie je podľa Richarda morálne (argumentovaním pravidlom na seba kladú morálny štandard, to sa však nestalo), ale môže byť etické, podložené pravidelnosťou, keďže sudca tu hľadá svoju úlohu v tragickom vzťahu založenom na nárokoch iných

tu skôr o ukážku, ako pojmológiu používanú Wittgensteinom ukotvuje.

381 Tamže, s. 4.

382 Pozri tamže, s. 8-9. Rozhodnutie Ústavnej rady č. 2020-799 DC z 26. marca 2020 je dostupné na <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020799DC.htm#wrapper-abstrats>. Celá predmetná veta nesúca odôvodnenie dvojstranového rozhodnutia znie: „Vzhľadom na špecifické okolnosti prípadu nie je dôvod tvrdiť, že tento organický zákon bol prijatý v rozpore s pravidlami ustanovenými v článku 46 ústavy.“

383 Tamže, s. 20-21.

384 Tamže, s. 21.

a musí zaangažovať svoju vlastnú a osobnú zodpovednosť za (otvorené) nepoužitie pravidla, ale svojej vôle. Cisár je tak podľa Richarda nahý. Sudca je hodený do víru formy života.³⁸⁵

Richard dokonca za podložie toho, čo nazývame riadením sa pravidlom, pokladá pravidelnosť (orig. regularity). Tú, ako sme už vyššie uviedli, spája s rovinou etiky, nie spoločenskej morálky a na uchovanie demokracie, ktorej súčasťou je naša životná forma, je potom podľa neho potrebné, aby každý hovoril svojím hlasom, ktorým spoločne vytvárame rozhovor (o) spravodlivosti, do ktorého je votkaná naša životná forma.³⁸⁶ Tieto rozhovory (o) spravodlivosti, do ktorých bude isto patriť aj silná kritika rozhodnutia Ústavnej rady, sú podľa Pascala Richarda rozhovormi o tom, čo je pre nás dôležité – dôležité nielen fundamentálne. A dôležité podľa neho, rovnako ako v Cavellovej analýze kinematického diskurzu, zisťujeme cez svoju skúsenosť.³⁸⁷ Tu sme otvorili dostatočný priestor na analýzu diskurzu o „základných právach“, švenknime teda konečne na ňu.

4.4.1 Základné práva ako dôležité práva

Richard vlastne spochybňuje tradičný prístup k právnym kategóriám, ktoré sú postavené na predstave korešpondencie medzi svetom a jednotlivou kategóriou. Nahrádza ho taký, ktorý pomenúva ako založený na životnej forme, ktorá je tu pre Richarda bežným spôsobom riadenia sa pravidlom.³⁸⁸ Tu vidíme, že jeho chápanie životných foriem na tomto mieste je mierne odlišné od nášho chápania, lebo zvyčajnosť riadenia sa pravidlom nevyhnutne osebe nie je úrovňou konca odôvodňovania, kedy by sme len povedali, že niečo takto jednoducho robíme. Vychádza pritom z Cavella, ktorý o životnej forme hovorí ako o pozadí systematickej zhody.³⁸⁹ Toto bežné riadenie sa pravidlom spája s komunitnou zhodou, so zvykom nejako reagovať (odkazuje na § 201 *Skúmaní*), nejde teda o zhodu v identifikovaní významov slov, ale o zhody v bežnom použití výrazov, resp. reči.

Richard následne prezentuje kategóriu „základných práv“ ako jazykovú hru. Nehľadá teda žiadny akoby skutočný význam týchto slov, ale díva sa na aktivity, ktoré s nimi robíme. Bokom sa tak dostáva aj korešpondenčná teória pravdy. Kľúčovou je táto Richardova konceptualizácia: „Základné práva existujú iba v takom rámci stavu vecí, ktorý ich privádza do existencie (kategória, ktorá mobilizuje isté koncepty a prezentuje tieto objekty). Význam „základných práv“ (ako generického pomenovania pre objekty) je odvodený od toho, ako budú tieto objekty obvyčajne používané v bežnom chode právnej praxe, a to cez koncepty, ktoré sú zo svojej povahy určené na riešenie istých problémov.“³⁹⁰ Dané je aj výsledkom toho, ako Richard uchopuje vzťah „gramatiky“ a „životných foriem“ u Wittgensteina. Píše, že Wittgensteinovou snahou bolo neukotviť

385 Tamže, s. 22.

386 Tamže, s. 23.

387 Tamže.

388 Tamže, s. 34, pozn. 18.

389 Tamže.

390 Tamže, s. 37.

gramatickú nevyhnutnosť do nejakej vopred existujúcej reality akoby proti prúdu (tá zrejme súvisí aj s Wittgensteinom odmietnutou predstavou pravidiel ako koľajníc, kde všetky aplikácie slova sú už vopred určené), ale k významu, ktorý je po prúde použitia.³⁹¹ Gramatické uchopovanie kategórie cez použitie, na rozdiel od tradičného vnímania kategórie ako obrazu reality, dáva do hry skúsenosť použitia. V tomto zmysle, v tomto nasvietení, potom kategóriou základných práv „neuchopujem žiadnu sociálnu realitu, ale vyjadrujem skúsenosť“.³⁹²

V analýze kategórie základných práv potom Pascal Richard postupuje užitím Wittgensteinových pripomienok o zhode (orig. agreement) a o zhode v kritériách. V knihe sme o kritériách hovorili v tretej kapitole pri *Modrej knihe* pri výbere látky. Bližšie sa k nemu dostaneme v kapitole nasledujúcej v kontexte kritéria nasledovania pravidla. Tuto je však ku kritériu pristúpené s mierne iným cieľom, v ktorom sa Richard pri interpretácii pojmu kritéria v podstate spolieha na Cavellovu analýzu z *The Claim of Reason*. Budeme sa teda chvíľu zaoberať práve ňou v miere, v akej je potrebná na uchopenie toho, čo s ňou robí Richard, keďže on sám z Cavella vyberá časť, ktorú nazýva *siedmimi kritériami* od Cavella, avšak širšie kontextualizovaná Cavellova analýza ukazuje, že ide skôr o *prvky prítomné v pojme kritéria*. To síce nemá pre Richardovu analýzu žiadne fatálne následky, ale pre pochopenie súvislostí je presnosť vždy namieste.

Začnime úplným úvodom, teda tým, ako sa Cavell v prvej kapitole knihy dostáva k osvetľovaniu Wittgensteinovho konceptualizovania kritéria.³⁹³ Prichádza k tomu totiž cez premýšľanie o tom, ako sa predstaviť a ako pristúpiť k Wittgensteinovým textom. Každé pristúpenie však už predpokladá nejakú pozíciu (napríklad blízkosť alebo vzdialenosť). Vzdáva sa teda pristúpenia a rozhoduje sa vstúpiť aj nezaostrene cez myšlienku kritéria, sám ho vlastne hľadal. Wittgenstein tento koncept, ako už tušíme, nejako zreteľne neosvetľuje. Cavell teda uvažuje nad tým, čo má tento koncept robiť, akú má funkciu. V tom zmysle sú kritériá „prostriedkom, ktorým sa existencia niečoho určí s istotou“.³⁹⁴ Cavell v tomto kontexte spomína asi najznámejší príklad zo *Skúmaní*, a to vonkajšie kritériá bolesti, vďaka ktorým vieme, že niekto má bolesti. Cavell sa následne zameriava na bežné (!) použitie slova, kde sa hovorí o tom, že niekto „prijal“ kritériá, nejaká skupina „má kritériá“, tie potom určujú, „čo nazývame“ tak a tak, a podobne. Cavell vyberá pár príkladov takýchto použití v tom, čo nazýva rétorickou štruktúrou. Príklady pochádzajú aj z práva. Denník New York Times napríklad písal o tom, že americké úrady prijali štyri kritériá pre posudzovanie stability vlády v Saigone, a to schopnosť zabezpečiť právo a poriadok v mestách, schopnosť vychovať a podporovať ozbrojené sily, adekvátne ochrana amerických a vietnamských zariadení a prítomnosť úradníkov, s ktorými môžu americké náprotivky zmysluplne vyjednávať. Ale sú aj z literárnej vedy, keď Hans Zinsser, americký lekár a básnik, hovorí, že jeho jediným kritériom pre báseň je to, aby ho emočne strhla, či z hodnotení kandidátov na prijatie na Harvard, kde sa o vlastnostiach konkrétneho študenta ako integrita, pocit spoločenskej zodpovednosti, živosti mysle atď. píše ako o kritériách. Z takýchto voľne vybraných prípadov Cavell následne vyberá

391 Tamže, s. 38.

392 Tamže.

393 CAVELL, S.: *The Claim of Reason: Wittgenstein, Scepticism, Morality and Tragedy*. New York: OUP, 1999 (prvé vydanie 1979), s. 6 a nasl.

394 Tamže, s. 6.

sedem prvkov prítomných v bežnom pojme kritéria (orig. functioning in the ordinary idea of a criterion). Ide o zdroj autority, spôsob, akým bola autorita vykonávaná, epistemický cieľ, kandidát na kategorizovanie, pre kategorizovanie relevantný status, špecifikácia kritéria a finálne stupeň naplnenia predtým vymedzených prvkov ako test naplňovania kritéria.³⁹⁵ Potom v príklade z New York Times sú zdrojom autority americké úrady, spôsobom jej výkonu je určenie, zakotvenie niečoho, epistemickým cieľom je posúdenie, kandidátom na kategorizovanie je vláda, pre kategorizovanie relevantný status je stabilita, špecifikáciou kritéria je právo a poriadok, výchova a podpora, adekvátne ochrana a prítomnosť.³⁹⁶

Richard pracuje práve s kritériami v bežnom používaní slov, nie s oficiálnymi kritériami, kde sa používajú definície, vrátane právnych definícií, a status je takto normovaný. Pri bežnom použití to tak nie je. Kritériom, v ktorom sa zhodujeme pri používaní, nie je niečo oficiálne určené, kritériom je to, čo je v danej situácii pokladané za dôležité. Rámec na uplatnenie kritéria, teda na použitie nejakého konceptu, nie je daný vopred ako v takpovediac oficiálnom prístupe, ale je utváraný. Nie koncept určí kritérium, ale kritérium formuje koncept.³⁹⁷ To potom vedie k záveru, a toto je kľúčové, že „kritériá, na ktorých sa zhodujeme v bežnom používaní (bežnej gramatike) základných práv – z toho, čo je alebo čo nie je dôležité v bežnej životnej forme – sú základom nášho porozumenia fundamentálnosti [základnosti základných práv]. Fundamentálnosť je v tomto zmysle iba prekladom toho, čo je dôležité v životnej forme pre ľudí v špecifickom kontexte a čo naša zhoda v kritériách vyjadruje“.³⁹⁸

Takýto pohľad na základné práva ako fakticky na dôležité práva v konkrétnom kontexte potom podľa Richarda vytvára špeciálny vzťah k svetu cez právnu prax, kde jazyková hra dáva zmysel v napojení na „životnú formu“ v prúde komplexných vzťahov našich praktík a života.³⁹⁹ V tomto zmysle neexistujú žiadne *a priori* základné práva, na ktoré koncept základných práv odkazuje, existuje „stav vecí založený na gramatike a jazykovej hre ukotvenej v životnej forme cez kategóriu základných práv, ktorú je možné identifikovať nasledovne: podstata základných práv je gramaticky stavom vecí, základné práva tak nemajú *a priori* status“.⁴⁰⁰ Bežné, každodenné použitie konceptu základných práv ako kontextuálne dôležitých práv viaže jeho význam na to, ako sa ukazuje v bežnosti života a ako je vytváraný v negociácii s inými ich tvrdeniami a nárokmi.⁴⁰¹ Zhoda v tom, čo je dôležité, sa ukazuje v životnej forme cez zjavnosť, to, čo každý musí vedieť, na čom je zhoda v našej životnej forme. Potom „litigácie, v ktorých sú v hre základné práva, máme šancu zažiť to, čo je dôležité“.⁴⁰² Akcent treba dať na slovo „zažiť“. O tom, čo je dôležité, nás tak nepoučí ústavnoprávna teória. To, čo je dôležité, je v zmysle vyššej analýzy vecou skúsenosti pri používaní gramatickej kategórie základných práv v jazykových hrách v prúde nášho života. Richard to sumarizuje tak, že aj test proporcionality sa dostane do nového svetla: „Skú-

395 Tamže, s. 9-10.

396 Tamže, s. 10.

397 RICHARD, P.: *Law and Philosophy of Language. Ordinarity of Law*, s. 39.

398 Tamže, s. 40.

399 Tamže.

400 Tamže, s. 41.

401 Tamže, s. 42.

402 Tamže, s. 43.

senosť základných práv sa ukazuje ako dobrodružstvo pozornosti právnych operátorov s cieľom získať skúsenosť toho, čo je dôležité: na čom skutočne záleží, teda až nuansy skúsenosti. Možno práve toto vysvetľuje súčasný vplyv ‚princípov‘ v litigáciách základných práv: tieto z povahy veci implikujú vyvažovanie, a tak aj citlivú a primeranú aplikáciu.⁴⁰³

Richard nám teda cez wittgensteinovskú analýzu ponúka novú optiku na základné práva. Ak sa v nej pozrieme na rozhodnutie Ústavnej rady z marca 2020 (hoci sedíme v roku 2023, keď už je covid-19 relatívne bežným ochorením, na ktoré sa u nás už ani nevzťahuje karanténa), uvidíme živé hľadanie toho, čo je dôležité, a to konkrétnymi ľuďmi s konkrétnou zodpovednosťou ukotvenými v konkrétnom spoločenstve a jej forme života, ktorí skúsenosť dôležitého v čase začiatkov pandémie covidu-19 vyjadrili aj výpoveďou o „špecifických okolnostiach prípadu“ a nechali ich stáť ako odôvodnenie. V istom zmysle tak na mieste odôvodnenia ponechávajú práve svoju skúsenosť.

Nová optika, ktorá nám ukázala nové aspekty, celkom wittgensteinovsky rozpúšťa isté otázky. V tomto prípade nebudeme hovoriť, že ide o jazykové zmätenia, skôr ide o dôsledky istého pohľadu na základné práva, v ktorých koncept predchádza kritériám na jeho uplatnenie. Gunnell by zrejme hovoril o tradičnom pohľade na jazyk, ktorý Wittgenstein narúša.

Richard ukazuje, že zaniká problém fundamentality v zmysle hľadania niečoho, čo je pre základné práva základné, univerzálne, stabilné, ako nejaký korpus práv, na ktoré koncept základných práv odkazuje. V novom pohľade na význam cez prax používania konceptu tento problém nevzniká. Koncept základných práv rozvíja prax v konkrétnom spoločenstve ukotvenú v konkrétnej životnej forme.⁴⁰⁴

Podobne zaniká problém dejinnosti konceptu základných práv, hľadania jeho apriórnych a aposteriórnych prvkov a jeho definície cez tieto prvky.⁴⁰⁵ Do iného svetla sa dostáva aj problém hierarchie základných práv. Respektíve, stále je zmysluplné rozmýšľať nad hierarchiou práv, ale na toto premýšľanie už budeme mať inú mriežku. Základné práva sa v nej dajú zoradiť (v istom zmysle síce nie hierarchicky) podľa toho, ako sa v konkrétnej gramatickej štruktúre prezentujú ako príklady kategórie základných práv.⁴⁰⁶

Všetko v istom zmysle ostáva takým, akým je, ale zároveň to vidíme úplne inak.

V tejto kapitole sme ukázali niekoľko spôsobov použitia Wittgensteinových myšlienok, a to predovšetkým také, ktoré rozpletajú existujúce právnoteoretické problémy, koncepty alebo otázky, tým, že ich ukazujú v inom svetle. V každom z našich príkladov sa na jazyk nahliadalo ako na súčasť životnej formy, komplex jazykových hier, ktoré hráme v prúde našich životných aktivít. Už takýto pohľad na jazyk mení našu optiku na to, čo sa deje napríklad v pojednávacej miestnosti alebo pri rokovaní o zmluve o prevode vlastníctva nehnuteľnosti. Právo nie je videné ako súbor

403 Tamže, s. 44.

404 Tamže.

405 Tamže.

406 Tamže.

noriam alebo ako jedna z aktivít, ktorá sa takpovediac deje v jazyku, a ten sa „deje“ v konkrétnej spoločnosti. Povzbudenie sme dostali aj k tomu nešpekulovať v zmysle nechávať bežať jazyk naprázdno a za stolom pri svetle lampy vytvárať koncepty (a tak aj potenciálne problémy), ale pozeráť sa na život práva ako spoločenskej praxe, kde operátormi sú prevažne, ale nielen, právničky a právnici. To neznamená, že teória práva a právna veda v súčasnej podobe majú zaniknúť, znamená to to, že Wittgenstein nám dáva unikátny nástroj na gumovanie niektorých otázok a problémov, ktorý umožňuje teóriu práva vidieť ako aktivitu a smeruje náš pohľad do miest, kde sa takpovediac deje právo tým, že ho robíme.

V nasledujúcej kapitole sa zameriame na tému normativity, a to, čo s Wittgensteinovými pripomienkami o pravidlách robili filozofi aj právnici, Ukážeme tak aj limity ich využitia pre právne myslenie.

5.

PRAVIDLÁ A NOR- MATIVITA PRÁVA

V tejto kapitole knihy sa budeme zaoberať Wittgensteinovými pripomienkami o riadení sa pravidlami a tým, ako boli interpretované filozofmi a právnikmi v kontexte skepticizmu o riadení sa pravidlami. Dostávame sa tak k téme (možnosti) objektivity práva. Pre tzv. rule-following časti *Skúmaní* sa stala referenčnou interpretácia od Saula Kripkeho zo štúdie *Wittgenstein o pravidlách a súkromnom jazyku*.⁴⁰⁷ Okrem filozofov z nej vychádzajú alebo sa voči nej vymedzujú aj právnici, keď argumentujú v prospech špecifickej neurčitosti práva (angl. indeterminacy of law). Ťnou preto začneme. V druhej podkapitole Kripkeho čítanie odmietneme, a tak si vytvoríme základ na odmietnutie ním inšpirovaných verzí skepticizmu o možnosti riadiť sa právnymi pravidlami. Čiastočne odmietneme ale aj čítanie Wittgensteina od Bakera a Hackera z ich zbierky esejí *Skepticizmus, pravidlá a jazyk*, ktoré argumentuje proti Kripkemmu.⁴⁰⁸ V tretej podkapitole sa kriticky zaoberáme tým, ako boli Wittgensteinove pripomienky o pravidlách a normativite použité v právnej teórii, a kapitolu uzatvoríme argumentom o objektivite práva, ktorý je založený na myšlienkach Dennisa Pattersona z textu *Normativita a objektivita práva*,⁴⁰⁹ hoci jeho závery o formách argumentu modifikujeme. Tým aj delimitujeme aplikácie Wittgensteinových pripomienok o pravidlách v právnej teórii, a to v línii nášho doterajšieho prístupu k využívaniu Wittgensteina v práve.

Kapitola z dramaturgického hľadiska mohla začať predstavením *rule-following* častí *Skúmaní*. Napokon však pre vtiahnutie do témy cez problém, nie cez rôzne interpretovateľný text začíname priamo Kripkem a relevantné časti *Skúmaní* a ich kontext roztrúsime v druhej podkapitole pri odmietaní Kripkeho čítania.

Ešte predtým však niekoľko viet k objektivite, ktorá je na pozadí toho, o čom sa diskutuje v tejto kapitole. Totiž v hre je problém ontologickej objektivity práva ako právom určených odpovedí na právne otázky.⁴¹⁰ Čím je miera tejto objektivity vyššia, tým menší majú priestor tí, ktorí aplikujú právo, aby ho kontaminovali svojou vôľou. A to vedome či nevedome. Tieto problémy sú nastolené Kripkem nasledovne. Ak aj veríme, že sa v nejakej situácii riadime pravidlom, ešte to neznamená, že robíme to, čo od nás pravidlo *skutočne* vyžaduje. Takže si myslíme, že sme sa riadili pravidlom, hoci v *skutočnosti* sme sa ním neriadili. A zároveň, ako nás vlastne pravidlá riadia? Ako smerujú naše konanie?

Ak navyše právo nie je ani dostatočne určité, potom sa otvára priestor pre epistemickú subjektivitu práva, a to napríklad aj v zmysle nedostatku neustrannosti. Otázka epistemickej objektivity práva v zmysle jeho „otvorenosti“ pri hľadaní správnych odpovedí je zas v hre pri spojení s interpretáciou práva.⁴¹¹ Tam boli vlastne Wittgensteinove myšlienky použité v prospech konkurujúcich až nezlučiteľných záverov.⁴¹² Príkladmi takýchto opačných pozícií sú napríklad texty

407 KRIPKE, S. A.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*. (8th edn) Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995 (prvé vydanie 1982).

408 BAKER, G. P. – HACKER, P. M. S.: *Scepticism, Rules and Language*. Oxford: Basil Blackwell, 1984.

409 PATTERSON, D.: Normativity and Objectivity in Law. *William and Mary Law Review*, Vol. 43, No. 1 (2001).

410 V koncepcii Matthewa Kramera ide o tzv. determinovanú správnosť (orig. determinate correctness), ktorá je jednou z verzí ontologickej objektivity. Kramer ako druh objektivity odlišuje okrem už spomenutej ontologickej aj objektivitu epistemickú a sémantickú. Ontologický typ má ďalšie dve dimenzie, a to nezávislosť od mysle a jednotnú aplikovateľnosť (noriem na ľudí). KRAMER, M.: *Objectivity and the Rule of Law*. New York: CUP, 2007, s. 2 a nasl.

411 Porovnaj typy objektivity vymedzené Brianom Leiterom v LEITER, B.: *Objectivity in Law and Morals*. New York: CUP, 2001, s. 3 a nasl.

412 K téme interpretácie sa ešte vrátíme v ďalšej kapitole, tu ale spomeňme pozíciu Stefana Bertheu. Ten argumentuje proti používaniu Wittgensteina pozitivistami na odmietnutie potreby interpretácie pre zistenie toho, čo právo požaduje. Základ jeho argumentu je kontextuálny, keďže berie do úvahy Wittgensteinovo snaženie. Podľa neho Wittgenstein chápal interpretáciu ako teoretický koncept a riadenie sa pravidlami ako aktivitu. Pozitivisty však obidvom rozumejú ako formám odôvodňovania. BERTEAU, S.: Remarks on a Legal

Jamesa Boyla a Andreia Marmora, ktorými sa budeme zaoberať v tretej podkapitole. K obidvom pristúpime kriticky. Pôjde tu o diskusiu myšlienky, že ak sa právnymi pravidlami môžeme riadiť bez potreby ich interpretácie, teda bez „subjektívnej“ kontaminácie, potom je udržaná jedna z verzií objektivity práva. Ak to nie je možné a pravidlá je potrebné vždy interpretovať, potom je kontaminácia práva vykladačmi práva nevyhnutná. Prejdime teraz ku Kripkeho interpretácii *Skúmaní*.

5.1 Kripkenstein

Saul Kripke v štúdiu interpretuje Wittgensteinove pripomienky o pravidlách tak, že formuluje paradox o riadení sa pravidlami, ktorý nazýva „wittgensteinovským paradoxom“.⁴¹³ Kripkeho Wittgenstein, tak ako sú jeho myšlienky predkladané v spomenutej štúdiu, si vyslúžil ironické pomenovanie Kripkenstein.⁴¹⁴

Kripke nás nabáda, aby sme uvažovali nad tým, ako sme porozumeli (orig. grasp) pravidlu sčítania, ktoré je vyjadrené slovom „plus“ alebo matematickým znamienkom „+“.⁴¹⁵ Za kľúčové pri porozumení pravidlu sčítania pokladá to, že hoci som ja sama v minulosti uskutočnila len konečné množstvo počtov, pravidlo sčítania určuje moju odpoveď v neurčitom množstve nových počítaní príkladov, nad ktorými som nikdy nepremýšľala a nikdy som sa s nimi nestretla.⁴¹⁶ Predstavme si, že „68 + 57“ je príklad, s ktorým som sa nikdy predtým nestretla.⁴¹⁷ Keď vykonám výpočet, výsledkom bude samozrejme „125“. Tento výsledok je podľa Kripkeho správny aj v aritmetickom zmysle, aj v metalingvistickom zmysle (teda v tom zmysle, že slovo „plus“, tak ako som mienila jeho použitie v minulosti, denotovalo takú funkciu, ktorej aplikácia na čísla 68 a 57 „dávala“ odpoveď „125“).⁴¹⁸ Následne sa však ozve hlas bizarného skeptika, ako ho nazýva Kripke, ktorý spochybňuje správnosť mojej odpovede v *metalingvistickom zmysle*. Tento skeptik napríklad povie, že slovo „plus“ som používala v minulosti tak, že odpoveď, ktorú som zamýšľala pre „68 + 57“, je „5“. Skeptik by totiž mohol povedať, že som v minulosti používala slovo „plus“ tak, že denotovalo funkciu „quus“. A keď quusčítavame⁴¹⁹ čísla menšie ako 57, výsledok je rovnaký ako pri sčítavaní. Ale pri quusčítavaní čísel rovných a väčších než 57 je výsledok vždy 5.⁴²⁰

Skeptik sa teda podľa Kripkeho pýta, či existuje nejaký *fakt* mienenia slova „plus“ v minulosti, ktorý by odpovedal na skeptickú výzvu.⁴²¹ Inými slovami, či existuje nejaký fakt mienenia slova plus v minulosti, na ktorý by som mohla ukázať a „dokázať“ tak skeptikovi, že jeho skepticizmus je neoprávnený, lebo ja som slovo plus v minulosti „skutočne“ mienila tak, že denotovalo funkciu plus (nie quus ani žiadnu inú funkciu). Ďalej podľa Kripkeho skeptik spochybňuje, že mám nejaký *dôvod* byť si istá, že pri príklade „68 + 57“ mám odpovedať „125“ a nie „5“.⁴²² Problém teda nie je v tom, ako viem, že 68 plus 57 je 125 (aritmetický problém), ale v tom, ako viem, že 68 plus 57, tak som mienila „plus“ v minulosti, má denotovať 125 (metalingvistický problém).⁴²³

Problém je síce formulovaný na príklade z matematiky, Kripke sa ale domnieva, že jeho podsta-

413 Kripke tento paradox pokladá za nosný pre Skúmania a je podľa neho základom tzv. argumentu súkromného jazyka. KRIPKE, S. A.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 2 a nasl.

414 PEREGRIN, J.: Wittgenstein a pravidla našich jazykových her. In KIŠOŇOVÁ, R. – VITÁLOŠOVÁ, V. – DÉMUTH, A. (eds.): *Wittgensteinovské skúmania*, s. 77.

415 Pri formulácii Kripkeho paradoxu nebudeme používať autorský plurál, keďže by množné číslo mohlo čitateľstvu implikovať, že Kripke hovorí o komunite (my), nie o individuú (ja).

416 KRIPKE, S. A.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 7.

417 Tamže, s. 8. Kripke volí spomenutý príklad, ale ak to pomôže našej predstavivosti, pokojne si môžeme predstaviť iné čísla (napríklad 7 665 034 a 622 135).

418 Tamže.

419 Kripke hovorí o „addition“ a „quaddition“, my budeme hovoriť o sčítavaní ako o používaní funkcie plus a quusčítavaní ako o používaní funkcie quus. Vychádzame z toho, že Kripke zrejme vytvoril slovo quus spojením slov „quasi“ a „plus“. Iní českí a slovenskí autori venujúci sa Kripkemu anglický originál slova „quaddition“ prekladajú ako „pasčítanie“ alebo „quusovanie“.

420 KRIPKE, S. A.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 8-9.

421 Tamže, s. 11.

422 Tamže.

423 Tamže, s. 12.

ta, teda skeptický problém, sa vzťahuje na akékoľvek používanie jazyka a taktiež na akékoľvek používanie pravidiel.⁴²⁴

Aby sme priblížili Kripkensteinov paradox právnickej komunite, hádam by sme ho mohli formulovať takto: Keď používam nejaké pravidlo v minulosti, a preto konám nejakým spôsobom, ako viem, ako som toto pravidlo v minulosti mienila (teda akým pravidlom som sa vôbec riadila)? Potom ako ma vlastne pravidlo môže „viesť“, keď ho aplikujem v súčasnosti na nový prípad? A tiež, čo odôvodňuje použitie istého pravidla v súčasnosti, keď to, čo som urobila v minulosti, bolo zlučiteľné aj s inými pravidlami?

Kripke nasledujúc svoje čítanie Wittgensteina zvažuje viacero odpovedí bizarnému skeptikovi. Jednou z nich je tá, že poukážem na svoju minulú interpretáciu pravidla. Podľa Kripkeho však ani poukaz na minulú interpretáciu pravidla skeptika neuspokojí. Interpretácia je totiž v istom zmysle pravidlom interpretácie pravidla, a keďže aj také pravidlo je interpretovateľné rôzne, je preto potrebné poukázať ďalšie (základnejšie) pravidlo interpretácie pravidla, ktoré malo interpretovať predošlé pravidlo atď. *ad infinitum*. Preto je skeptická výzva stále nezodpovedaná a aplikácia pravidla je podľa skeptika stále krokom do tmy.⁴²⁵ Ak moja *interpretácia* pravidla neodôvodňuje aplikáciu pravidla, tak čo iné to môže byť? Ďalšiu odpoveď skeptikovi, ktorú Kripke zvažuje, je *dispozícia* aplikovať isté pravidlo a nie iné pravidlo. Podľa dispozičnej teórie (ako jej rozumie Kripke) máme ako členovia určitého spoločenstva dispozíciu odpovedať „125“ a nie „5“. Avšak ani to skeptika neuspokojí, keďže aj ja, aj spoločenstvo sa môžeme myliť, a to vedie dispozičnú teóriu do slepej uličky v tom, že čokoľvek sa mne, resp. spoločenstvu zdá správne (správna odpoveď, správna aplikácia správneho pravidla), splýva z tým, čo je správne. A kde nie je nesprávne použitie pravidla, nie je ani správne použitie pravidla.⁴²⁶

Záver je taký, že nie je možné niečo slovami mieniť, používať ich podľa pravidiel, lebo každé naše použitie pravidla je krokom do tmy. Kripkenstein, teda Wittgenstein v Kripkeho čítaní, je preto autorom novej formy skepticizmu, ktorý má byť „najradikálnejším a najoriginálnejším skeptickým problémom, aký doposiaľ filozofia videla“.⁴²⁷ Tu sa však Kripkensteinova výnimčnosť nekončí. Wittgenstein podľa Kripkeho dokázal podať tzv. skeptické riešenie skeptického problému.⁴²⁸

Toto riešenie má spočívať v takom *opise* hry priradovania ideí (orig. the game of concept attribution), ktorý obsahuje aj podmienky, za akých sme oprávnení pripísať niekomu uchopenie ideí (napr. aj ideu pravidla a riadenia sa pravidlom, ak Kripkemu správne rozumieme), a taktiež osvetlenie úlohy hry v našich životoch.⁴²⁹ Kripke hovorí o hre, resp. hrách, a teda o komunite, ktorá hrá. Takzvaný argument súkromného jazyka totiž vykladá tak, že pravidlom sa nemožno

424 Tamže, s. 7, s. 58 či s. 110.

425 Tamže, s. 17 a nasl.

426 Tamže, s. 22 a nasl. Námetok proti dispozičnej teórii má Kripkeho skeptik viacero. Taktiež ponúka ďalšie námietky proti skeptikovi, ktoré by sme mohli zaradiť k filozofii mysle (napr. argument, že isté mienenie pravidla patrí medzi kválie, orig. qualia, ako neredukovateľné skúsenosti poznateľné len introspekciou). Ani jednu z námietok proti skeptickej výzve však nepokladá za uspokojivú, až kým neformuluje vlastné riešenie.

427 Tamže, s. 60.

428 Kripke hovorí o skeptickom riešení preto, že podľa neho nejde o „priame“ riešenie problému. Tamže, s. 69.

429 Tamže, s. 95.

riadiť izolovane od komunity. A to nie v zmysle fyzickej izolovanosti toho, kto sa má riadiť pravidlom, ale v zmysle uvažovania o ňom, akoby nebol členom žiadnej komunity.⁴³⁰ Vráťme sa k opisu hry, ktorý podáva Kripkenstein. Tento opis hry má byť založený na objasnení troch konceptov, menovite konceptu zhody (orig. agreement), životnej formy a kritéria. Zhoda v praktikách je kľúčová pre hru tak, že tvorí pozadie, na ktorom je vôbec možné pripisovať členovi komunity akékoľvek uchopenie ideí.⁴³¹ Teda niekomu môžeme pripísať riadenie sa istým pravidlom len vtedy, ak koná dostatočne konformne so správaním (s reakciami) komunity. Ďalej Kripkenstein hovorí, že „súbor odpovedí, v ktorých sa zhodujeme, a spôsob, akým sú prepletené s našimi činnosťami je našou životnou formou“.⁴³² Potom tí, ktorí by odpovedali tak, že by quscítavali, nie sčítavali, by podľa Kripkeho zdieľali inú životnú formu.⁴³³ Žiadne tradičné vysvetlenie našej zdieľanej životnej formy podľa Kripkensteina nie je možné. To, čo nás oprávňuje povedať, že sme znamienkom „+“ mienili sčítanie, je súčasťou našej jazykovej hry, ktoré je držané tým, že sa vo všeobecnosti zhodujeme.⁴³⁴ Čo sa týka kritéria, zjednodušene by sme mohli Kripkensteinovu myšlienku vyjadriť tak, že kritériom riadenia sa pravidlom je spoločenstvo, tí ostatní. Teda „kto tvrdí, že sa riadi pravidlom, môže byť kontrolovaný ostatnými“.⁴³⁵

Poukážme ešte na to, že Kripkeho príklad „68 + 57“ je taký, že asi nikto, kto dokáže dobre sčítavať, by nepochyboval o odpovedi, ktorú má poskytnúť. Preto Kripke konštatuje, že odpovedáme *bez váhania* (orig. unhesitatingly). Príklad, ktorý predkladá jeho skeptik, sa teda netýka situácie, keď váhame, buď *aké pravidlo* použiť, teda aké pravidlo sa vzťahuje na istý prípad, alebo *ako sa ním riadiť*, teda ako ho použiť *v konkrétnom prípade*. A nie sú práve tieto situácie pre právničky a právnikov tie najzaujímavejšie? Nejde v právnej teórii, ako už bolo v knihe naznačené, práve o to, aby sme vysvetlili nezhodu, teda to, prečo sa nedokážeme zhodnúť na jednej odpovedi a v čom má správna odpoveď alebo správna reakcia, ak taká existuje, spočívať?⁴³⁶

430 Tamže, s. 110.

431 Tamže, s. 96.

432 Tamže.

433 Tamže.

434 Tamže, s. 97.

435 Tamže, s. 101.

436 V intenciách Wittgensteinovej metódy by sme však nemali nezhodu vysvetľovať, ale popísať. Wittgensteinovo filozofovanie, ako sme už niekoľkokrát zdôraznili, je činnosťou opisnou, pripomína to, čo už vieme, ale nemali sme prehľad o tom, že to vieme. Preto treba naše vedomosti usporiadať, nie získavať nové.

5.2 Kripkenstein verzus Wittgenstein

V predošlej časti sme popísal Kripkensteinovu skeptickú výzvu a Kripkensteinovu odpoveď skeptikovi. V tejto časti vymedzíme kľúčový rozdiel medzi Kripkensteinom, teda Wittgensteinom v Kripkeho čítaní, a Wittgensteinom, tak, ako mu rozumieme my. Cieľom je identifikovať to, v čom Kripke Wittgensteina dezinterpretuje, a teda to, v čom právnici vedení Kripkeho čítaním Wittgensteina dezinterpretujú. Zameriame sa najmä na nepochopenia týkajúce sa Wittgensteinovej filozofickej metódy a jej použitia. V tejto podkapitole taktiež použijeme jednu z možno najznámejších kritik Kripkeho interpretácie, ktorú poskytli Gordon Baker a Peter Hacker knihe *Skepticizmus, pravidlá a jazyk*.

Naša prvá kritická poznámka z troch spočíva v tom, že Kripkeho skeptik v prvom rade nepochyboval, že existuje mienenie, ale že existuje *fakt* mienenia ako *mentálny stav*. Následne však skeptik tvrdil, že nie je možné slovom nič mieniť. Teda skeptik Kripkenstein tvrdil, že ak neexistuje fakt mienenia, neexistuje mienenie. Pochybuje však niekto z nás, že je možné niečo slovami mieniť? Z akého dôvodu by Wittgenstein spochybňoval možnosť niečo mieniť slovami? On tak totiž vôbec nerobil. Wittgenstein „iba“ pripomienkoval snahu filozofov hľadať odpovede na otázky „Čo je mienenie?“ alebo „Čo je význam slova?“. Odpovede na tieto otázky sa nedajú poskytnúť a hľadanie odpovedí na nich je dôsledkom zapletenia sa do modality, že musí existovať niečo, čo je mienením, a musí existovať niečo, čo je významom slova v zmysle nejakého predmetu alebo faktu.⁴³⁷ Hľadanie odpovedí na takéto otázky je podľa Wittgensteina v tejto knihe často spomínaným výsledkom zapletenia sa do gramatiky nášho jazyka a aj prejavom podliehania tzv. túžbe po všeobecnosti. Môžeme si pripomenúť príklad s časom, jeho meraním a otázkou o tom, čo teda čas je. Wittgenstein nám už spomínaným popisom rôznych jazykových hier v *Skúmaniach* ukazuje, že jazyk používame rôznym spôsobom. Aj hoci sa dá pre istý účel povedať, že významom je použitie, aj slovo „význam“ používame rôzne. Wittgenstein teda nikdy netvrdil, že slovami nemožno niečo mieniť, a hľadanie *faktu* mienenia či niečoho, čo je významom (aj ak by ním malo byť použitie slova), je podľa hnutím tendenciám, pred ktorými nás Wittgenstein vystríha.

Po druhé, Kripkensteinov skeptik hovorí, že pravidlom sa riadim slepo (orig. blindly) a robím krok do tmy. Medzi Kripkensteinom a Wittgensteinom však aj v tomto existuje kľúčový rozdiel. Wittgenstein *pre určitý* účel hovorí, že pravidlom sa riadim slepo. A nehovorí, že robím krok do tmy. Čo je tento špecifický účel? Je ním, ako to u Wittgensteina býva, rozpletanie špecifického zmätku, ktorý sa dá osvetliť cez kontext pripomienky o slepom riadení sa pravidlom. Najprv samotná pripomienka z § 219 *Skúmaní*:⁴³⁸

437 Porovnaj § 115 *Skúmaní* a paragrafy mu predchádzajúce. Wittgenstein takto kritizoval aj svoju obrazovú teóriu jazyka z *Tractatus logico-philosophicus*.

438 WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 219, s. 117.

„Všetky prechody sú už vlastne hotové“ znamená: nemám inej voľby. Pravidlo poznačené raz určitým významom určuje čiary, podľa ktorých treba postupovať celým priestorom. –Aj keby to bol skutočne tak, čo by mi to pomohlo?

Nie, môj opis mal zmysel, len ak sa mu rozumelo symbolicky. – Tak mi to prichodí – mal som povedať.

Keď postupujem podľa pravidla, nevolím.

Podľa pravidla postupujem *slapo*.

Pre hádanku riešenú pripomienkou sa treba vrátiť do pripomienok, ktoré jej predchádzajú. „Problém“, ktorý mal byť riešený tým, že zanikne, je nám už známy. Ide o povahu jazyka, jeho vzťah k svetu a význam slov. V hre je tu sprehládňovanie gramatiky, jazykové hry, koncept porozumenia, mienenia a myslenia jasne, až sa dostávame k obrazu, že rozumieť slovu je vedieť, ako ho použiť, a teda významom môže byť aj použitie slova. Ale potom ako je použitie ukotvené? Ako je použitie slov predurčené? Ak je predurčené, tak v normálnych použitíach, ale čo tie abnormálne?⁴³⁹ Kde je štandard? Je porozumenie nejakým stavom, ktorý je zdrojom správneho použitia slova alebo schopnosti pokračovať v dopĺňaní matematického radu? Ak je to stav, potom kedy použitie vieš? Kedy rozumieš?⁴⁴⁰ Čo to znamená povedať, že rozumieš systému alebo pravidlu? Wittgenstein hovorí, že to môže znamenať mnoho vecí a hovoriť o porozumení ako stave je samo osebe nevhodným zjednodušením. Môže sa toho diať mnoho.

Wittgenstein nám teda dáva novú analógiu – pozrime sa na význam ako na použitie slov (teda aj na pravidlá jeho používania) – a potom rozpletá zmätky, ktoré vznikajú v tejto novej analógii. Tieto sa týkajú (i) porozumenia pravidlu, (ii) robenia správneho kroku podľa pravidla, (iii) kritéria mienenia pravidla, (iv) interpretácie pravidla a (v) dôvodu postupovania podľa pravidla práve takto.

Existuje mnoho spôsobov, ako niekoho učiť postupovať podľa pravidla, napríklad písať alebo počítať. Môžeme napríklad nakresliť písmená a inštruovať žiaka, aby obkresľoval ich tvary. Máme tu teda vplyv a nejaké stráženie, riadenie. Ale ako to funguje? Deje sa niečo vo mne? Spočíva riadenie sa v mojom pociťe, keď obkresľujem pôvodný tvar? „[A]ko sa vlastne rozhoduje, ktorý krok je v určitom bode správny?“⁴⁴¹ Odpoveďou môže byť, že „správny krok je ten, ktorý je

439 Tamže, § 141 a § 142, s. 83. V normálnych prípadoch „je použitie slov jasne predznačené, nepochybujeme, čo máme v tom či onom prípade povedať“. V abnormálnych prípadoch o tom pochybujeme a čím je prípad abnormálnejší, tým pochybnnejším sa stáva, ako máme reagovať. Ak by používanie slov bolo veľmi často abnormálne, resp. väčšinou abnormálne, podľa Wittgensteina by naše „normálne jazykové hry stratili svoj zmysel“ (§ 142).

440 V § 143 až 148 Wittgenstein osvetľuje normálnosť a abnormálnosť reakcií aj cez jazykovú hru dopĺňania znaku podľa nejakého princípu osobou B na príkaz osoby A. V prvom príklade hry dopisuje žiak rad prirodzených čísel v desiatkovej sústave. Učiteľ napríklad môže najprv žiakovi viesť ruku, verbálne vysvetľovať, v čom robí žiak chyby (nereaguje normálne), zdôrazňovať niektoré kroky, podčiarkovať znaky a podobne, pričom účinok vysvetlenia závisí od reakcie žiaka. Potom vyvstáva otázka, či žiak porozumel systému, ak dokázal rad rozvíjať povedzme do sto miest. Na ňu nadväzuje otázka o tom, v čom vlastne spočíva znalosť aplikácie pravidla dopĺňania radu. Wittgenstein píše: „Dovom mi spýtať sa: Kedy vieš túto aplikáciu? Vždy? Vo dne aj v noci? Alebo len vtedy, keď práve myslíš na zákon radu? T. j. poznáš ju tak, ako vieš aj abecedu a malú násobilku; alebo nazývajú ‚vedením‘ stav uvedomelosti alebo proces – niečo ako ‚myslieť-na-niečo‘ a čosi podobné?“ WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmania, § 148, s. 86.

441 Tamže, § 186, s. 105.

v súlade s rozkazom, ako bol mienený⁴⁴². Ale ako bol mienený? Urobilo ono mienenie rozkazu „svojím spôsobom všetky prechody“⁴⁴³ tak, že by v zmysle *Hnedej knihy* akoby prešlo všetkými mostmi skôr, než sa k nim dostalo? Sú preto všetky prechody, kroky, ktoré treba podľa pravidla urobiť, už nejako „jedinečným spôsobom vopred určené“⁴⁴⁴? Ak ale prijmeme, že mienenie pravidla určuje, aké kroky treba urobiť, potom vyvstane otázka, čo je kritériom mienenia pravidla.⁴⁴⁵ A ako sa mám riadiť pravidlom, keď čokoľvek, čo urobím, môže byť v súlade s nejakou interpretáciou pravidla? Toto zmätenie rozpletá Wittgenstein v prvej časti § 198 *Skúmaní*:⁴⁴⁶

„Ale ako ma môže pravidlo poučiť, čo mám robiť na tomto mieste? Nech urobím čokoľvek, dá sa to nejakou interpretáciou zladiť s pravidlom. – Nie, takto sme to nemysleli. Ale takto: Každá interpretácia spolu s tým, čo sa interpretuje, visí vo vzduchu; nemôže mu slúžiť ako opora. Samy interpretácie neurčujú význam.

Wittgensteinovou odpoveďou na predošlú otázku je nová otázka a nová analógia v druhej časti § 198 *Skúmaní*, keď na to, či teda čokoľvek, čo urobím, sa dá zladiť s pravidlom, keď ani interpretácia sama osebe ma nemôže poučiť, čo mám robiť teraz, odpovedá Wittgenstein novým pohľadom:

Dovoľ mi spýtať sa takto: „Čo má spoločné s mojím konaním výraz určitého pravidla povedzme smerovka?“ „Čo za spojenie tu existuje?“ – Nuž, napríklad toto: vycvičili ma určitým spôsobom reagovať na tento znak, a tak reagujem aj teraz.

Nasleduje ďalšia výhrada, ktorú Wittgenstein formuluje takto: „Ale tým si uviedol iba kauzálny vzťah, iba si vysvetlil, ako došlo k tomu, že sa teraz riadime smerovkou; neuviedol si, v čom vlastne spočíva toto riadiť-sa-znakom.“⁴⁴⁷ Wittgensteinova odpoveď v poslednej časti § 198 je takáto:

Nie, naznačil som tiež, že človek sa len potiaľ riadi smerovkou, pokiaľ jestvuje stále používanie smeroviek, zvyk.

Ako máme rozumieť týmto pripomienkam? Nejde o to, že interpretácie neurču-

442 Tamže.

443 Tamže, § 187, s. 106.

444 Tamže.

445 Wittgenstein odpovedá, že týmto kritériom je „napríklad spôsob, ako ho stále používame, ako nás ho naučili používať“ (kurz. aut.). Tamže, § 190, s. 107. Pripomienka ďalej pokračuje: „Napríklad niekomu, kto používa znaky nám neznáme, povieme: „Keď tým „x!2“ mieniš x2, tak dostaneš pre y túto hodnotu, keď tým myslíš 2x, potom onú hodnotu.“ – Spýtať sa teraz: Ako sa to robí, že sa tým „x!2“ mieni jedno alebo druhé. Tak môže teda mienenie určiť vopred prechody.“

446 Tamže, § 198, s. 111.

447 Tamže.

jú význam, ale že interpretácie *samotné* neurčujú význam. Teda popri interpretáciách musíme mať niečo iné, čo ale neznamená, že interpretácia nám za istých okolností nepomôže. Jednou z možností je, že sme vycvičení reagovať istým spôsobom (na výraz určitého pravidla), a teda konáme. Samotná otázka, či pravidlo dokáže určiť, čo má robiť na tomto mieste, je rozpoznaná ako zmätenie a je ďalej rozvinutá v § 201 *Skúmaní*:⁴⁴⁸

Toto bol náš paradox: pravidlo nemôže určovať nejaký spôsob konania, pretože každý spôsob konania sa dá uviesť do súladu s pravidlom. Odpoveď znela: Ak sa každý spôsob konania dá uviesť do súladu s pravidlom, tak sa dá uviesť aj do sporu. Preto tu niet ani súladu, ani sporu.

Že je to nedorozumenie, sa ukazuje už v tom, že v tomto myšlienkovom postupe kladieme interpretáciu za interpretáciu; akoby nás každá interpretácia uspokojila len na chvíľu, kým nepomyslíme na ďalšiu. Tým totiž ukazujeme, že jestvuje také chápanie pravidla, ktoré *nie* je interpretáciou, ale sa z prípadu na prípad prejavuje v tom, čo nazývame „postupovať podľa pravidla“ a čo „konať proti pravidlu“.

Preto tu jestvuje sklon hovoriť: každé konanie podľa pravidla je akousi interpretáciou. „Interpretáciou“ by sa však malo nazývať iba nahradenie jedného výrazu druhým.

A nasleduje § 202 *Skúmaní*:⁴⁴⁹

Preto ‚postupovať podľa pravidla‘ je istá prax. A *domnievať sa*, že postupujem podľa pravidla, nie je to isté ako postupovať podľa pravidla. Preto sa nedá postupovať podľa pravidla ‚súkromne‘; lebo inak by bolo domnievať sa, že postupujem podľa pravidla, to isté ako postupovať podľa pravidla.

Sme teda trénovaní postupovať podľa pravidla istým spôsobom a prax nasledovania pravidla spája pravidlo, výraz pravidla a aktivitu postupovania podľa pravidla, resp. inými slovami, aktivitu riadenia sa pravidlom. Znamená to ale, že nikdy nepotrebujeme interpretáciu?⁴⁵⁰ Nie. Zjavným sa to ukáže v nasledujúcej podkapitole. Každopádne, Wittgensteinove pripomienky ukazujú zhodu v jazyku, ale nevysvetľujú nezhodu v práve. V takom prípade potrebujem vôbec odôvodnenie na to, aby som sa pravidlom riadila práve tak? Nie, každé odôvodnenie niekde končí, ako

448 Tamže, § 201, s. 112.

449 Tamže, § 202, s. 112.

450 Zjednodušene povedané tu máme na mysli interpretáciu v zmysle prijímania postupov na odstraňovanie neistoty v súvislosti s tým, čo pravidlo od nás vyžaduje.

uvádza § 217, ktorý takmer bezprostredne predchádza popisu slepého riadenia sa pravidlom:⁴⁵¹

„Ako môžem postupovať podľa pravidla?“ – ak sa týmto nespytujem na príčiny, tak sa spytujem na zdôvodnenie, prečo postupujem podľa pravidla *takto*.

Keď som vyčerpal zdôvodnenia, narážam na tvrdú skalú a môj rýľ sa ohýna (nemôžem ďalej). Potom mám sklon povedať: „Jednoducho konám *takto*.“ (...)

Táto pripomienka o vyčerpaní odôvodnenia vedie k *symbolickému* opisu pravidla v § 219. To je novou analógiou vyvádžajúcou nás zo zmätenia, keď sme sa domnievali, že akt mienenia pravidla prejde akoby všetky mosty skôr, ako sa k nim dostaneme alebo, naopak a predovšetkým, že v každom kroku konania podľa pravidla musíme urobiť nejaké rozhodnutie, ako postupovať ďalej, a na to potrebujeme interpretáciu pravidla ako pravidlo pre použitie pravidla. Opis pravidla v § 219, vychádzajúci z opisu pravidla na koľajniciach, ktoré nás vedú v § 218, je ale len novou analógiou, nie definíciou alebo teóriou riadenia sa pravidlom. Je informatívny pre naše premýšľanie o normativite, ale kontextualizovane a s pochopením zmätení, ktoré vďaka tejto analógii zaniknú. Zmätením, hádankou, ktorá sa rozpustí, je tu to, že vždy potrebujem interpretáciu na to, aby som mohla postupovať podľa pravidla. S ňou prichádzal aj problém interpretácie *ad infinitum*. Pripomienku teda nemožno zovšeobecňovať a tvrdiť, že pravidlom sa vždy riadim slepo a že iba pravidlá osebe určujú správnu alebo nesprávnu reakciu. Potom by bol jazyk ako logika. A jazyk je súčasťou našej životnej formy. Pripomienka teda osvetľuje gramatiku slova „pravidlo“ v kontexte riadenia sa pravidlami jazykových hier aj tým, že ukazuje na rozdiel medzi kauzálnou determináciou, teda príčinu, prečo podľa pravidla postupujem práve *takto*, a na druhej strane logickú determináciu, dôvod, prečo podľa pravidla postupujem práve *takto*. Ukazuje teda tiež na to, že odôvodnenie, prečo sa riadim pravidlom práve *takto*, niekde končí.

Skúsme podstatu nášho argumentu o rozdieloch medzi Kripkensteinom a Wittgensteinom zhrnúť cez obraz strielania na terč. Vo Wittgensteinovom symbolickom opise postupovania podľa pravidla slepo je to tak, akoby som strieľala na terč so zaviazanými očami a jednoducho trafím. Som totiž v tejto činnosti vycvičená a nepotrebujem sa pozeráť či mieriť, jednoducho konám. Už som totiž strieľala a trafila mnohokrát predtým. Kripkensteinov lukostrelec nemá zviazané oči, strieľa však do tmy. Wittgenstein nikdy netvrdil, ani ako analógiu, že pravidlami sa nemožno riadiť, že pravidlá nedokážu smerovať naše konanie. Preto netvrdil ani to, že ak vycvičíme Kripkensteinovho skeptického strelca, bude schopný trafiť terč. V tme neexistuje ani terč. Preto Kripkensteinov strelec nemôže vôbec zamieriť. Wittgensteinova pripomienka o riadení sa pravidlom slepo hovorí akoby o reflexivite postupovania podľa pravidla ako opakujúcej sa praktiky a o tom, že odôvodnenie postupovania podľa pravidla práve tým a tým spôsobom niekde končí.

Naša tretia výhrada spočíva v tom, že Kripkeho čítanie Wittgensteina vytvorilo paradox práve preto, že Kripke zovšeobecnil Wittgensteinove pripomienky o pravidlách, ktorých cieľom bolo

451 WITTGENSTEIN, L.: Filozofické skúmania, § 217, s. 116.

vyjasniť zmätok o uchopovaní významu pomocou *jazykových* pravidiel cez jazykové hry. Kripkeho skeptik tak vytvoril teóriu riadenia sa pravidlami, a to konkrétne o nemožnosti riadiť sa (akýmkoľvek) pravidlom.⁴⁵² Tá potom bola vyvrátená Kripkensteinovou novou teóriou riadenia sa pravidlami.

Gordon Baker a Peter Hacker na Kripkeho nepochopenie Wittgensteina reagovali okrem iného aj v už spomenutej zbierke *Skepticizmus, pravidlá a jazyk*. V úvode tejto zbierky konštatujú, že sa im zdá zjavné, že Kripkeho interpretácia sa očividne prieči Wittgensteinovým zámerom, ktorým mala slúžiť časť *Skúmaní o riadení sa pravidlami*. Kripke podľa nich zle zrekonštruoval jej význam a zle identifikoval cieľ Wittgensteinových pripomienok.⁴⁵³ Ich rámcovou námietkou je to, že Wittgenstein pokladal skepticizmus celý svoj život za *nezmyselný*,⁴⁵⁴ a preto by bolo veľmi zvláštne, ak by ho urobil centrom svojej práce, ako to tvrdí Kripke.⁴⁵⁵ To, čo Kripke pokladal za skeptický paradox, ktorý vyústil do tvrdenia, že neexistuje význam slov, a teda jazyk fakticky nie je možný, pokladajú Baker a Hacker nie za skepticizmus, ale za konceptuálny nihilizmus. A môže byť zaujímavé preskúmať to, čo k nemu viedlo, ale že je nesprávny, je nepochybné.⁴⁵⁶ Taktiež Baker a Hacker pripomínajú, že Wittgenstein by isto neodmietal to, čo všetci pripúšťajú, a nepredkladal by tézy, teda ani skepticizmus.⁴⁵⁷ Po preskúmaní archeológie § 201 *Skúmaní* môžeme podľa nich zistiť, že tento paragraf nie je nosným pre *Skúmania*, ale je prehĺbením § 198, a tak *nehovorí* o riadení sa pravidlami ako o spoločenskej praktike, ale o tom, že riadenie sa pravidlom je činnosť, v ktorej sa manifestuje uchopenie pravidla.⁴⁵⁸ A na tom nič nemení fakt, že my sme spoločenské tvory a riadenie sa pravidlami je vo všeobecnosti spoločenskou praktikou.⁴⁵⁹

Baker a Hacker nekritizujú len skeptický paradox, ktorý vznikol dezinterpretáciou Wittgensteina, ale aj jeho údajné skeptické riešenie. Ponúkajú však tiež svoju vlastnú interpretáciu časti *Skúmaní* o pravidlách a konštatujú, že „interpretácia nevybuduje most medzi znakom s tým, čo znamená, lebo to dokáže iba prax“. ⁴⁶⁰ Preto pravidlá samotné neurčujú významy, ale to, ako ich my používame v tom, čo robíme, v našich aktivitách. To, čo je v súlade s pravidlom a čo je s ním v rozpore, sa učíme, sme opravovaní a kritizovaní v našom konaní, v používaní pravidiel.⁴⁶¹ „Konanie v súlade s pravidlom, naša *prax* normatívneho správania sa leží na dne našich jazykových hier. Jazyk (...) je formou správania.“⁴⁶²

Baker a Hacker sa tiež zameriavajú na otázku, ako pravidlo určuje konanie, ktoré je s ním v súlade. Kritizujú aj koncepciu spoločenskej fixácie aplikácie pravidiel prostredníctvom komunitného

452 Kripke navyše zmiešava otázku o tom, ako som nejaké pravidlo v minulosti mienil (teda aké pravidlo som vlastne v minulosti použil), s otázkou o tom, ako isté pravidlo aplikovať na nový prípad. Ak však viem, aké pravidlo som mal na mysli v minulosti (Môžem to bežne nevedieť okrem prípadov, kedy som zabudla?), na druhú otázku sa už skeptikova výzva podľa nás nevzťahuje.

453 BAKER, G. P. – HACKER, P. M. S.: *Scepticism, Rules and Language*, s. vii.

454 Baker a Hacker explicitne odkazujú na pasáže z Wittgensteinových denníkov a na jeho posledné nedokončené poznámky, ktoré boli publikované pod názvom O istote.

455 Tamže, s. 5. Taktiež McGuinness konštatuje, že by sme vo Wittgensteinovi „nemali hľadať teórie ani dômyselný skepticizmus, ako to na základe zlých návykov svojej profesie urobil Saul Kripke“. MCGUINNESS, B.: *Approaches to Wittgenstein*, s. 4.

456 BAKER, G. P. – HACKER, P. M. S.: *Scepticism, Rules and Language*, s. 6.

457 Tamže, s. 8.

458 Tamže, s. 15-16 a s. 20.

459 Tamže, s. 21.

460 Tamže, s. 52.

461 Tamže.

462 Tamže, s. 53.

konsenzu (orig. community view), aj dispozičnú teóriu.⁴⁶³ Ich výhrada proti dispozičnej teórii spočíva v tom, že ignoruje fakt, že „porozumieť pravidlu znamená uchopiť vnútorný vzťah medzi pravidlom a jeho potenciálnou extenziou (extenziou majú na mysli aplikáciu, pozn. aut). A to je niečo *podmienené*, nie objavené, a fortiori to nie je vec dispozície (...).“⁴⁶⁴ Preto ak sa pýtame, ako pravidlo určuje konanie, ktoré je s ním v súlade, a hľadáme to, čo je medzi pravidlom a jeho aplikáciou, Baker a Hacker nám odpovedajú, že medzi pravidlom a aplikáciou nie je nič. Lebo otázka o tom, čo je medzi nimi, je *nezmyselná*, keďže medzi pravidlom a aplikáciou je vnútorný vzťah a nie sú nezávislé.⁴⁶⁵ „Uchopiť pravidlo znamená byť schopný povedať, čo je s ním v súlade.“⁴⁶⁶

To, že medzi pravidlom a jeho uplatnením nie je nič, však neznamená, že podľa Bakera a Hackera „text pripúšťa iba text“, ako ich interpretuje Procházka, keď diskutuje problematiku uchopovania pravidla a interpretácie.⁴⁶⁷ Zahmlieva sa tým totiž rozdiel medzi pravidlom a výrazom pravidla, ktorý pre Bakerovo a Hackerovo pojednanie nemá kľúčový význam, ale pre Procházku kľúčový význam má. Taktiež takáto interpretácia Bakera a Hackera nelícuje ich výklad Wittgensteina, keďže, ako sme už vyššie uviedli, pravidlá samotné neurčujú význam.

Domnievame sa, že Baker a Hacker hovoria o pravidlách *jazyka*, a to pre účel rozpoznania skeptickej otázky ako nezmyselnej. Nehovoria, že vždy keď poznám pravidlo, povedzme právne pravidlo, musím poznať aj jeho aplikáciu. Práve naopak, a toto je kľúčové, explicitne pripúšťajú, že môžeme poznať pravidlo, ale nemusím ho vedieť aplikovať. A takéto prípady nazývajú zložitými.⁴⁶⁸

Náš záver je teda taký, že Wittgenstein nevytvoril skeptický paradox a ani neposkytol jeho prekonanie riešením. Napriek tomu časť právnych filozofov začala Wittgensteina argumentačne používať v prospech neurčitosti práva v modalite neurčitosti jazyka (také použitia môžu byť za istých okolností korektné) aj v modalite nemožnosti fixovania aplikácie pravidiel samotnými pravidlami, čo má podkopávať ideál právnosti štátu ako vlády pravidiel, nie ľudí.

463 Tamže, s. 70 a nasl.

464 Tamže, s. 76.

465 Tamže, s. 96.

466 Tamže.

467 PROCHÁZKA, R.: *Dobrá vôľa, spravodlivý rozum. Hodnoty a princípy v súdnej praxi*. Bratislava: Kalligram, 2005, s. 197. Procházka je zrejme v tomto prípade zvedený interpretáciou Bakera a Hackera od Dennisa Pattersona.

468 BAKER, G. P. – HACKER, P. M. S.: *Scepticism, Rules and Language*, s. 72.

5.3 Právny skepticizmus voči pravidlám

V tejto podkapitole analyzujeme niektoré aplikácie Wittgensteinovho filozofovania v neskorom období v právnej vede, ktoré viedli ku skepticizmu o riadení sa pravidlami. Vyberáme tie, ktoré sa javia byť exemplárnymi v tom, ako sa podľa nášho názoru prevíňujú proti Wittgensteinovej metóde a ako replikujú Kripkeho omyly.

Diskusie o rule-following častiach *Skúmaní* sa, zdá sa, stali celkom stabilnou časťou textov o neurčitosti práva a ako sme už spomenuli v úvode kapitoly, sú používané na obhajobu nekompatibilných postojov. Skeptické čítania Wittgensteina nájdeme najmä v akademických textoch osemdesiatych a deväťdesiatych rokov minulého storočia.⁴⁶⁹

Jedným z takýchto filozofov je James Boyle.⁴⁷⁰ Boyle aplikuje Wittgensteina v kontexte načrtávania intencií a metód viacerých typov teórie v rámci kritických právnych štúdií (ďalej „CLS“). Pri zasadzovaní CLS do kontextu sa zaoberá právnym realizmom⁴⁷¹ a reprodukuje jedno z tvrdení realistov, že jazyk nie je neutrálny a pri aplikácii práva je potrebná interpretácia, ktorá je subjektívnym a politickým aktom.⁴⁷² Ďalej píše, že záujem právnych vedcov o jazyk a význam má dobrý dôvod a aj v práve sa podľa neho začína presadzovať postwittgensteinovský pohľad na jazyk. Tento pohľad podľa neho možno zosumarizovať v štyroch jednoduchých tézach, a to:

- „slová nemajú ‚podstatu‘ (orig. essence)“,
- „slová nemajú žiadne ‚jadrové významy‘ (orig. core meanings)“,
- „jazyk je alebo môže byť používaný nekonečným množstvom spôsobov: je to tvárny nástroj komunikácie“ a
- „to, že slovo sa zvyčajne používa tak, že znamená X, neznamená, že X je ‚jadrom‘ alebo ‚jednoduchým‘ či ‚základným‘ významom tohto slova. Nahliadať na ‚jednoduchý význam‘ slova ako na jeho ‚skutočný význam‘ je špecifický druh zhmotnenia, ktorý ignoruje účel, pre aký bolo slovo použité“. ⁴⁷³

Tento pohľad má potom podľa neho konkrétne implikácie v práve. Jednou z nich je podkopanie vízie súdnictva, ktoré by neutrálne interpretovalo právo.⁴⁷⁴ Wittgensteinov pohľad na jazyk je podľa Boyla relativistický.⁴⁷⁵

Naša kritika Boyleovej interpretácie Wittgensteina spočíva v tom, že z toho, čo sme v knihe už uviedli, je síce zrejmé, že podľa Wittgensteina sa slová môžu používať rôznym spôsobom, tieto

469 Zdá sa, že zatiaľ čo záujem filozofov o Wittgensteina upadá, záujem právnych teoretikov stúpa. Konštatuje to aj HALPIN, A.: *Reasoning with Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2001, s. 107.

470 BOYLE, J.: *The Politics of Reason: Critical Legal Theory and Local Social Thought*. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 133, No. 4 (1985).

471 Podľa Halpina sa prístup realistov a Wittgensteina na prvý pohľad úplne líši, lebo Wittgensteinovi ide o to „zlepšiť naše porozumenie výjasnením významov slov prostredníctvom lepšieho uchopenia spoločenskej praxe, ktorá tieto slová vyjadruje (...), a realizmus sa snaží zlepšiť porozumenie našej spoločenskej praxi prostredníctvom výjasnenia významu slov vo vzťahu k realite (...)“. HALPIN, A.: *Reasoning with Law*, s. 143.

472 BOYLE, J.: *The Politics of Reason: Critical Legal Theory and Local Social Thought*, s. 695.

473 Tamže, s. 708-709.

474 Tamže, s. 709.

475 Tamže, s. 732, pozn. 142.

použitia sú však normatívne. Sú riadené pravidlami a práve preto existuje správne a nesprávne použitie slov a správna a nesprávna reakcia. Samozrejme, pravidlá jazykových hier sa môžu meniť, hovorenie je súčasťou našej životnej formy a naša životná forma mohla byť aj iná. To však zďaleka neznamená, že používanie jazyka je neurčité, že jazyk je neurčitý a relatívny v takom zmysle, v akom tvrdí Boyle. Všetko mohlo byť inak, ale nie je. Je to skutočne tak, že by ľudia nespoznali, ak by sudca použil slová, napríklad text zákona, iným spôsobom, než mal byť použitý, alebo inak ako mal byť interpretovaný v nejakej konkrétnej situácii? Ak aj prijmeme, že jazyk nie je neutrálny v tom zmysle, že nie je kalkulom podľa pravidiel a správne aplikácie slov nám „nevypadnú“ z pravidla ako z kalkulačky, neznamená to, že za normálnych okolností nevieme, čo povedať, že pochybujeme, ako máme reagovať, alebo to, že sudca môže interpretovať výrazy akokoľvek tak, aby poslúžili povedzme jeho alebo jej politickým názorom. Isto to neznamená, že objektivita práva je stratená, lebo sudca ani pri najväčšej snahe nie je jednoducho schopný svoje „subjektívne“ politické presvedčenia nezapojiť do interpretácie textu zákona (resp. do porozumenia textu zákona).

Iste, jazyk nie je kalkulom podľa pravidiel. Niekedy máme pochybnosti, ako nejakému právne-mu textu rozumieť. Potom ale vieme vytvárať argumenty v prospech interpretácie A, B alebo C. V takom prípade je ale interpretácia vecou *názoru*, a môže byť prítomný nedostatok konsenzu o tom, čo je správnu odpoveďou.⁴⁷⁶ Pri interpretácii práva často zápasíme, máme pochybnosti, rôzne názory, ako právo vyložiť (Čo tento text znamená? Čo je pravidlom komunikovaným textom?) a ako právne pravidlo aplikovať (Ako sa riadiť pravidlom v tejto situácii?) – ale čo presne spoločné to má s Wittgensteinovými pripomienkami o pravidlách?

Skepticizmus týkajúci sa jazyka tak, ako ho exponovali právni realisti a CLS, odmietajú v prehladnej štúdií aj Christian Zapf a Eben Moglen.⁴⁷⁷ Skepticizmus v súvislosti s možnosťou riadiť sa pravidlom pri rozhodovaní prípadu sudcom alebo sudkyňou je podľa nich len politickým argumentom v prospech širokej diskrecie sudcovstva.⁴⁷⁸ Ako taký je založený na problematizovaní toho, kde problém nie je, lebo Wittgenstein ukázal, že „logický vzťah medzi slovami a ich aplikáciou, ktorú z nich vyčítame, je neproblematický“.⁴⁷⁹ Podľa nich ak význam slova môže spočívať v jeho použití, poznať význam znamená poznať jeho použitie. Pri používaní jazyka preto nepotrebujeme odôvodňovať použitie výrazov, môžeme sa pravidlami jazyka riadiť slepo. Avšak v práve je tomu inak. A táto ich pripomienka je cenná a istým spôsobom sme ju už vyššie v knihe poskytli. Totiž od tých, ktorí právo aplikujú, napríklad sudkyne a sudcovia, sa očakáva, že explicitne zdôvodnia aplikáciu právnych pravidiel v predmetnej veci, najmä ak ide o spor. Sudcovia tak podľa nich rozhodujú, aplikácia ktorého pravidla je v danej veci „správna“.⁴⁸⁰ Spra-

476 Pripomeňme si Wolcherove typy konsenzov z predošlej kapitoly.

477 ZAPF, CH. – MOGLEN, E.: Linguistic Indeterminacy and the Rule of Law: On the Perils of Misunderstanding Wittgenstein. *Georgetown Law Journal*, Vol. 84 (1995).

478 Tamže, s. 486.

479 Tamže, s. 485.

480 Zapf a Moglen sa v tomto konštatovaní vyhýbajú problému identifikácie toho, čo právne pravidlo požaduje, hoci už vieme, čo ním je. Ťažkosťou pri rozhodovaní sudcu je tak pre nich fakticky iba výber aplikovateľného pravidla (ak ich je viacero) a odôvodnenie tohto výberu. Vyplýva to z toho, že v citovanom texte v skorších pasážach skepticizmus pri riadení sa pravidlami odmietli. Avšak pri rozhodovaní vecí sa toho môže diať veľa. Napríklad môžem mať problém zistiť, aké pravidlo komunikuje veta „Zakazuje sa nezvyčajný trest“, keď rozhodujem o udelení trestu. Je trest smrti zakázaný? Nie je to o tom, že nerozumiem vete, že nerozumiem jazyku. Viem, čo veta znamená, uchopila som pravidlo, ktoré komunikuje. Váham však, či je „aplikovateľné“ na trest smrti, teda či trest smrti je nezvyčajným trestom. Alebo moje váhanie ukazuje, že som pravidlo neuchopila? Že mu nerozumiem? Asi by som nijako neváhala, ak by som bola sudkyňou v USA v roku 1900 (v tom čase by som ako žena, samozrejme, nebola sudkyňou, pre účel prirovnania je tu však dôležitejší letopočet a lokalita než pohlavie, pokojne ho však v práve ako normatívnej praktike cífme spolu napríklad s rasou a triedou). Pointa je jednoduchá: sudcovské

vodlivosť preto podľa nich môže „byť slepá, ale iba vtedy, ak nie je nemá“.⁴⁸¹

Aj Andrei Marmor⁴⁸² sa pomocou odkazovania na Wittgensteina snaží preukázať, že sudca nemusí siahnuť po extratextuálnej evidencii na to, aby mohol aplikovať právne pravidlo v konkrétnom prípade. Marmor aplikuje Wittgensteina na pozadí diskusie Herberta Harta a Lona Fullera⁴⁸³ s cieľom dokázať, že rozlišovanie jednoduchých a zložitých prípadov tak, ako to robia pozitivisty, nie je arbitrárne. Jednoduché prípady vymedzuje ako prípady, v ktorých právo môže byť aplikované priamo. Naopak, v zložitých prípadoch nie je vec determinovaná existujúcimi právnymi štandardmi.⁴⁸⁴ Diskusia Harta a Fullera má podľa Marmora implikácie v tom, či sudcovia právo nachádzajú alebo ho, naopak, vytvárajú.

Predstavme krátko Marmorovo snaženie, ktoré ho vedie k použitiu Wittgensteinových myšlienok. Marmor skúma odlišovanie jednoduchých a zložitých prípadov na Hartovom rozlišovaní medzi jasnými prípadmi použitia výrazov a nejasnými prípadmi v tieni pochybnosti, *core/penumbra* rozlíšenie, ktoré, ako sme vyššie uviedli, Boyle odmieta.⁴⁸⁵ Hartov notoricky známy príklad zákazu vozidiel v parku, ktorý štartoval jednu líniu diskusie s Fullerom, čitateľstvu hádam ani netreba pripomínať. Hartovu pozíciu chce Marmor chrániť proti námietkam zo strany Fullera tak, že fakticky odkazom na Wittgensteina argumentuje proti skepticizmu, ktorý by spočíval v tom, že samotné vyjadrenie právneho pravidla v jazyku sudcu alebo sudkyňu nepoučí o tom, ako rozhodnúť prípad aplikovaním samotného právneho pravidla bez toho, aby musel/-a zväžiť účel pravidla. Marmor formuluje Fullerovu kritiku Harta nasledovne: „[R]ozumenie pravidla musí vždy obsahovať rozumenie jeho špecifickému účelu.“⁴⁸⁶ Potom sudca vlastne podľa Fullera potrebuje niečo viac než len jazykovú znalosť, teda rozumenie jazyku, teda rozumenie slovám, v ktorých je pravidlo vyjadrené.

A práve tu nastupuje Marmorova aplikácia Wittgensteina. Marmor sa pýta, či dáva zmysel tvrdenie, že rozumenie pravidla je vždy aj porozumenie účelu tohto pravidla, ktorý sa má jeho aplikáciou dosiahnuť.⁴⁸⁷ Marmor transformuje túto otázku do zdanlivo Wittgensteinovej otázky, či porozumenie pravidla a riadenie sa týmto pravidlom spočíva v interpretácii.⁴⁸⁸ Marmor následne exponuje už niekoľkokrát spomínaný problém údajnej medzery medzi pravidlom a jeho použitím, ktorú treba niečím premostiť. A týmto premostením by mohla byť interpretácia. Wittgenstein v Marmorovom čítaní túto myšlienku odmieta a venuje jej odmietnutiu veľkú časť *Skúmaní*.⁴⁸⁹ Tu však Marmor urobil kľúčovú chybu v tom, že v rozpore z Wittgensteinovou metódou na jednej strane použil jeho poznámky o riadení sa pravidlami ako tézy a presunul ich do ob-

rozhodovanie a vlastne celá právna prax sú omnoho pestrejšie a bohatšie, ako ich vidíme, keď sa na nich pozeráme striktné ako na jednoduchú aplikáciu pravidiel. Preto aj keď je používanie jazyka normatívnou aktivitou, v ktorej sa používajú pravidlá jazyka, nedá sa jednoducho povedať, že čo platí pre jazyk ako normatívnu aktivitu, platí bez ďalšieho aj pre právo, len preto, že je prítomná normatíva a jazyk.

481 Tamže, s. 519.

482 MARMOR, A.: No Easy Cases? In MARMOR, A.: *Interpretation and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1992.

483 K diskusií pozri napr. COLOTKA, P. – KÁČER, M. – BERDISOVÁ, L.: *Právna filozofia dvadsiateho storočia*. Praha: Leges, 2016, s. 42 a nasl.

484 Tamže, s. 124. Toto rozlíšenie a jeho vhodnosť nás na tomto mieste nezaujímajú.

485 Porovnaj HART, H. L. A.: *Pojem práva*. Praha: Prostor, 2004, s. 131.

486 MARMOR, A.: No Easy Cases?, s. 136.

487 Tamže, s. 146.

488 Tamže.

489 Tamže, s. 147 a 148.

lasti práva, taktiež ignoroval účel týchto poznámok a navyše zovšeobecňoval. Marmor sa tiež vo svojej argumentácii proti Fullerovi spoľahol na v predošlej podkapitole popísanú Bakerovu a Hackerovu interpretáciu Wittgensteina a zdôrazňuje tak, že medzi pravidlom a jeho aplikáciou je vnútorný (gramatický) vzťah. Preto potom nemá zmysel hovoriť, že niekto môže porozumieť pravidlu a zároveň ho nevie aplikovať.⁴⁹⁰ V takomto použití Bakera a Hackera ale taktiež Marmor vytrhol ich tvrdenia z kontextu. Prehliadol to, čo Baker a Hacker síce v zátvorke, ale predsa len spomínajú. Konkrétne to, že vzhľadom na ich účel sa nezaoberajú zložitými prípadmi, kedy niekto síce pravidlo uchopil, ale nevie ho aplikovať.

Iste, čitateľ alebo čitateľka si teraz môžu povedať, že Marmorovi stačí dokázať, že v práve existujú jednoduché prípady a tie potom budú prípadmi, v ktorých nepotrebujeme interpretáciu zahŕňajúcu porozumenie účelu pravidla na to, aby sme pravidlu porozumeli a vedeli ho aplikovať v konkrétnej veci. S týmto sa dá súhlasiť. Naším cieľom tu ale nebolo tvrdiť, že v práve neexistujú jednoduché prípady, alebo to, že pre riadenie sa pravidlom je vždy nevyhnutná interpretácia (hoci ako už bolo vo štvrtnej kapitole ukázané, toto slovo môže mať mnoho významov, tu ho použijeme v zmysle nahradenia jedného vyjadrenia pravidla druhým). Cieľom bolo ukázať, ako Marmor dezinterpretuje Wittgensteina, takže jeho argument nemôže fungovať iba na podvozku z Wittgensteinových pripomienok. Marmor však navyše zmiešava pravidlá jazyka s právnymi pravidlami a Wittgensteinove pripomienky o pravidlách vníma ako platné pre akékoľvek pravidlá. Toto tiež považujeme za problematické. Právne pravidlá sú často formulované v jazyku (napríklad s výnimkou obyčaje, hoci tá je v jazyku tiež samozrejme formulovateľná), ale sú odlišné od pravidiel jazyka. Keď je koncept postupovania podľa pravidla osvetlený v *Skúmaníach*, je to preto, aby sme sa zbavili zmätenia vyplývajúceho z nejakého obrazu jazyka, nie práva. Iste, osvetľuje sa aj niečo o našich aktivitách a o tom, že aj právo môže byť videné ako aktivita, lebo je v istom zmysle hraním jazykových hier. Tiež možno uznať, že Wittgensteinovými pripomienkami je zrejme inšpirované Hartovo dôležité rozlíšenie vnútorného a vonkajšieho pohľadu na pravidlá (kde ten vnútorný je pre normativitu nosný) či príklady bezmyšlienkovitého riadenia sa pravidlom, kde používa príklady šachovej hry podobné Wittgensteinovým.⁴⁹¹ Kontext pripomienok však nemožno ignorovať, lebo práve kontext ukazuje, že sú analógiami, novými obrazmi a spôsobmi videnia vecí, ale nie tézami.

Vráťme sa k Marmorovi. Keď Marmor vykladá § 201 a § 198 *Skúmaní*, hovorí rovnako ako Baker a Hacker, že Wittgenstein tvrdí, že interpretácia ako nahradenie jedného výrazu pravidla iným nás nemôže poučiť o správnej aplikácii. S týmto sme vyššie do istej miery súhlasili. Pre prvú časť § 201 sme ale navrhli iné čítanie, a to také, že „interpretácia“ je *pravidlom* interpretácie pravidla v zmysle (aby sme nepoužili vymedzovaný pojem aj vo vymedzení) pravidla na použitie

490 Tamže, s. 148.

491 Hart odmieta skepticizmus voči pravidlám v tom, že by pravidlá pôsobili len ako zvyky, teda že by pri riadení sa nimi vo všeobecnosti fungovala tzv. zvyková poslušnosť. Píše: „Nemožno totiž poprieť, že jednotlivci v modernom štáte v súvislosti s niektorými oblasťami konania nepochybne predvádzajú veľmi rozsiahlu škálu počínání a postojov, ktorú sme nazvali vnútorným hľadiskom. Zákony v ich životoch nepôsobia ako jednoduché zvyky (...), ale ako prijímané právne normy.“ HART, H. L. A.: *Pojem práva*, s. 141. Napriek tomu však „bezmyšlienkovité“ riadenie sa pravidlom bez „explicitného uvažovania o pravidle“ pripúšťa a považuje ho za „autentické dodržiavanie pravidla“ práve vtedy, ak ten, kto konal spôsobom v súlade s pravidlom, po opýtaní sa na dôvod, prečo tak konal, odkáže na dané pravidlo. Takýmto opýtaním sa dá rozlíšiť autentické riadenie sa pravidlom od konania, ktoré sa s ním iba zhoduje. Hart ponúka príklady zo šachovej hry, keď šachista ťahá šachovou figúrkou, ale nepremýšľa o pravidlách šachu, jednoducho sa nimi riadi. V takom prípade ide o autentické riadenie sa pravidlom. Ak však šachovú figúrku posunie po šachovnici dieťa rovnakým spôsobom, bez toho, aby pravidlá šachu poznalo, ide iba o konanie v súlade s pravidlom, nie však jeho autentické dodržiavanie. Hart sa týmto obrazom, ako už bolo spomenuté, mohol inšpirovať aj u Wittgensteina. Tamže, s. 143.

pravidla v tomto kroku, nie nahradením jedného výrazu pravidla iným, čo je prípad druhej časti § 201. A to je relevantné, pretože takéto čítanie otvára priestor pre vnímanie interpretácie ako angažujúcej účel alebo princípy. Aj Marmor napokon tento priestor necháva otvorený, ako uvidíme ďalej v texte. Platia však stále všetky námietky proti zovšeobecňovaniu aj vytrhávaniam pripomienok z kontextu.

Ešte predtým však poukážme na ďalší rozdiel medzi pravidlami jazyka (jazykových hier) a právnymi pravidlami. Keď formulujem alebo si objasňujem právne pravidlo, napríklad nejakú ústavnú zvyklosť, daným pravidlom sa zároveň neriadim v zmysle, že by som podľa neho postupovala, aplikovala ho. Keď však formulujem pravidlo jazykovej hry – som napríklad v kaviarni a čašníkovi poviem: „Prosím vás, keď poviem ‚káva‘, prineste mi ristretto a Pepsi, keďže to tu pijem vždy.“ –, zároveň sa pravidlami jazyka a tejto jazykovej hry riadim.

Prejdime teraz k Marmorovej interpretácii Wittgensteinových pripomienok o normálnych a abnormálnych použitíach slov a spôsobu, akým môžu byť užitočné pre teóriu práva. V tom totiž Marmor Wittgensteina podľa nášho názoru číta korektne. Marmor píše, že možnosť normálneho používania slov a abnormálneho používania slov (kedy je pochybné, či výraz „sedí“, čo je správnym použitím výrazu) sa vzťahuje na jazyk, preto aj na právny jazyk. Právo je v tomto ohľade vágne, keďže jazyk, v ktorom sú komunikované právne normy, je niekedy vágny.⁴⁹² A keďže je jazyk vágny, vyvstanú podľa Marmora niekedy pochybnosti o aplikovateľnosti pravidla. A práve vtedy potrebujeme interpretáciu, ktorá je podľa Marmora vo Wittgensteinových intenciách nahradením jedného výrazu pravidla iným. Pri takejto interpretácii pravidla už môže do hry vstúpiť aj účel tohto pravidla.⁴⁹³ Takáto interpretácia podľa Marmora nie je uchopovaním významu pravidla, pretože „nie je čo viac vysvetliť alebo pochopiť v súvislosti s jeho významom“.⁴⁹⁴ Je prekladom výrazu pravidla. Ak by ale podľa Marmora mala byť rozhodovacia činnosť súdov stále len prekladom, išlo by o zvláštnu činnosť. Preto pokračuje tým, že „interpretácia sa vyžaduje len vtedy, keď formulácia pravidla necháva pochybnosti o jeho aplikovateľnosti za určitých konkrétnych okolností“.⁴⁹⁵ Pre Marmora je tak právny pozitivizmus zachránený. Ten totiž vníma ako nekompatibilný s tzv. interpretativizmom, a interpretativizmus mal byť vyvrátený vďaka Wittgensteinovi.

Zamerajme sa teraz na to, akých ďalších previnení proti Wittgensteinovej metóde sa Marmor podobne ako Kripke v závere svojej argumentácie dopúšťa. Ako sme už uviedli, používa Wittgensteinove pripomienky ako tézy a tvrdí, že medzi právnym pravidlom a postupovaním podľa neho je vnútorný vzťah. Následne Marmor poskočí ešte o stupienok vyššie, keď tieto tézy preniesie do sféry súdneho rozhodovania a konštatuje, že keď sudcovia *aplikujú* právne pravidlo, *nemusia* ho interpretovať. Zjavnejším sa Marmorov skok stane, keď uvedieme príklad. Predstavme si hru, v ktorej existujú len dve pravidlá, ktoré označíme znakmi P1 a P2.

492 MARMOR, A.: No Easy Cases?, s. 152.

493 Tamže, s. 153.

494 Tamže.

495 Tamže, s. 154.

P1 znie: Na verejnom priestranstve sa zakazuje fajčiť.

P2 znie: O porušení pravidla P1 rozhoduje sudca Dredd.⁴⁹⁶

A teraz skúsme rozplieť Marmorov zmätok. Akým spôsobom sa riadia hráči tejto hry pravidlom P1? Akým spôsobom sa sudca Dredd riadi pravidlom P1, keď rozhoduje o tom, či bolo porušené? Marmor ignoruje jednotlivé prípady. Ved' keď pravidlo P1 aplikuje ten, kto si ide/nejde zafajčiť na verejnom priestranstve, táto aplikácia má jednoducho inú povahu než aplikácia pravidla P1, keď o jeho porušení v konkrétnom prípade rozhoduje sudca Dredd.⁴⁹⁷ Aplikovať pravidlo pri rozhodovaní o jeho porušení je iné ako (ne)postupovať podľa pravidla, hoci aj to je aplikácia pravidla.

Marmor tiež vlastne Wittgensteinovu pripomienku o interpretácii ako preklade z § 201 *Skúmaní* zovšeobecnil tak, že vytvoril definíciu – interpretácia je preklad. Ale to robí problematiku interpretácie v práve ešte zmätočnejšou. Ved' ak existuje pochybnosť o tom, aké pravidlo je vyjadrené v právnom texte, lebo daný text je vágny, môže preklad, ktorý urobím, pomôcť mne samej v tom, aby som pravidlu porozumela? Ved' aby som mohla prekladať (nahradzať výraz pravidla iným), sama už potrebujem rozumieť. Ako mi môže pomôcť interpretácia vo forme prekladu?⁴⁹⁸ Alebo Marmor hovoril o nejakých prípadoch, kedy má sudca pochybnosť o formulácii pravidla? Napríklad si vie predstaviť tri rôzne spôsoby čítania textu, ktoré vedú k trom výkladovým možnostiam, teda trom možným pravidlám komunikovaným textom, a sudca si potrebuje jednu zvoliť? Akú úlohu by tam však potom mal preklad? Mal by to byť nejaký proces alebo výsledok nejakého procesu, alebo niečo iné?

V tejto podkapitole sme ukázali príklady použitia Wittgensteinových pripomienok o riadení sa pravidlami, ktoré považujeme za väčšinou nekorektné. Preto je argument objektivity práva, ktorý je na nich založený, problematický. V poslednej podkapitole ponúkame Pattersonove myšlienky, ktoré rozpletajú hádanku tlačiacu nás do výberu pozície objektivizmu alebo subjektivismu.

496 Ustanovenie sankcie za porušenie pravidla P1 nie je pre náš účel potrebné.

497 Tu používame slovo „aplikácia“ spôsobom, akým ho používal Wittgenstein. Rozumieme však, že v právnom diskurze by sa v prvom prípade asi hovorilo skôr o (ne)dodržaní pravidla. Ak Wittgenstein a právni teoretici a teoreticky používajú rovnaké slová odlišným spôsobom, môže to tiež spôsobiť nedorozumenia. BERTEA, S.: Remarks on a Legal Positivist Misuse of Wittgenstein's Later Philosophy.

498 Spomeňme si v tomto kontexte na Bobbittovu analógiu z podkapitoly 4.5.2. Ak je totiž interpretácia nahradením jedného výrazu pravidla iným, teda je prekladom výrazu pravidla, nemôže nám žiadnym spôsobom pomôcť pri zistení toho, čo pravidlo vyžaduje.

5.4 Objektivita, pravidlá a Pattersonovo rozuzlenie

Dennis Patterson konfrontáciu objektivizmu a subjektivismu maže v texte *Normativita a objektivita v práve*.⁴⁹⁹ Jeho zámerom je uviesť nás do novej analógie, v ktorej otázka o správnosti jednej či druhej pozície zanikne. Pattersonova analógia, tak ako sme avizovali, môže slúžiť aj ako replika k Bárányovým obavám z metafyzickej subjektivity práva po „umiestnení“ právnej normy do mysle (pozri podkapitolu 4.2). Prejdime najprv k načrtnutiu jednotlivých pozícií.

Pre objektivistu sú vonkajšie fakty tým, čo robí tvrdenia pravdivými alebo nepravdivými. Objektivista by napríklad povedal, že ak niektoré objekty nazývame ovocím, robíme tak preto, lebo ovocím skutočne sú.⁵⁰⁰ Prepojenie na koncepciu pravidiel je potom také, že ak by neexistoval skutočný štandard, teda ak by neexistoval fakt, že na svete skutočne existujú veci ako ovocie, potom by postupovanie podľa pravidla bolo tým istým ako myslenie si, že podľa pravidla postupujem. Napríklad by sme si mohli myslieť, že niečo je ovocím, ale v skutočnosti by to ovocím nebolo. Kritérium pravdivosti výrokov preto musí existovať mimo našim mysli a rovnako musí existovať štandard, ktorý je nezávislý od pravidiel. Patterson dané rozpoznáva ako zmätenie odhalené už Wittgensteinom v § 218 *Skúmaní*. Obraz, v ktorom je objektivista držaný, je totiž obrazom pravidla na koľajniciach, ktoré nás vedú pri aplikácii pravidla (všetky prechody sú tak vopred určené), a to len vtedy, ak mimo pravidla existuje od neho nezávislý štandard použitia pravidla (koľajnice). Navyše však tento môže byť interpretovaný rôzne. Preto potrebujeme opäť niečo iné, čo nás bude viesť pri aplikácii pravidla. A potom opäť a opäť. Objektivismus preto nefunguje. A čo subjektivismus? Je význam vždy produktom interpretácie? Patterson v tomto prípade argumentuje § 198 *Skúmaní*, ktorý podkopáva subjektivistickú pozíciu: interpretácie samotné nemôžu určiť význam, existuje totiž spomínaný nekonečný regres interpretácie, ktorá potrebuje interpretáciu, ktorá potrebuje interpretáciu, atď. Aj subjektivismus teda zlyháva.

Patterson za spoločný omyl objektivizmu a subjektivismu pokladá to, že riadenie sa pravidlami považujú za operáciu mysle. Toto zmätenie rozpletá Wittgenstein, keď nám ponúka nový pohľad tým, že vníma normativitu ako konanie. Dodržiavať pravidlo znamená byť vycvičený v nejakom konaní, postupovanie podľa pravidla je praktikou, praxou. No a potom je aj pohľad na normativitu iný. A to taký, že „[n]ormativita sa nezaobera tým, ako tvoríme úsudky o správnosti a nesprávnosti, ale v čom tieto úsudky spočívajú“.⁵⁰¹ Patterson postupne vykladajúc *Skúmania* dospieva k záveru, že „normativita riadenia sa pravidlami – základ správnosti a nesprávnosti – sa nenachádza v zhode iných ako takej orig. [agreement of others as such]. Zhoda je nevyhnutnou črtou normativity našich praktík, ale „zhoda“ musí byť pravidelnosťou v reakciách na použitia. V skratke, keď povieme, že musí existovať „zhoda v konaní“, potom v skutočnosti hovoríme, že

499 PATTERSON, D.: Normativity and Objectivity in Law. *William and Mary Law Review*, Vol. 43, No. 1 (2001).

500 Tamže, s. 330. Patterson používa pri slove „skutočne“ kurzívu.

501 Tamže, s. 342. To prvé je otázkou kauzality.

v čase musí existovať harmónia v aplikácii, v používaní.⁵⁰²

Čo to znamená pre právo? Aj právo je normatívne, a tak sa Patterson pokúša urobiť právnu prax prehľadnejšou využívajúc Wittgensteinovu metódu. Ak sa podľa neho pozrieme na to, ako prebieha právnické vzdelávanie v USA, vidíme, že právničky a právnikov vybavuje špecifickými zručnosťami: „Praktický rozmer výkonu právnického povolania je vecou tvorby presvedčivých argumentov s cieľom, aby právnikove a právničkine výroky o tom, čo právo povoľuje, vyžaduje alebo zakazuje, boli správne.“⁵⁰³ Patterson sledujúc spôsoby výučby následne identifikuje rôzne *forms argumentov*. Sú nimi textuálny, historický, doktrínálny či argument prudencie (argument následkami rozhodnutia, ktorý je vo výsledku argumentom o dosahovaní spoločných cieľov), ktoré sa vyučujú všade, pripúšťa ale, že môžu existovať aj ďalšie špecifické formy argumentov vyučované iba na niektorých katedrách.⁵⁰⁴ A práve tieto formy argumentov, v ktorých je študentstvo trénované, umožňujú podľa Pattersona riadenie sa pravidlami, a právo je teda možné práve vďaka nim. Toto všetko sa ale pre tú časť Pattersonovho publika, ktorá nie je oboznámená s Wittgensteinom, deje z čista jasna. Čitateľstvo, ktoré pozná Wittgensteina, má tendenciu tušiť, že Patterson sa snaží priblížiť k jeho životnej forme (v práve). Patterson vysvetľuje, že formy argumentov sú vlastne (i) spôsoby, ktorými robíme niečo s právom; (ii) umožňujúce nám zapojiť sa do činností, ktoré sa nazývajú „právo“, a (iii) umožňujúce nám demonštrovať správnosť, nesprávnosť, pravdivosť alebo nepravdivosť výrokov o práve.⁵⁰⁵ Formy argumentov umožňujú určitý druh objektivity. Sú kultúrne nadobudnuté a ich existencia závisí od ich používania právnickom. Patterson tvrdí, že by mohli byť iné, ale nie sú, hoci sa môžu postupne meniť.⁵⁰⁶ Tu môžeme predpokladať, že Patterson akceptuje aj tzv. kauzálnu „objektívitu“ foriem argumentov, hoci sú zároveň „logicky“ arbitrárne; mohli byť totiž úplne iné, ale nie sú. Z tohto potom vyplýva, že objektivita je „relatívna vzhľadom na oblasť“.⁵⁰⁷

Pattersonov pohľad, jeho novú analógiu by sme hádam mohli prepísať do podoby pripomienky takto (porovnaj pripomienku v § 241 *Skúmaní*):

„Hovoríš teda, že zhoda medzi právnikmi rozhoduje o tom, čo sú správne a čo nesprávne výroky o práve?“ – Správne a nesprávne je to, čo *tvrdia o práve*, a vo *formách argumentov*, ktoré používajú, sa zhodujú. To nie je zhoda názorov, ale foriem života.

Aj tu môžeme pripomenúť, že formy života, tak ako ich vykladáme, sú napojené na úroveň odôvodňovania, v ktorej sa rýľ ohýba (§ 217 *Skúmaní*), a ja len konám tak, ako konám. Odôvodnenie a argumentácia nie sú potrebné ani možné (porovnaj podkapitolu 3.5.1). Patterson hľadal v práve niečo, čo by mohlo byť súčasťou životnej formy z hľadiska jej funkcie tak, aby sa umožnili

502 Tamže, s. 348 (poznámky pod čiarou boli vypustené).

503 Tamže, s. 350.

504 Tamže, s. 352 a nasl.

505 Tamže, s. 355.

506 Tamže, s. 363.

507 Tamže (orig. relative to a domain).

solídne a objektívne základy práva. Iste, Patterson tak zmiešal metodologický a antropologický prístup ku konceptu životných foriem, lebo dedukoval aj obsah (konkrétne formy argumentov), a tak so životnými formami pracoval trochu inak ako Wittgenstein v metodologickom čítaní. Na tomto mieste je pre nás ale zaujímavejšie a problematickejšie to, že v Pattersonovom argumente sa vlastne ríša práva stáva ríšou právnikov a právničiek. Laici totiž isto nie sú nielen trénovaní, ale ani oboznámení s formami argumentov. To však neznamená, že nedokážu postupovať podľa právnych pravidiel alebo celkovo niečo robiť (s) právom a v práve.

Formy argumentov nemožno v žiadnom prípade podceňovať, ale fixujú prax pre tých a tie, ktorí sú v nich trénovaní. Patterson je tak podľa nás na správnej ceste, pretože hľadá štandard alebo matricu, ktorá by mohla stanoviť určité kritériá praktiky ako právo v praxi. V činnostiach, ktoré nazývame „právo“, vidí niečo ponad správne a nesprávne, pravdivé a nepravdivé v práve, čo by určilo kritériá správnosti. Nevytvára však novú entitu. Pozerá sa na činnosť robenia práva cez učenie sa „právu“. Toto niečo by umožňovalo objektívnosť v práve, keďže by to obmedzovalo naše konanie v rámci tejto praktiky, aj ak by tento štandard mohol byť rôzny, tak že by bol „logicky“ arbitrárny (mohol by byť aj celkom iný). Pri pohľade do právnej praxe, do praktizovanie činností, ktoré nazývame právom, však môžeme vidieť viac aktivít než len tie, ktoré robia právnici. Dokonca aj „zoznam vyjadrení právnych pravidiel“⁵⁰⁸ môže zohrávať určitú úlohu v súvislosti s opakovanou praxou aplikovania týchto pravidiel, ak chceme vyvrátiť skepticizmus v súvislosti s riadením sa pravidlami. Na ontologickej úrovni sú právne normy isto nezávislé od mysle na úrovni existencie⁵⁰⁹ a určite sme nejakým spôsobom vycvičení postupovať podľa niektorých právnych pravidiel alebo celkovo zákonov tak a tak, preto väčšinou nemáme pochybnosti o tom, či sme právo dodržali alebo porušili. Je to tak aj preto, že jazyk je z väčšej časti určitý (angl. *determinate*), takže neexistujú žiadne veľké epistemické obmedzenia na to, aby sme zistili, čo od nás právo vlastne vyžaduje. A v prípadoch, keď máme pochybnosti o tom, ako postupovať podľa pravidiel alebo ako ho aplikovať, či o tom, ako by sme ako sudca či sudkyňa mali vo veci rozhodnúť, máme k dispozícii metódy právnej argumentácie, ktoré stanovujú kritériá pre *kompetentné hľadanie správnej odpovede*. Možno to je maximum objektívnosti, koľko môžeme v práve dosiahnuť. Musí vôbec existovať ešte nejaké iné hlbšie podložie, na ktorom sa nám rýľ ohýba?

V tejto kapitole sme sa nosne zaoberali Wittgensteinovými pripomienkami o pravidlách, a to na podklade kritiky Kripkeho čítania. Kritizovali sme aj viaceré použitia týchto pripomienok právnou teóriou, ale za užitočnú, hoci čiastočne nevýstižnú sme považovali Pattersonovu novú analógiu o formách argumentov. Téma interpretácie v práve sa prepletala touto i predošlou kapitolou. Aspektom témy spojenej s Wittgensteinom, ktoré sme v predošlých častiach opomenuli alebo iba príliš slabo načrtli, sa budeme venovať v poslednej kapitole knihy.

508 Porovnaj WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*, § 198, s. 111. Wittgenstein píše o zozname pravidiel a odmieta možnosť akéhokoľvek zoznamu pravidiel, ktoré by prepojili pravidlá s konaním. Napriek tomu však máme prax v riadení sa takýmito pravidlami a v práve máme aj skúsenosť so zoznamami pravidiel, resp. vyjadrení pravidiel. Často sa ako právnici a právničky do jedného takého zoznamu pozeráme a hovoríme mu Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

509 Pozri tézu o slabej nezávislosti od mysle v KRAMER, M.: *Objectivity and the Rule of Law*, s. 6.

6.

JAZYK A INTER- PRETÁCIA PRÁVA

V tejto kapitole nadviážeme na témy predošlých kapitol tak, že niektoré pozície, ktoré v nich boli roztrúsené, vyostríme a skonstrastujeme. Začneme usadením Wittgensteinovej koncepcie jazykových hier na podvozok paradigmy, ktorá následne prispieva k zmene pohľadu na právo. Už vyššie sme napokon hovorili o tom, že právo je to, čo robíme, nie súbor noriem. A to sú rôzne paradigmy. Zostrením už v mnohom uvedeného budeme pokračovať cez náčrt koncepcie práva ako rozvažovacej praktiky od Thomasa Morawetza a kritiky od Dennisa Pattersona. Ide nám tu len o to, ako ich odlišné porozumenie Wittgensteinovmu filozofovaniu so zaostrením na miesto interpretácie ústi do rôzneho pohľadu na právo – rôznych paradigiem. Kapitulu uzatvoríme koncepciou interpretačných spoločenských od Stanleyho Fisha, ktorej korene sú stopované aj k Wittgensteinovi. Aj keď nevyhnutne nie je wittgensteinovská, hoci je Fish za wittgensteinovca často považovaný, pozerá sa rovnakým smerom a prepája sa tak aj s Pattersonovými formami argumentov ako základov domu práva ako praktiky. Cez Fisha však ešte viac do popredia vystupuje rolovosť, do ktorej nás vkĺzne interpretačné spoločstvo. Hoci ide o navonok zvláštne formulovanie Fishovej myšlienky, jeho pohľad dobre ilustruje – nie my vstupujeme do interpretačného spoločstva, to ono (do) nás vstúpi. A hoci sa tu odkláňame od stratégie premýšľania o aplikáciách zreteľne Wittgensteinových myšlienok v práve a stratégie ukazovania spôsobu, akým jeho metóda môže pracovať v právnej vede, ide podľa nášho názoru o rovnaký typ nového pohľadu, novej paradigmy, ktorý prichádza nosne cez Wittgensteina (ale nielen neho). A ukáže sa, že aj interpretačné spoločnosti viac rozumejú, uchopujú a konajú, než interpretujú – v zmysle váhajú a rozvažujú. A aby sme knihu uzatvorili avizovanou energiou lovkýň a zberačov, nie akademickou špekuláciou z prítomia kaviarne, krátko taktiež ukážeme, ako koncepcia interpretačných spoločenských dáva zmysel jadrú kritizovaného trestného činu ohýbania práva práve cez rolovosť.

Prejdime teraz ku krátkemu usadeniu Wittgensteinovho myslenia o jazyku a jeho jazykových hier do paradigmy. Ako sme už v úvode knihy uviedli, inšpirovali zmenu spôsobu premýšľania v sociálnych vedách a v práve, a to aj prostredníctvom spomínaného Petera Wincha. Táto nová „hravá paradigma“⁵¹⁰ podnietila aj vznik sociologických koncepcií, ktoré vidia spoločnosť optikou jazykových hier. Jörg Stolz vytvára dokonca všeobecnú teóriu pre sociálne vedy, teda aj pre právo, v ktorej spoločenský život definuje ako „množstvo interagujúcich sociálnych hier“.⁵¹¹ Sociálna hra je pre neho „entitou vytvorenou hráčmi so zdrojmi, ktorí sa zapájajú do aktivity formovanej cieľmi, pravidlami a predstavami (...) a ktoré vedú k výsledkom hry“.⁵¹² Ak na právo nenahliadame cez prizmu právnych noriem, resp. súboru právnych noriem, ako normativistické paradigmy práva, ako cez život normativity s istou funkciou v spleti jazykových hier, otvára sa celá plejáda možností pozerania sa na právo aj cez roly právnikov a právničiek a to, čo jednotlivé spoločnosti s právom robia – aj keď ho tvoria, riadia sa pravidlami či ich vymáhajú. Práve tieto dvere do novej paradigmy Wittgenstein cez sledovanie normativity v konaní, ktorým je reč, hovorenie,

510 Pojem si požičiavame od GETLÍK, P.: *Pohyb ku kognitívnym adaptačným štúdiám*. Adaptácia ako hra. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2022, s. 47.

511 STOLZ, J.: The theory of social games: outline of a general theory for the social sciences. *Humanities and Social Sciences Communications*, Vol. 10, číslo článku 369 (2023), s. 1.

512 Tamže.

otvára. Pomáha nám však neupadať do často zjednodušujúcich predstáv a generalizujúcich teórií, v zmysle ktorých by jedna vetva právneho realizmu ako typu paradigmy konštatovala, že právo je to, čo sudca povie, že právom je. Umožňuje nám ich vidieť ako jedny z možných pohľadov, ktoré fenomén práva vidia z istého aspektu. Wittgenstein nám cez jazykové hry v spojení s prepojením na životné formy a svoj spôsob filozofovania dáva slobodu neprihlásiť sa k žiadnej konkrétnej škole reprezentujúcej istú právnu paradigmu a (tak ako sme aj videli u Kuhna), dáva nám nástroj na prípadné stopovanie existencie paradigmy/paradigiem práva v istej spoločnosti v istom priestore a čase. Tým, ako nám pomáha vidieť optiku, cez ktorú premýšľame (aj v jazyku a jazykom), vytvára tiež priestor pre zvedavosť a čudovanie sa. Nie čudovanie sa od stola, ale zvedavý pohľad na právo ako sociálnu praktiku, ktorou sa deje množstvo vecí – a mohli by sa ňou diať aj veci úplne iné.

V predošlej pasáži sme napokon od držania sa novej paradigmy jazyka mierne odskočili, terminológiou boxu sme takpovediac povolili, priskočíme teraz už posledný raz k interpretáciám pojmu interpretácie u Wittgensteina a jej miesta v normatívnom živote spoločnosti cez skeč sporu Morawetza a Pattersona. Oba sú významnými hlasmi v diskusii o využívaní neskorého Wittgensteina v právnom myslení.

6.1 Morawetz verzus Patterson

Thomas Morawetz v zbierke esejí *Predpoklady a prísluby práva: Jurisprudencia po Wittgensteini*⁵¹³ pri objasňovaní povahy práva rozlišuje tri druhy praktík. Prvou praktikou sú hry ako šach, futbal, baseball, ktoré Morawetz označuje ako uzatvorené praktiky. Pravidlám takýchto hier musíme rozumieť alebo mať o nich aspoň implicitnú predstavu, ak ich chceme hrať. Pravidlá daných hier sú stabilné v tom, že sa nemenia konaním hráčov. Zároveň je cieľ hry možné vypozerovať z daných pravidiel.

Právo a jazyk sú príkladmi druhej skupiny praktík, tzv. otvorených praktík. Účastníkmi a účastníkmi takýchto praktík môžeme byť bez explicitného učenia sa pravidlám, pretože kľúčovým nemusí byť učenie, ale „osvojenie si spôsobov správania sa“.⁵¹⁴ Pravidlá otvorených praktík sa môžu meniť aj konaním ich účastníkov a samy pravidlá môžeme ponímať ako nástroje, preto ich cieľ nie je vypozerovateľný z pravidiel praktík samotných.

Treťou skupinou praktík sú konania, ktoré vlastne „praktikami vôbec nazývať nemôžeme“.⁵¹⁵ Patria tu napríklad naše myslenie o svete alebo rozumenie.⁵¹⁶ Neznamená to však, že Morawetz verí, že riadenie sa pravidlami jazyka má rovnakú povahu ako riadenie sa právnymi pravidlami.⁵¹⁷ Právo má totiž povahu rozvažovacej praktiky (orig. deliberative practice). V množstve ľudských činností existujú aj „komplexnejšie praktiky, ktoré zahŕňajú rozvažovanie,“⁵¹⁸ a medzi ne patrí aj rozhodovacia činnosť súdov. Morawetzova definícia rozvažovacej praktiky ako spočívajúcej „v diskurze smerovanej k vytváraniu a obraňovaniu úsudkov“⁵¹⁹ pripomína vlastne Hartov prípad autentickej snahy konať podľa pravidiel (vnútorný pohľad), ktorá podľa Harta môže spočívať jednak vo vedomom rozvažovaní a jednak v intuícii, ktorá je podložená uznaním pravidla. Deliberácia je každopádne v centre pojmu práva u Morawetza, ktorá je inšpirovaná Wittgensteinom.

A práve charakterizáciu práva ako rozvažovacej praktiky silno kritizuje Dennis Patterson. Morawetzova myšlienka totiž podľa neho „vyzerá v mnohom ako to, na čo Wittgenstein odkazuje ako na ‚interpretáciu‘“,⁵²⁰ teda ako to, čo podľa Pattersona Wittgenstein odmieta. Morawetz tak v práve podľa neho vyzdvihuje Wittgensteinom údajne odmietnutý aspekt – interpretáciu pravidiel, nie porozumenie pravidlu. Patterson sám zastáva pozíciu, že interpretácia v práve je parazitujúca⁵²¹ reflexívna aktivita, ktorú vykonávame až vtedy, keď nevieme, ako ďalej, a je to „činnosť, ktorá závisí od už existujúcej a rozšírenej zhody medzi právnikmi a právničkami“.⁵²² Preto

513 MORAWETZ, T.: *Law's Premises, Law's Promise: Jurisprudence after Wittgenstein*. New York: Routledge, 2019 (prvé vydanie 2000).

514 Tamže, s. 24.

515 Tamže, s. 32.

516 Tamže, s. 33.

517 „Jazyk je (alebo môže byť) zavádzajúcim modelom pre právo“. Tamže, s. 205.

518 Tamže, s. 88.

519 Tamže, s. 136.

520 PATTERSON, D.: Wittgenstein on Understanding and Interpretation. *Philosophical Investigations*, Vol. 29, No. 2 (2006), s. 131.

521 Tamže, s. 133.

522 Tamže.

Patterson nesúhlasí ani so Stanleyom Fishom, ani s Ronaldom Dworkinom v tom, že interpretácia je základnou črtou práva. Patterson totiž vykladá *Skúmania* takým spôsobom, že Wittgensteinov § 198 de facto znamená, že ani texty/výrazy neinterpretujeme, ale rozumieme im, veď ak by sme im nerozumeli, nemohli by sme ich interpretovať.⁵²³ Tu sa však javí, že základný rozdiel medzi Wittgensteinom, Pattersonom a Fishom je v tom, že jednoducho hovoria o iných veciach, teda slovo „interpretácia“ má pre nich iný význam, rovnako ako sme ukázali v podkapitole 4.2.5. V časti významov/použití interpretácia tvorí alebo sprostredkováva význam a/alebo rozumenie, v iných je len prekladom výrazu.

Keď Patterson tvrdí, že interpretáciu potrebuje sudca vtedy, keď nevie, ako ďalej – teda keď neexistuje zhoda v praxi, asi má na mysli takú prax, že účastník tejto praxe nepochybuje, aké konanie je súladné s tým-ktorým *právnym* pravidlom. Teda sudca vie, ako rozhodnúť, a koná tak bez pochybností. Je tak cvičený. Ale v čom je cvičený? V tom, že *takéto* prípady sa rozhodujú *takto*? Alebo je vycvičený v tom, že tento výraz, táto veta právneho predpisu je výrazom *tohto* právneho pravidla? Veď ak by nebol cvičený (neštudoval by právo atď.), znamenalo by to, že nemôže rozumieť právnym pravidlám vyjadreným v právnych textoch? Určite nie. A táto výhrada sa vlastne čiastočne prekrýva s kritikou funkcie Pattersonových foriem argumentov z predošlej kapitoly.

Ak sa Patterson snaží tvrdiť, že rozumenie právnej praxi je predpokladom interpretácie práva, keďže tvrdí, že rozumenie je podľa Wittgensteina predpokladom interpretácie, nemohol by ten, kto nie je účastníkom právnej praxe, rozumieť právnemu pravidlu? Samozrejme, že nie. Pretože stačí, aby rozumel jazyku, pravidlám jazyka a prípadne aby mohol nahliadnuť do zoznamu právnych pravidiel.

Prípomene si príklad sudcu Dredda z predošlej kapitoly. Ak by bol tento jediným sudcom na malom ostrove s dvadsiatimi domorodcami, celý život by ostrov neopustil, bol by na ňom jediným „právníkom“, nikdy by nečítal žiadnu právnickú literatúru a jediné pravidlá, na základe ktorých by rozhodoval, bolo desať Božích prikázaní, ktoré boli do jazyka jeho kmeňa preložené obetavými misionármi, teda neexistovala by zhoda v *právnej* praxi, ktorú Patterson predpokladá ako základ, na ktorého pozadí je možné rozumieť tomu, ako rozhodovať konkrétne prípady podľa konkrétnych právnych pravidiel, bola by interpretácia práva stále parazitujúcou aktivitou?

Patterson tu vlastne opakuje chyby iných, keď prenáša pripomienky o riadení sa pravidlami do právnej oblasti ako tézy, a aj preto zamieňa pravidlá jazyka za právne pravidlá. Patterson pokladá Wittgensteinovo rozlíšenie medzi rozumením a interpretáciou v kontexte riadenia sa pravidlami za veľmi dôležité aj pre právo. „Veď keby išlo Wittgensteinovi skutočne len o objasnenie jednoduchých problémov farieb, matematiky a ukazovateľov cesty, boli by o jeho riadení sa pravidlami napísané tisíce kníh?“ pýta sa.⁵²⁴ Hádám sa dá odpovedať negatívne. Neboli. Ale nie preto, že sú tieto časti *Skúmaní* priamo aplikovateľné v právnom myslení a v sociálnych vedách,

523 PATTERSON, D.: Normativity and Objectivity in Law, s. 33 a nasl.

524 PATTERSON, D.: Wittgenstein on Understanding and Interpretation, s. 137.

ale preto, že nie sú len o objasnení jednoduchých problémov farieb, matematiky a ukazovateľov cesty, ale sú jedinečnou technikou rozpletania série zmätení o jazyku, v ktorých nás drží jeho gramatika. Išlo v nich teda o oveľa viac, ako naznačuje Patterson. Prejdime teraz k samotnému Fishovi.

6.2 Interpretačné spoločenstvá Stanleyho Fisha

Jednou z koncepcií, ktorá sa používa na opis toho, ako a prečo sudcovia a sudkyne interpretujú právo, je aj koncepcia interpretačných spoločenstiev. Tá nie je vyslovene a iba Fishova. Iste, Fishovi je často prisudzovaná,⁵²⁵ ale z hľadiska pôvodu je stopovaná aj k Wittgensteinovi, pragmatikovi Charlesovi Peirceovi či Thomasovi Kuhnovi.⁵²⁶ Pôvod v myšlienkach Wittgensteina ale popierajú nám už známi Zapf a Moglen či Martin Stone.⁵²⁷ Dôvod v podstate spočíva v tom, že koncepcia interpretačných spoločenstiev má byť výsledkom nekorektného čítania Wittgensteina Kripkem. Nie interpretačné spoločenstvá cez tréning, zhodu, umožňujú fixovať význam. Vzťah medzi slovami a ich používaním, aplikáciou je sám celkom neproblematický.⁵²⁸ Stone zas tvrdí, že Fish sa pýta otázku nesprávne (k otázke sa o chvíľu dostaneme) a zároveň príliš zovšeobecňuje, lebo sa nepýta na jednotlivé prípady. S touto kritikou sa dá čiastočne súhlasiť, a to práve v miere posudzovania autorskej inšpirácie a toho, či je Fish tzv. wittgensteinovcom. Ak by aj ním nebol v tom zmysle, že jeho závery nadväzujú na Wittgensteina a sú s Wittgensteinovými závermi kompatibilné (robí vlastne Wittgenstein nejaké závery?), ešte stále môže byť Fishov argument interpretačných spoločenstiev replikou na skepticizmus ohľadom riadenia sa pravidlami, resp. replikou na tvrdenie o subjektivite práva. Fish vo svojich textoch vlastne používa akoby Wittgensteinovo pojmoslovie, napríklad o formách života,⁵²⁹ jeho metóda je ale iná. Práve vďaka istej napojenosti interpretačných spoločenstiev na životnú formu a kvôli prelínaniu sa s Pattersonovou myšlienkou foriem argumentov, a teda spôsobu fixovania významu, sa budeme Fishom viac zaoberať. Netvrdíme teda, že Fish je wittgensteinovec v zmysle, že reprodukuje Wittgensteinovu metódu a že čerpá z rule-following častí *Skúmaní* ako základu pre interpretačné spoločenstvá, pozerá sa však rovnakým smerom a jeho filozofia zdieľa s Wittgensteinom rodinné podobnosti.

Vyťažíme teda Fishovu prácu najmä prostredníctvom interpretačných spoločenstiev a jeho k epistemológii, resp. právnej epistemológii. V hre tak bude aj interpretácia práva právnickom na pozadí otázky neurčitosti práva. Prostredníctvom interpretačných spoločenstiev bude všeobecne diskutovaný aj koncept rolovosti profesií. Nasledovať bude kratšia akoby praktická časť o tom, ako tézy o rolovosti spojené s interpretačným spoločenstvom vieme použiť pri premýšľaní o ohýbaní práva ako trestnom čine. Začnime ale krátko Fishovou epistemológiou, konkrétnej jeho koncepciou „ja“ (orig. self), keďže na ňu sú interpretačné spoločenstvá naviazané. Ťažiť tu budeme hlavne z knihy Michaela Robertsona o Fishovi,⁵³⁰ lebo Fishove texty väčšinou

525 Pozri napr. JOHNSTONE, I.: *The Power of Deliberation. International Law, Politics and Organisations*. Oxford: OUP, 2011, s. 34.

526 Pozri GOLDSMITH, A.: Is There Any Backbone in This Fish? Interpretive Communities, Social Criticism, and Transgressive Legal Practice. *Law and Social Inquiry*, Vol. 23, No. 2 (1998), s. 375.

527 ZAPF, CH. – MOGLEN, E.: Linguistic Indeterminacy and the Rule of Law: On the Perils of Misunderstanding Wittgenstein, s. 496 a STONE, M.: On the old saw, "every reading of a text is an interpretation": some remarks. In GIBSON, J. – HUEMER, W.: *The Literary Wittgenstein*. London, New York: Routledge, 2004, s. 186 a nasl.

528 ZAPF, CH. – MOGLEN, E.: Linguistic Indeterminacy and the Rule of Law: On the Perils of Misunderstanding Wittgenstein, s. 485.

529 Pozri FISH, S.: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, USA, Londýn, UK: Harvard University Press, 1980.

530 ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law: How Fish Works*. Cambridge: CUP, 2016.

reagujú na texty iné a jeho epistemológia sa v nich viac ukazuje, než opisuje.

6.2.1 Konceptia „ja“

Prejdime teda ku koncepcii subjektu. Kantovská koncepcia transcendentálneho „ja“ ako autonómnej racionálnej vôle, ktorú majú všetci ľudia rovnakú, na rozdiel od náhodných charakteristík, a ktorá vie byť motorom zmeny sekundárnych neesenciálnych charakteristík, je u Fisha nahradená situovaným „ja“, ktoré je uhniesdené a vlastne vytvorené lokálnym kontextom – našimi skúsenosťami a spôsobom, akým skúsenosť organizujeme, praktikami, na ktorých participujeme, našimi hodnotami, presvedčeniami, cieľmi a podobne.⁵³¹ Hádám by sa dalo povedať, že „ja“ nemôže byť autonómne, je vždy vo vzťahu s tým, čo ho „obklopovalo“ a produkovalo. Fish by nás poopravil, že nie je vo vzťahu, je samotné tým, čo nás obklopuje. Preto nemôže ani samo osebe zdrojovať zmenu toho, čo ho produkuje, a hodnotiť, keďže bez lokálneho kontextu fakticky nemá obsah. Neexistuje kritérium, cez aké by mohlo hodnotiť svoje sekundárne charakteristiky.

Má to široké dosahy. Ak neexistuje transcendentálne „ja“, potom nedáva zmysel ani atraktívny a bystrý myšlienkový experiment závoja nevedomosti Johna Rawlsa. Hľadať spôsob, akým by sa mala spravovať naša spoločnosť odmyslením si akcidentálnych charakteristík (napríklad pôvodu, rasy, pohlavia, inteligencie, miesta narodenia atď.), teda z pozícií čistého racionálneho „ja“, jednoducho nie je podľa Fisha možné.⁵³² Závoj nevedomosti je potom nemysliteľným myšlienkovým experimentom.

A teraz príde pre nás kľúčová časť – situované „ja“ je (formované) lokálnym kontextom, ktorý je poskytovaný praktikami, presvedčeniami či hodnotami spoločenstiev a inštitúcií, ktorých je členom alebo členkou, ako napríklad rodiny, cirkvi či profesie.⁵³³ A hádam môžeme použiť aj prirovnanie od Wittgensteina, že nie na subjektoch ako základoch sa buduje interpretačné spoločenstvo ako dom. Nie subjekt nesie komunitu. „Ja“ je nesené spoločenstvom. Situované „ja“ je teda sebou vďaka členstvu v interpretačných spoločenstvách a bez nich byť nemôže.

6.2.2 Interpretačné spoločenstvá

Fish situuje vznik myšlienky interpretačných spoločenstiev do literárnej debaty o tom, kto má interpretačnú autoritu – *text alebo čitateľ?*⁵³⁴ Tí, ktorí volili prvú odpoveď, boli podľa Fisha zahnaní predsa len vysokou mierou nezhody pri interpretácii. Tí, ktorí volili čitateľa, zas boli

531 Tamže, s. 7 až 12.

532 Tamže, s. 8.

533 Porovnaj tamže, s. 13.

534 FISH, S.: *Doing What Comes Naturally. Change, Rhetoric, and the Practice of Theory in Literary and Legal Studies*, s. 141.

zahanbení vysokou mierou zhody.⁵³⁵ Konceptiou, ktorá mala odôvodniť zhodu aj nezhodu, bolo interpretačné spoločenstvo. Toto spoločenstvo podľa Fisha „nie je ani tak skupinou jednotlivcov, ktorí zdieľajú uhol pohľadu, ale uhol pohľadu alebo spôsob organizovania skúseností, ktorý zdieľa jednotlivcov, a to v tom zmysle, že jeho vopred existujúce spôsoby rozlišovania [orig. assumed distinctions], kategórie rozumenia a podmienky relevantnosti a irelevantnosti sa stali obsahom vedomia členov spoločenstva, ktorí preto prestali byť jednotlivcami a stali sa vlastníctvom spoločenstva [orig. community property] do miery, do akej sa ukotvili v projekte spoločenstva“.⁵³⁶ Zhoda v interpretácii textu je tak vytváraná spoločenskou povahou interpretačného aktu. Nezhoda rovnako. Iné spoločenstvo interpretuje text inak práve preto, že je iným interpretačným spoločenstvom, a má teda inak organizovanú skúsenosť.⁵³⁷

Ak domýšľame Fisha, úplne zjednodušene až schematicky povedané, text „Nezabiješ!“ interpretuje inak kresťan, inak budhista a inak kanibal. Ak urobíme časové posuny, textu „súkromný a rodinný život“ inak rozumie interpretačné spoločenstvo, povedzme spoločenstvo v rámci vednej disciplíny sociológie v Slovenskej republike v 50. rokoch minulého storočia a inak v súčasnosti. A to aj, ale nielen preto, lebo chápanie konceptu rodiny sa zmenilo aj medzi takpovediac „bežnými“ ľuďmi. Pozorné čitateľstvo už tuší dôvod výberu 50. rokov ako príkladu. Dostávame sa totiž prenesene k veľmi aktuálnym diskusiám o tzv. sudcovskom aktivizme. Ak totiž text Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd prijatý v 50. rokoch niesol isté významy v 50. rokoch, teraz ich nesie iné, aj preto je zmysluplný tzv. evolutívny výklad dohovoru a teória živej ústavy, aj keď nie sú nevyhnutne zdrojované koncepciou interpretačných spoločenstiev. A aj preto je zmysluplné iné čítanie čl. 8 dohovoru o práve na súkromný život.

Kritici myšlienky interpretačných spoločenstiev jej totiž vyčítali nemožnosť alebo, naopak, príliš jednoduchú možnosť zmeny. Konzervatívci sa báli toho, že kritériom zmeny je spoločenstvo samo, teda jeho vôľa (k moci), a ľavičiari sa zas báli konzervácie pomerov.⁵³⁸ Kritériom zmeny sa budeme ešte krátko zaoberať. Fish totiž pri nej vysvetľuje spôsob premeny interpretačného spoločenstva, čiže aj sudcovstva, a použije svoju antifundacionalistickú teóriu poznania, ktorá sa premietne aj do poznávania práva. Ešte tu ale pripomeňme, že dilemu *text alebo čitateľ* považoval Fish už v osemdesiatych rokoch za falošnú.⁵³⁹ Bola totiž založená na fundacionalistickej epistemológii. Neskôr sa teda pohyboval v trojuholníku autor (ako člen interpretačného spoločenstva) – text – čitateľ (ako člen interpretačného spoločenstva).

Zmena v interpretačnom spoločenstve je možná preto, lebo súčasťou spôsobov štruktúrovania skúsenosti je aj predpoklad výzvy na zmenu. A to nielen zmenu názorov alebo množiny názorov, ale aj na zmenu spôsobu štruktúrovania skúsenosti samotnej.⁵⁴⁰ Interpretačné spoločenstvo kóduje

535 Tamže.

536 Tamže. V zbierke *Is There a Text in This Class?* Fish hovorí, že interpretačné spoločenstvá „sú tvorené tými, ktorí zdieľajú interpretačné stratégie nie na čítanie, ale na písanie textov, na tvorbu ich vlastností. Inak povedané, tieto stratégie existujú pred aktom čítania, a preto determinujú tvar čítaného (...)“. FISH, S.: *Is There a Text in This Class?*, s. 14. Potom aj prestáva dávať zmysel hovoriť o objektivite a subjektivite, lebo interpretačné spoločenstvá zabezpečujú obidve a ani jedno zároveň. Nie sú objektívne, lebo zahŕňajú záujmy a nie sú neutrálne. Nie sú ale ani subjektívne, lebo nevychádzajú z izolovaného jednotlivca, ale z istého uhla pohľadu. Tamže.

537 Tamže.

538 Tamže, s. 142.

539 FISH, S.: *Is There a Text in This Class?*, s. 1 a nasl.

540 FISH, S.: *Doing What Comes Naturally*, s. 146.

aj procesy relevantnej zmeny. Zmena teda nie je sama osebe sýtená lepším alebo pravdivejším poznaním, ako predpokladá liberálny fundacionalistický projekt. Interpretačné spoločenstvo samo je motorom zmeny, „lebo jeho predpoklady [orig. assumptions] nie sú mechanizmom na vypnutie sveta, ale na jeho organizovanie (...). Inými slovami, spoločenstvo je vždy angažované v transformovaní látky na materiál pre svoj vlastný projekt; ale tento projekt je v procese napokon transformovaný sám“⁵⁴¹. Takáto zmena je teda sama limitovaná spoločenstvom zvnútra, nie je mocensky vôľová, ako sa obávajú konzervatívci, a zároveň je možná, čím sa odstraňuje strach ľavičiarov.

6.2.3 Poznávanie práva

Tak ako podľa Fisha svet nemôžeme poznávať neutrálne či objektívne, ale len situovane v interpretačnom spoločenstve, tak ani právo nemôžeme poznávať neutrálne a objektívne. A hoci sa tým narúša predstava liberálneho modelu práva, ktoré nás má chrániť pred morálnymi a politickými straníckymi predstavami privilegovaných (má byť neutrálne) a ktoré má byť zároveň zrozumiteľné, jasné a určité (má byť objektívne), projekt užitočnosti práva narušený nie je.⁵⁴² Vláda práva je stále možná, len z iných dôvodov.

Podľa Fisha je pravdou, že právny pozitivismus zlyháva v neudržateľnosti tézy oddeliteľnosti práva a morálky. Interpretačné spoločenstvo ako spôsob organizovania skúsenosti totiž zviaže situovaného člena nevyhnutne aj istými morálnymi východiskami, ktoré tak musia informovať aj právo samotné, aj jeho výklad. Neznamená to ale, že je právo vystavené útoku iných disciplín a individuálnej morálke. S morálkou nesplýva, je samostatnou sociálnou praktikou.

Objektivita práva, ktorá je ohrozená predstavami o jeho neurčitosti, ktoré sa snažia argumentačne poraziť aj právni formalisti práve právnym formalizmom, zachránená byť nemôže. Právo podľa Fisha nie je radikálne alebo akokoľvek inak problematicky neurčité, a to práve vďaka zabývanosti členov spoločenstva v tomto spoločenstve. Ako právnici, či špecificky sudcovia, prokurátorky, advokáti atď., interpretujeme právo, resp. rozumieme právnym textom istým spôsobom, v ktorom je výrazná konvergencia, práve preto, lebo sme boli cvičení s nimi takým spôsobom pracovať a boli sme trénovaní uchopovať svoju úlohu v mašinérii spravodlivosti istým spôsobom. Naše zdieľané predstavy o úlohe práva, o úlohe ústavy či o úlohe jednotlivých inštitútov, o tom, čo tu vlastne robíme a robiť máme, zabezpečujú prax – právo, ktoré nie je objektívne v širokom zmysle slova, ale ani subjektívne. Presne tak, ako bolo vyššie spomenuté, právo je v zásade mimo týchto kategórií. Lebo interpretačné spoločenstvo je oboje a ani jedno zároveň.

To ale neznamená, že za súdením existuje nejaká koherentná a konzistentná teória. Právo podľa Fisha nie je na rozdiel od Dworkina integritou. Sudca nedopisuje reťazovú novelu, teda prí-

541 Tamže, s. 150.

542 ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law*, s. 177 a nasl. Robertson aj v právnej oblasti prehľadne organizuje Fishove myšlienky.

beh práva zložený z pravidiel, princípov, precedensov a politik tak, aby držal líniu, ako tvrdí Dworkin.⁵⁴³ Sudca si podľa Fisha nevypracúva vlastnú filozofickú koncepciu práva, sudca sa do existujúcej koncepcie práva takpovediac zapracuje.⁵⁴⁴ Táto koncepcia nemusí byť nevyhnutne konzistentná a koherentná a často ani nie je. Musí hlavne plniť svoju funkciu. A koncepcií práva môže byť viacero. Tá naša, v ktorej a do ktorej sme boli vytrénované a vytrénovaní, je len jednou z možných. Podľa Fisha sa napokon právo v liberálnej koncepcii rozkročuje medzi zabezpečovaním vlády práva a zabezpečovaním substantívnej spravodlivosti. A keďže ide o nekompatibilné úlohy, nemôže byť vždy konzistentné a koherentné.⁵⁴⁵ Pre nás je však podstatné povedať, že to, čo znamená byť sudcom alebo sudkyňou, je až vteleným komunitným poznaním sprostredkovaným rokmi tréningu, ktorý spočíval aj vo vzdelávaní, v konaní a jeho korekcii, v pozorovaní druhých, teda v usádzaní sa do komunity.

A to aj preto, lebo interpretačné spoločenstvo nie je niečo, vďaka čomu poznávame, interpretujeme, a teda „robíme“ právo nejakým spôsobom, ale v rámci čoho poznávame, interpretujeme a „robíme“ právo. Nie je prostriedkom, ale skôr hranicou, limitom či obzorom. Ešte raz, interpretačné spoločenstvo nie je zhodou v názoroch, ale produkuje túto zhodu, rovnako ako produkuje nezgodu (v názoroch).

Tu je ešte potrebné poznamenať, že interpretačné spoločenstvo je ako myšlienka sociologickým, nie normatívnym konceptom a ako taká *popisuje* vznik interpretácie, resp. porozumenia; „skutočným“ významom textu je to, čo autor chcel, aby ním bolo.⁵⁴⁶ Fish je tak intencionalistom a hľadanie úmyslu zákonodarcu v jeho koncepcii poznávania práva plní dôležitú úlohu.

6.2.4 Ohýbanie práva, interpretačné spoločenstvo a vypadávanie z roly

Využime teraz Fishovu epistemológiu, špeciálne myšlienku interpretačných spoločenstiev a rolovosti s ňou spojenou na diskusiu o trestnom čine ohýbania práva. Konkrétne na vyvrátenie jednej časti kritiky, ktorá sa na daný trestný čin vzniesla. Budeme sa zaoberať iba tvrdením o neurčitosti pojmu ohýbania práva, resp. pojmu svojvoľnosti uplatnenia práva, a to v nadväznosti na subjekt tohto trestného činu.⁵⁴⁷ Predtým si však pripomeňme textáciu trestného činu a zámery jeho zavedenia prostredníctvom dôvodovej správy. Odsek 1 paragrafu 326a Trestného zákona znie: „Kto ako sudca, prísediaci sudca alebo rozhodca rozhodcovského súdu pri rozhodovaní

543 DWORKIN, R.: *Riša práva*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 295 a nasl.

544 „Any judge will develop into a working conception of law“. FISH, S.: *Doing What Comes Naturally*, s. 388.

545 Prehľadne je úloha práva podľa Fisha spracovaná v ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law*, s. 290 a nasl.

546 Pozri ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law*, najmä s. 235, s. 242 a s. 246.

547 Časť námietok proti trestnému činu ohýbania práva je zhrnutá aj v materiáli, ktorý bol podkladom rokovania Súdnej rady Slovenskej republiky o návrhu na vypustenia daného trestného činu – <https://zasadnutia.sudnarada.sk/data/att/12464.pdf> [15. júl 2023]. Kritika neurčitosti sa nachádza na s. 4 a 5 dokumentu. Táto kritika sa prepájala s kritikou o možnom stíhaní sudcu za právny názor, keďže návrh novely ústavy z roku 2020, ktorý mal novelizovať aj čl. 148 ods. 4 ústavy, prechádzal legislatívnym procesom fakticky paralelne s právnou úpravou zavedenia trestného činu ohýbania práva. Národnou radou Slovenskej republiky bol ústavným zákonom č. 422/2020 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov, prijatý navrhovaný text, a tak čl. 148 ods. 4 znie: „Za právny názor vyjadrený pri rozhodovaní nemožno sudcu ani prísediaceho sudcu z radov občanov stíhať, a to ani po zániku ich funkcie, okrem prípadov, ak by tým bol spáchaný trestný čin; disciplinárna zodpovednosť sudcu tým nie je dotknutá.“

svojuvôľne uplatní právo a iného tým poškodí alebo zvýhodní, potrestá sa odňatím slobody na jeden rok až päť rokov. (...).“ Zároveň zámerom zavedenia trestného činu ohýbania práva bola v zmysle dôvodovej správy ochrana ústavného práva adresátov práva na spravodlivé súdne rozhodnutie, ktoré nie je „výsledkom svojuvôľného aplikovania a výkladu právnych noriem“ zo strany toho, kto má byť nezávislým arbitrom.⁵⁴⁸

Ako bolo vyššie spomenuté, myšlienka interpretačných spoločenstiev popisuje spôsob, akým poznávame svet, akým sa učíme konaniu, akým rozlišujeme podstatné od nepodstatného, akým argumentujeme, čo sa ráta ako platný argument atď. Spomeňme si tu na Pattersonove formy argumentov, ktoré trénujeme na právnických fakultách pri stávaní sa právnikmi. V práve a v tom, čo to znamená byť právnikom alebo právničkou, či myslieť ako právnička, sme trénovaní a trénovaní.⁵⁴⁹ Ako právnici vieme, čo máme robiť, lebo sme usadení v právnickom interpretačnom spoločenstve a v interpretačných spoločenstvách podľa jednotlivých právnických profesií. Vidíme a usudzujeme cez nich. To neznamená, že sa občas alebo aj často v právnych názoroch nezhodneme, znamená to ale to, že vieme rozpoznať, čo je právny názor a čo výmysel – ten druhý v pohľade nášho spoločenstva nedáva zmysel.

Ak sa teda zameriame na rolu sudcu v právnom štáte, zjednodušene povedané je jeho úlohou presadzovať právne pravidlá, prípadne princípy (ako spravodlivosť), a nie svoju vôľu. Vôľové rozhodovanie je rozhodovaním parlamentným, sudca rozhoduje nie podľa kritéria „chcem“, ale podľa pravidla. Vôľa môže byť dobrá, ale nemôže byť pojmovo spravodlivá. Spravodlivosť je v tomto našom rozlišovaní vedená pravidlom, vôľa pravidlá/štandardy tvorí.⁵⁵⁰ Svojuvôľne uplatnenie práva je už potom textovo (pozrieme sa na zloženie tohto slova z ďalších dvoch slov) opakom úlohy sudcu, a teda vypadnutím z roly – ide totiž o uplatnenie práva *podľa svojej vôle*, teda nie podľa pravidiel, resp. na podvozku z pravidiel.

Veľmi zjednodušene povedané, v našom prostredí sa vyžaduje metodologicky relevantná práca s prameňmi práva ako napríklad zákon a so skutkovým stavom. Ak je aj výsledkom právny názor, ktorý možno označiť za chybný, alebo aj veľmi chybný, nejde o naplnenie skutkovej podstaty trestného činu. Ak aj sudca metodologicky zlyhá, lebo prehliadne relevantnú rozhodovaciu činnosť vyšších súdov, stále, samozrejme, nejde o naplnenie skutkovej podstaty trestného činu. Nevyžaduje sa *zhoda sa v názoroch*, ale *zhoda a zjednotenie sa s úplne bazálnou úlohou sudcovstva*. Svojuvôľa ako uplatnenie vlastnej vôle na úkor právnych štandardov je opakom práva. Arbitrárnosť nie je svojuvôľa v tom zmysle slova, v akom o svojuvôli hovorí trestný zákon. Jadro svojuvôle ako uplatnenia vlastnej vôle úplne mimo právnych štandardov sa s arbitrárnosťou ne-

548 <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=482301> [13. august 2023]. Svojuvôľné rozhodnutie sa na rôznych miestach dôvodovej správy definuje nasledovne: (i) je v zjavnom rozpore so zákonom, resp. bez opory v zákone, (ii) v zásade popiera znenie a účel právnej normy alebo dokázaný skutkový stav, alebo vedome ignoruje relevantnú súdnu prax, (iii) ak spočíva vo výklade a v aplikácii, ide vždy o „zjavne nelogickú a textu a účelu právnej normy odporujúcu (ne)aplikáciu alebo interpretáciu právnej normy“ a (iv) napríklad ide o situáciu, keď „v žiadnom prípade nemožno za použitia štandardných techník výkladu a aplikácie právnych noriem dospieť pri jasnom a s ohľadom na obsah i účel právnej normy jasne interpretovatelnom a bezrozpornom znení právnej normy k takým záverom o jej aplikovateľnosti alebo neaplikovateľnosti na dokázaný právny a skutkový stav (...)“.

549 Tu pripomeňme, že právničky a právnici sú, samozrejme, členmi aj v iných interpretačných spoločenstvách a že navyše existuje aj sudcovské interpretačné spoločenstvo ako samostatná profesia, samostatná disciplína so špecifickou úlohou.

550 Porovnaj PROCHÁZKA, R.: *Dobrá vôľa, spravodlivý rozum. Hodnoty a princípy v súdnej praxi*. Bratislava: Kalligram, 2005. Iste, dá sa diskutovať o vzťahu pravidla a spravodlivosti. Jacques Derrida napríklad napísal krásny text k tomu, ako spravodlivé rozhodnutie sudcu v konkrétnej veci ničí a zároveň potvrdzuje pravidlo (DERRIDA, J.: *Síla zákona: „Mystický základ autority“*. Praha: OIKOYMENH, 2002). Naším cieľom je tu ale držať sa základov doktríny o vláde práva, kde je úloha sudcovstva vymedzená ako rozhodovanie na podklade právnych štandardov, nech už ich vymedzíme ako pravidlá princípy, súdne rozhodnutia atď., nie podľa vlastnej vôle vymknutej z týchto štandardov. To by už išlo o vládu človeka/ludí, nie práva.

prekrýva. Iste, slová „arbitrárnosť“ a „svojevôľa“ sú často aj v judikatúre súdov používané ako synonymum, a to zrejme aj preto, že v istom zmysle odlišovanie, zostrovanie rozdielov, nemalo pred prijatím trestného činu ohýbania práva nevyhnutne praktické implikácie. Tak išiel jazyk. Ak ale zaostríme na to, čo je pri arbitrárných rozhodnutiach problematické a čo sa s nimi deje po súdnom konštatovaní arbitrárnosti, ide o odôvodniteľné, ale nedostatočne odôvodnené rozhodnutie (náprava doplnením odôvodnenia je možná), ktoré sudcovstvo nerozpoznáva ako *vypadnutie* z roly, ale jej *nedostatočné* naplnenie. Svojevôľou je tak vedomé vypadnutie z roly. Napokon, nevedome z nej hádam ani vypadnúť nemožno, keďže je vteleným poznaním. Sudca alebo sudkyňa musia vedieť, keď idú proti svojmu tréningu a vtelenému poznaniu toho, čo majú rolovo robiť. Vypadnutie z roly je vlastne vypadnutím z Pattersonových foriem argumentom, ktoré sú z hľadiska funkcie formami života v práve. U Fisha sú fixované cez interpretačné spoločenstvo.

Potom kto je najviac kompetentný rozpoznať, že k vypadnutiu z roly došlo? Samotné interpretačné spoločenstvo, ktoré rolu drží, teda sudcovstvo. A tak je i trestný čin konštruovaný. Potom dáva zmysel aj to, ak v diskusiách sudcov a sudkýň odznie, že pri svojoľnosti ide o rozhodnutie, ktoré „okolo práva ani nešlo“.⁵⁵¹ Je tiež úplne pochopiteľné, ak niektorí sudcovia alebo sudkyne reagujú, že si také rozhodnutie ani nevedia predstaviť. Premýšľajú totiž z vnútra sudcovského interpretačného spoločenstva. Ich predstava súdneho rozhodovania má teda hranice definované spoločenstvom a iné im ani nepríde na myseľ. To ale neznamená, že by neboli schopní identifikovať rozhodnutie, ktoré by z týchto hraníc vypadlo. Naopak, práve vďaka svojej ukotvenosti sú schopní vidieť vykoľajenosť. Lebo tá je tým, čím nie sú oni. Toto všetko je možné tiež iba vďaka zabývanosti v interpretačnom spoločenstve.

Ak sme teda aj v knihe prezentovali názory autorov, ktoré hovorili o tom, že Wittgenstein nie je v právnom myslení použiteľný, lebo vo svojej neskorej filozofii sa zaoberá zhodou, nie nezhodou, a práve tá druhá je zaujímavá pre právnu teóriu, môžeme tu kontrovať, že nezhoda je možná len na pozadí zhody. A zhoda je zas nevyhnutná pre ukotvovanie rolovosti, ktoré je v jadre toho, čo ako právo a v práve robia právnici a právničky a čím pre nich právo ako aktivita je. Je teda sama osebe zaujímavá. Tam smeroval aj Patterson. Fish mu navyše vytvára ešte širší rámec pre situovanie foriem argumentov cez právnické interpretačné spoločenstvo/-á. Ako sme ale tiež už spomenuli, právo je viac než to, čo robí právnictvo. Bez ašpirácie na definíciu hádam môžeme povedať, že právo je spoločenská praktika pozostávajúca zo sietí a sieťovaní špecifických jazykových hier, ktoré hráme ako súčasť našich životov. Toto nám Wittgenstein pomáha vidieť. A tiež nám pomáha rozmotáť situácie, keď sa do tých sietí gramatiky nášho jazyka zamotáme.

551 Vofná charakteristika svojoľného rozhodnutia podľa sudkyne Evy Behranovej v diskusií na seminári Justičnej akadémie s témou „Právna istota“, 7. február 2023, Pezinok.

ZÁVER

Na každé okuliare, ktoré máme na nose, časom zabudneme. Všetkému stabilnému, čo máme pred očami, prestaneme postupne venovať pozornosť. Kým sa to nepohne.

Paradigmy, v ktorých žijeme, cez ktoré myslíme a bádame, sú tiež bežne nepovšimnuté, hoci samy určujú, čo a ako vidíme. Aj právna veda a právo fungujú na paradigmách v mäkkom zmysle slova. Nie sú síce na rozdiel od paradigiem v prírodných vedách tak ostro vymedzené krízami a zmesť sa ich pohodlnejšie aj viacero do jedného časopriestoru, formátujú ale spôsob, akým vidíme právo a jeho úlohu. Teda aj to, čo (s) právom robíme.

Wittgenstein neodštartoval vznik novej právnej školy. Tie sú napokon často založené na redukciách a definíciách v štýle právo je súbor noriem/argumentačná schéma/špecifická ľudská praktika/to, čo sudca povie, a pod. Wittgenstein nemal veľmi rád generalizujúce definície či teórie a ich mraziaci účinok. Keďže vnímal filozofiu menej ako disciplínu a viac ako aktivitu – filozofovanie – je hádam samozrejmé, že jeho prínos bude z dlhodobého hľadiska viac metodologický než doktrinálny (hoci aj metodológia vychádza z nejakého substantívneho názoru alebo učenia). Wittgensteinove myšlienky sa nedajú bez ďalšieho transplantovať do nášho myslenia o práve ako tvrdenia, doktríny či závery. Práve tento kopernikovský obrat, ktorý pridáva filozofii novú úlohu spočívajúcu (aj) v prehľadnom zobrazovaní gramatiky, v zbadaní toho, čo sme nevideli, je s odstupom času v mnohom zaujímavejší než Wittgensteinova dvojité participácia na obrate jazykovom. Iste, sú prepojené, ale koncepcia jazyka neskorého Wittgensteina môže byť formulovaná aj vo forme relatívne klasického filozofického argumentu s kľúčovými slovami ako „jazyková hra“, „rodinné podobnosti“ či „životná forma“. Keď však vidíme pracovať jeho metódu v *Skúmaníach*, sme už vo veľmi svojskom žánri, v ktorom sa napájajú pripomienky a rozpletajú sa zmätenia. Iste, metóda vie pracovať aj nepozorovanejšie, ako napríklad v Kuhnovej *Štruktúre vedeckých revolúcií*, pozorné čitateľstvo však vidí, že pri nahrádzaní jedného obrazu druhým sa deje niečo iné ako filozofický argument, na aký sme zvyknutí. Wittgensteinova filozofická metóda, ak takto chceme hovoriť o jeho spôsobe filozofovania v neskorom období, zároveň neurčuje presnú postupnosť krokov, čo robiť. Nie je to recept na tortu. Wittgenstein ponúka skôr sadu nástrojov ako spôsobov premýšľania pri rozpletaní hádaniek vo forme zmätení. Nástroje sú orientované na riešenie problému. Niekde sa hodí viac pílka, niekde skôr pinzeta, inde pilník. Základnými nástrojmi tejto sady sú hádam, už nemetaforicky, jazykové hry a tvorivosť. Toto náradie je užitočné aj pre riešenie problémov teórie práva, ktoré majú povahu zmätení. V novom obraze, v novej analógii môžu zaniknúť. Thomas Kuhn výmenu paradigiem vlastne označuje ako zmenu vo videní sveta. Wittgensteinovo nahrádzanie obrazov a uvádzanie do nových analógií aj prostredníctvom jazykových hier je tak vlastne istou zmenou spôsobu videnia sveta, výmenou miniparadigmy, ktorá nás držala v zajatí, za inú. Tento Wittgensteinov akoby metodologický kopernikovský obrat tak v podstate spočíva v poskytnutí nástrojov na zmenu optiky, teda v poskytnutí nástrojov na ďalšie (mini)kopernikovské obraty. A toto jeho inštrumentárium je plne použiteľné v právnom myslení. V knihe sme uviedli niekoľko príkladov jeho využitia, napríklad pri rozpletaní problému lokalizovania právnej normy (ľudská myseľ alebo text právneho predpisu?). Tento aspekt jeho filozofovania sa javí ako podhodnotený nielen v právnych, ale aj v iných sociálnych vedách.

Iste, Wittgenstein neodštartoval ani vznik novej právnej paradigmy, tentoraz v zmysle typu nahliadania na právo, pod ktoré sa zmesť niekoľko právnych škôl. Bol ale ako inšpirátor pri štarte spôsobu premýšľania o práve, ktoré pracovalo s jeho koncepciou jazyka a s vnútorným pohľadom pri normativite. Tu by sa dalo povedať, že zohral skôr historickú úlohu, doktrínálne pomohol a vyčerpал sa. Okrem toho, že niektoré právnoteoretické zmätenia môžu spočívať v omyloch „predobratových“ koncepcií jazyka, je však Wittgensteinova využiteľnosť aktualizovateľná aj cez spôsob, akým nás prostredníctvom opisu jazyka a jeho situovania do životnej formy privádza k možnosti vnímania práva ako toho, čo robíme jazykom a v jazyku, a tak aj práva ako sociálnej praktiky a ako činnosti. Ako niečoho, čo je tiež v istom zmysle súčasťou našej životnej formy, minimálne ako príslušníkov a príslušníčok právnických profesií (Dennis Patterson by hovoril o formách argumentov).

Obidva nami identifikované kopernikovské obraty v práve takto previazateľné s Wittgensteinom môžu byť pociťované ako neuspokojivé. Neprinášajú nové zistenia, dáta a aj premýšľanie o jazyku sa od čias Wittgensteina posunulo. Wittgensteinovo filozofovanie napokon pôsobí uspokojivo len na časť ľudí. Neuspokojenej časti čitateľstva hádam môžeme pripomenúť, že ak by aj Wittgenstein nepomáhal lepšie určiť, čo vidia cez okuliare, pomáha im zistiť, že vidia cez okuliare. A môžu si ich vymeniť. A tiež to, že spôsob, ako si ich budú vymieňať, je ovplyvnený nimi samými. S limitom životnej formy.

Táto časť čitateľstva by tiež mohla vytušiť osobitý Wittgensteinov étos nasiaknutý aj do jeho filozofovania. Ten nám v spojení so sadou nástrojov na rozpletanie zmätení a s koncepciou jazyka ako súčasťou životnej formy prináša ďalší navonok subtílny kopernikovský obrat. Je ním uvidenie nového plodného aspektu práva, v ktorom dáva zmysel povedať, že „právnická práca je vlastne rovnako ako všestranná práca architekta skôr prácou na sebe. Na vlastnom názore. Na tom, ako človek vidí veci. (A čo od nich žiada.)“.

SUMMARY

Ludwig Wittgenstein and a Copernican Revolution in Law

This book does not aspire to say anything new. It wants to leave everything as it is. It does, however, strive to sort things out, to show dead ends and to provide a different perspective on looking at and thinking about the law. Thus, it does not want to solve any legal issues, but to reveal their background and the Wittgensteinian method of disentangling them. But only those that are muddles or confusions.

This is not to say, that all legal problems - let alone those commonly described as problems by lawyers and legal practitioners - are the result of entanglement in the grammar of our language.

Above all, our point is to show that Wittgenstein's philosophizing and his method are still relevant and stimulating in thinking about the law. The Copernican turn that his way of thinking brought about in philosophy also applies to the social sciences and law. And so the new angle that we are offered while applying his method of philosophizing (especially the way he disentangles philosophical problems), but also the contextual understanding of his remarks themselves are enriching. If not in expanding knowledge, they assist us in understanding meaning. This is how Wittgenstein defined his endeavour.

The first chapter of the book is devoted to the notion of Copernican turns in the social sciences on the axis of philosophy and law. It sketches the outline of why Wittgenstein can be considered the author of the Copernican turn not only in philosophy. The chapter also develops the notion of paradigms and gives short examples of the application of Wittgenstein's ideas in the social sciences.

The second chapter deals with Wittgenstein's life. It attempts to frame Wittgenstein's thought in time and space and, in particular, to offer an atmosphere of his philosophizing tied explicitly to his person. It is guided by the conviction that different philosophies and different ways of philosophizing are, in a sense, different strategies for survival. Understanding the character of a philosopher thus allows for a better understanding of their philosophizing, and vice versa.

The third chapter introduces Wittgenstein's philosophizing to the extent necessary to anchor the discussions in the following chapters reasonably. The variety of his ideas and themes is thus reduced for the purposes of the second part of the book. The third chapter also includes a description of the method chosen to approach the reading of Wittgenstein's texts (late Gordon Baker).

Chapter four focuses on the influence of Wittgenstein's philosophizing on theorising about law. In the supporting section, it gives examples of the use of his ideas in legal thinking. The author's first example unravels the confusion we get into by asking the question 'Where is law?'. The second example is Wolcher's analysis of Dworkin's conception of the one right answer and the

confusion connected to it. The third example is the Wittgensteinian analysis of the “fundamental rights” in the context of a particular court decision from Richard Pascal. This chapter also includes a discussion about limits of the applicability of Wittgenstein’s ideas to legal thought.

The fifth chapter examines the relevance of Wittgenstein’s remarks about rules and form(s) of life to legal thought, discussing the theme of scepticism about rules that often lurks in law under the heading of the indeterminacy of law. The author refutes this scepticism both in the sense the Wittgenstein is its purported author and as to its reasonability.

The last chapter builds on the previous one in the theme of interpretation of law. It offers reflections on the importance of looking at language through language games for legal scholarship. It then discusses Stanley Fish’s concept of interpretive communities and its intersections and interweaving with Wittgenstein’s conceptions.

The book sums up that the paradigms in which we live are commonly unnoticed, even though they determine what and how we see. Legal scholarship and law also operate on paradigms in a soft sense. Unlike paradigms in the natural sciences, they are not as sharply defined by crises. Several of them can comfortably fit into a single time-space but they still crucially shape the way we see law and its role.

Wittgenstein did not establish a new school of legal thinking. After all, the schools of thought are often based on reductions and definitions along the lines that the law *is* a set of norms/argumentation scheme/specific human practice/what a judge says, etc. Wittgenstein was not very fond of generalizing definitions or theories and their chilling effect. Since he saw philosophy less as a discipline and more as an activity, it is perhaps self-evident that his contribution, in the long run, will be more methodological than doctrinal (even if the methodology is based on some substantive view or doctrine). Wittgenstein’s ideas cannot be transplanted into our thinking about law as propositions, doctrines, or conclusions without further elaboration. It is this Copernican turn, which adds to philosophy the new task of (also) perspicuous presentations and aspect seeing, which is in hindsight perhaps more interesting than Wittgenstein’s double participation in the linguistic turn. Late Wittgenstein’s conception of language can also be formulated in the form of a relatively classical philosophical argument, with keywords such as language game, family resemblances or life form. However, when we see his method at work, we are already in a very peculiar genre, one in which reminders are interconnected and confusions are disentangled. Certainly, his method can work more subtly, just as in Kuhn’s *Structure of Scientific Revolutions*, but an attentive reader can see that something other than the philosophical argument we are used to is going on when one image is replaced by another. At the same time, Wittgenstein’s method, his philosophizing in the late period, does not prescribe a precise sequence of steps of what to do. It is not a recipe for a cake. Rather, Wittgenstein offers a set of tools to disentangle the puzzles in the form of muddles and confusions. The tools are here to solve the problems. Sometimes a saw is more useful, sometimes tweezers come in handy and sometimes a rasp is the best choice. The basic tools in this toolbox are, no longer metaphorically, language games and creativity. These tools are also useful for solving problems in jurisprudence in case they are puzzles. In a new analogy, they may disappear. In fact, Thomas Kuhn refers to the paradigm shift

as a change in seeing the world. Wittgenstein's substitution of images and the introduction of new analogies also through language games is thus actually a certain change in the way of seeing the world, a replacement of the mini-paradigm that held us captive. This Wittgensteinian sort of methodological Copernican turn thus essentially consists in providing the tools for changing the optics, that is, in providing the tools for further (mini-)Copernican turns. These instruments and tools of his are fully applicable to legal thinking. In the book, we have given several examples of its use, for example in disentangling the problem of locating a legal norm (human mind or legal text?). This aspect of his philosophizing seems to be undervalued not only in legal science but also in other social sciences and humanities.

Certainly, Wittgenstein did not start the new legal paradigm either. But he was an inspiration in starting a way of thinking about the law that used his conception of language (e.g. the internal point of view and normativity). Here one might say that he played a rather historical role, he doctrinally helped and exhausted himself. However, apart from the fact that some confusions in jurisprudence may lie in the fallacies of pre-linguistic-turn conceptions of language, Wittgenstein's usefulness is also topical through how his description of language as a part of the form of life brings us to the possibility of conceiving of law as what we do with/in language, and thus of law as social practice and as action. We are brought to see the law as something that is also in some sense part of our life form, at least as members of the legal profession (Dennis Patterson would speak of forms of argument).

Both Copernican turns in law tied to Wittgenstein might however be experienced as unsatisfying. They do not introduce new findings, there is no new data. Moreover, even research about language has shifted and proceeded since Wittgenstein's time. Wittgenstein's philosophizing, after all, is satisfactory to only a limited number of people. To the unsatisfied part of the readership, it can be reminded that even if Wittgenstein doesn't help them better determine *what* they see through their glasses, he does help them determine *that* they see through their glasses. And they can replace them. And also, that the way they switch them is shaped by themselves. Within the limits of the form of life, of course.

This part of the readership might also detect a distinctive Wittgensteinian ethos seeping into his philosophizing. This ethos combined with a set of tools for untangling puzzles and a conception of language as part of a life form, brings us another outwardly subtle Copernican turn into jurisprudence. It is a fertile new *point of view*, in which it makes sense to say that 'work on law – like work in architecture in many respects – is really more work on oneself. On one's own conception. On how one sees things. (And what one expects of them)'.

Použitá literatúra

- BAKER, G.: *Wittgenstein's Method. Neglected Aspects*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, 312 s., ISBN 1-4051-1757-5
- BAKER, G. P. - HACKER, P. M. S.: *Scepticism, Rules and Language*. Oxford: Basil Blackwell, 1984, 140 s. ISBN 0-631-13614-2
- BÁRÁNY, E. Kde je právo? *Právnik*, 2015, roč. 154, č. 4, s. 281-295
- BAXTER, H.: *Dworkin's 'One-System' Conception of Law and Morality*. *Boston University Law Review*, Vol. 90 (2010), s. 857-862
- BERGMAN, G.: Logical Positivism, Language and the Reconstruction of the Metaphysics. *Rivista Critica di Storia della Filosofia*, júl-august 1953, Vol. 8, No. 4, s. 453-481
- BERTEA, S.: Remarks on a Legal Positivist Misuse of Wittgenstein's Later Philosophy. *Law and Philosophy*, Vol. 22, No. 6 (2003), s. 513-535
- BIX, B.: The Application (and Mis-Application) of Wittgenstein's Rule-following Considerations to Legal Theory. In BIX, B.: *Law, Language and Legal Determinacy*. Oxford: Clarendon Press, 1993 (dotlač 2003), s. 36-62, 221 s., ISBN 0-19-82-6050-4
- BIX, B.: Cautions and Caveats for the Application of Wittgenstein to Legal Theory. *Law and Social Justice*, Campbell, O'Rourke & Shier, eds., MIT Press, s. 217-229, Minnesota Legal Studies Research Paper no. 05-2, 2005, dostupné na <http://ssrn.com/abstract=619123>
- BONCOMPAGNI, A.: *Wittgenstein on Forms of Life*. Cambridge: CUP, 2022, 82 s., ISBN 978-1-108-93115-1
- BOBBITT, P.: What it Means to Follow a Rule of Law? In MEYER, L. (ed.): *Rules and Reasoning: Essays in Honor of Fred Schauer*. Oxford: Hart Publishing, 1999, s. 55-60, 201 s., ISBN 978-1-90136298-5
- BOYLE, J.: The Politics of Reason: Critical Legal Theory and Local Social Thought. *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 133, No. 4 (1985), s. 685-780
- CARMONA, C.: *Wittgenstein. Vědomí hranice*. Barcelona: Emse Publishing, 2022, 143 s., ISBN 978-84-1354-640-7
- CATTON, P. – MACDONALD, G.: *Karl Popper: Critical appraisals*. London, New York: Routledge, 2004, 230 s., ISBN 0-203-32688-1
- CAVELL, S.: *The Claim of Reason: Wittgenstein, Scepticism, Morality and Tragedy*. New York: OUP, 1999 (prvé vydanie 1979), 511 s., ISBN 0-19-513107-X
- COTTERRELL, R.: Why Jurisprudence is Not Legal Philosophy. *Jurisprudence*, Vol. 5., No. 1 (2014), s. 41-55.
- DÉMUTH, A.: *Filozofické aspekty dejín*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, 91 s., ISBN 978-80-8082-581-2
- DILHAM, I.: *Wittgenstein's Copernican revolution: the question of linguistic idealism*. New York: Palgrave, 2002, 226 s., ISBN 978-0-230-59901-7
- DWORKIN, R.: *Když sa práva berou vážne*. Praha: OIKOYMENH, 2001, 455 s., ISBN 978-80-7298-022-X
- DWORKIN, R.: *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 1986, 470 s., ISBN 0-674-51835-7
- DWORKIN, R.: *Ríša práva*. Bratislava: Kalligram, 2014, 536 s., ISBN 978-80-8101-812-1
- EDMONDS, D. – EIDINOW, J.: *Wittgenstein's Poker*. London: Faber and Faber, 2005, 267 s., ISBN 0-571-22735-X
- FISH, S.: *Doing What Comes Naturally: change, rhetoric, and the practice of theory in literary and legal studies*. 5th edition. Durham, London: Duke University Press, 2007 (prvé vydanie 1989), 614 s., ISBN 978-0-8223-0995-6
- FISH, S.: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge, USA-London, UK: Harvard University Press, 1980, 394 s., ISBN 0-674-46726-4
- GÁBRIŠ, T.: Modernizácia uhorského právneho poriadku v 19. storočí. In KOVÁČ, D. a kol.: *Sondy do Slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 124-157, 341 s., ISBN 978-80-971540-1-1
- GÁBRIŠ, T. a kol.: *Nedogmatická právna veda: od marxizmu po behaviorálnu teóriu*. Praha: Wolters Kluwer, 2017, 320 s., ISBN 978-80-7552-951-0
- GETLÍK, P.: *Pohyb ku kognitívnym adaptačným štúdiám. Adaptácia ako hra*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2022, 272 s., ISBN 978-80-574-0176-6
- GOLDSMITH, A.: Is There Any Backbone in This Fish? Interpretive Communities, Social Criticism, and Transgressive Legal Practice. *Law and Social Inquiry*, Vol. 23, No. 2 (1998), s. 373-428
- GUNNELL, J. G.: *Social Inquiry After Wittgenstein and Kuhn: Leaving Everything as It is*. New York: Columbia University Press, 2014, 254 s., ISBN 978-0-231-52834-3
- HACKER, P. M. S.: Gordon Baker's late interpretation of Wittgenstein. In KAHANE, G. – KANTERIAN, E. – KUUSELA, O. (eds.): *Wittgenstein and His Interpreters: essays in memory of Gordon Baker*, Oxford: Blackwell Publishing, 2007, s. 88-122, 352 s., ISBN 978-1-4051-2922-0
- HALPIN, A.: *Reasoning with Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2001, 202 s., ISBN 1-84113-244-6
- HART, H. L. A.: *Essays in Jurisprudence and Philosophy*. Clarendon Press: Oxford, 1983, 396 s., ISBN 0-19-825387-7
- HART, H. L. A.: *Pojem práva*. Praha: Prostor, 2004, 316 s., ISBN 80-7260-103-2

- HEATON, J. M.: *Wittgenstein a psychoanalýza*. Praha: Triton, 2005, 80 s., ISBN 80-7254-534-5
- HEIDEGGER, M.: Věk obrazu světa I. In *Orientace*, roč. 4, 1969, č. 5, s. 59-65.
- JOHNSTON, P.: *Wittgenstein: Rethinking the Inner*. London: Routledge, 1993, 253 s., ISBN 978-0-203-03135-3
- JOHNSTONE, I.: *The Power of Deliberation. International Law, Politics and Organisations*. Oxford: OUP, 2011, 222 s., ISBN 978-0-19-539493-1
- KAMHAL, D.: Prečo Wittgenstein odmietal filozofické teórie. In FARKAŠ, I. – TAKÁČ, M. – RYBÁR, J. – KELEMEN, J. (eds.): *Kognícia a umelý život 2015*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, s. 74-79, ISBN 978-80-223-3875-2
- KIŠOŇOVÁ, R. – VITÁLOŠOVÁ, V. – DÉMUTH A. (eds.): *Wittgensteinovské skúmania*. Pusté Úľany: Schola Philosophica, 2008, 144 s., ISBN 978-80-969823-5-6
- KENNY, A.: *Wittgenstein*. 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, 274 s., ISBN 978-1-4051-3584-9
- KINDI, V. P.: Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions Revisited. *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 26, No. 1 (1995), s. 75-92
- KRAMER, M.: *Objectivity and the Rule of Law*. New York: CUP, 2007, 247 s., ISBN 978-0-511-28939-2
- KRIPKE, S. A.: *Wittgenstein on Rules and Private Language*. 8th edition. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1995 (prvé vydanie 1982), 150 s., ISBN 0-674-95401-7
- KUHN, T. S.: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Bratislava: Pravda, 1982, 288 s., bez ISBN
- LACEY, N.: *A Life of H.L.A. Hart: The Nightmare and the Noble Dream*. Oxford: OUP, 2004, 422 s., ISBN 0-19-927497-5
- LEITER, B.: *Objectivity in Law and Morals*. New York: CUP, 2001, 354 s., ISBN 978-0-521-04149-2
- MALCOLM, N.: *Ludwig Wittgenstein v spomienkach*. Bratislava: ARCHA, 1993, 109 s., ISBN 80-7115-062-2
- MARMOR, A.: No Easy Cases? In MARMOR, A.: *Interpretation and Legal Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1992, s. 124-154, 193 s., ISBN 978-0198256915
- MCGUINNESS, B.: *Approaches to Wittgenstein*. London, New York: Routledge, 2002, 299 s., ISBN 0-451-03261-X
- MCGUINNESS, B. (ed.): *Wittgenstein in Cambridge: Letters and Documents 1911-1951*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008, 498 s., ISBN 978-1-405-14701-9
- MCGUINNESS, B.: *Wittgenstein: A Life. Young Ludwig 1889-1921*. Berkeley: University of California Press, 1988, 322 s., ISBN 0-520-06451-8
- MONK, R.: *How to read Wittgenstein*. London: Granta Books, 2005, 114 s., ISBN 1-86207-724-X
- MONK, R.: *Wittgenstein. Úděl génia*. Praha: Nakladatelství Hynek, 1996, 636 s., ISBN 80-85906-23-6
- MONK, R.: What is Analytical Philosophy? In MONK, R. – PALMER, A.(eds.): *Bertrand Russell and the Origins of Analytical Philosophy*. Bristol: Thoemmes Press, 1996, s. 1-22, 383 s., ISBN 1-85506-476-6
- MOOTZ III., F. J. (ed.): *On Philosophy in American Law*. Cambridge: CUP, 2009, 310 s., ISBN 978-0-511-50861-5
- MORAWETZ, T.: *Law's Premises, Law's Promise: Jurisprudence after Wittgenstein*. New York: Routledge, 2019 (prvé vydanie 2000), 334 s., ISBN 978-1-315-20047-7
- MORRIS, E.: *The Ashtray (Or the Man Who Denied Reality)*. Chicago: The University of Chicago Press, 2018, 207 s., ISBN 978-0-226-92270-6
- PATTARO, E.: *The Law and the Right: A Reappraisal of the Reality that Ought to Be*. Dordrecht: Springer, 2005, 457 s., ISBN 1-4020-3505-5 (set prvých piatich knih série A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence)
- PATTERSON, D.: Normativity and Objectivity in Law. *William and Mary Law Review*, Vol. 43, No. 1 (2001), s. 325-363
- PATTERSON, D.: Wittgenstein on Understanding and Interpretation. *Philosophical Investigations*, Vol. 29, No. 2 (2006), s. 129-139
- PECZENIK, A. – LINDAHL, L. – VAN ROERMUND, B. (eds.): *Theory of Legal Science*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1983, 666 s., ISBN 978-94-009-6483-9
- PEREGRIN, J.: *Filosofie a jazyk*. Praha: TRITON, 2003, 210 s., ISBN 80-7254-432-2
- PEREGRIN, J.: *Kapitoly z analytické filozofie*. Praha: Filosofia, 2005, 319 s., ISBN 80-7007-207-5
- POPPER, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé II.: Vlna pro-roctví? Hegel, Mary a co následovalo*. Praha: OIKOYMENH, 1994, 386 s., ISBN 80-85241-54-4
- PROCHÁZKA, R.: *Dobrá vůľa, spravodlivý rozum. Hodnoty a princípy v súdnej praxi*. Bratislava: Kalligram, 2005, 262 s., ISBN 80-7149-788-6
- RICHARD, P.: *Law and Philosophy of Language. Ordinarity of Law*. New York: Routledge, 2021, 128 s., ISBN 978-0-367-65562-4
- ROBERTSON, M.: *Stanley Fish on Philosophy, Politics and Law: How Fish Works*. Cambridge: CUP, 2016, 355 s., ISBN 978-1-107-42737-2
- RODAK, L.: *Judicial Objectivity. Limits, Merits and Beyond*. Berlin: Peter Lang, 2020, 232 s., ISBN 978-3-631-65214-5
- RUSSELL, B.: *Autobiography*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2009, 752 s., ISBN 978-0-203-86499-9

- SAMUEL, G.: *Rethinking Historical Jurisprudence*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, 394 s., ISBN 978-1-80220-074-4
- SIMMONDS, N. E.: *Central Issues in Jurisprudence: Justice, Law and Rights*. 4th edition. London: Sweet & Maxwell, 2013, 343 s., ISBN 978-0-414-02323-9
- STELMACH, J. – BROŽEK, B.: *Methods of Legal Reasoning*. Dordrecht: Springer, 2006, 233 s., ISBN 978-1-4020-4936-1
- STERN, D. G. – SZABADOS, B. (eds.): *Wittgenstein reads Weininger*. Cambridge: CUP, 2004, 208 s., ISBN 0-521-82553-9
- STOLZ, J.: The theory of social games: outline of a general theory for the social sciences. *Humanities and Social Sciences Communications*, Vol. 10, číslo článku 369 (2023)
- STONE, M.: On the old saw, "every reading of a text is an interpretation": some remarks. In GIBSON, J. – HUEMER, W.: *The Literary Wittgenstein*. London, New York: Routledge, 2004, 356 s., ISBN 0-203-57198-3
- TWINNING, W.: *Law in Context: Enlarging a Discipline*. Oxford: OUP, 1997, 372 s., ISBN 9780191682810
- VED MEHTA: *Setkání s filozofy. Oxford v boji proti začarování naší inteligence*. Praha: Archa, 1995, 118 s., ISBN 80-7115-106-8
- VIND, V. P.: Kuhn's The Structure of Scientific Revolutions revisited. *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 26, No. 1 (1995), s. 75-92
- VINTEN, R.: *Wittgenstein and the Social Sciences. Action, Ideology, and Justice*. London: Anthem Press, 2021, 223 s., ISBN 978-1-83998-174-6
- ZAPF, CH. – MOGLEN, E.: Linguistic Indeterminacy and the Rule of Law: On the Perils of Misunderstanding Wittgenstein. *Georgetown Law Journal*, Vol. 84 (1995), s. 485-520
- WAUGH, A.: *The House of Wittgenstein*. London: Bloomsbury Publishing, 2009, 384 s., ISBN 978-0-7475-9673-8
- WINCH, P.: *Idea sociální vědy a její vztah k filosofii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, 134 s., ISBN 80-7325-035-7
- WITTGENSTEIN, L.: *Denníky 1914 – 1916*. Bratislava: Kalligram, 2005, 249 s., ISBN 80-7149-713-4
- WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda, 1979, 280 s., bez ISBN
- WITTGENSTEIN, L.: *Modrá a Hnedá kniha*. Bratislava: Kalligram, 2002, 294 s., ISBN 80-7149-439-9
- WITTGENSTEIN, L.: *O istote*. Bratislava: Kalligram, 2006, 182 s., ISBN 80-7149-799-1
- WITTGENSTEIN, L.: Přednáška o etice. *ORGANON F*, roč. 12, č. 1 (2005), s. 72-79.
- WITTGENSTEIN, L.: *Rozličné poznámky*. Praha: OIKOYMENH, 2020, 150 s., ISBN 978-80-7298-532-6
- WITTGENSTEIN, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Bratislava: Kalligram, 2003, 232 s., ISBN 80-7149-600-6
- WITTGENSTEIN, L.: *Philosophical Investigations*. 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers, 1999, 372 s., ISBN 0-631-20569-1.
- WOLCHER, L. E.: Ronald Dworkin's Right Answers Thesis Through the Lens of Wittgenstein. *Rutgers Law Journal*, Vol. 29, s. 43-65, (1997-1998)
- WOOLF, V.: *The Waves*. Wordsworth Editions Limited, 2000, 172 s., ISBN 978-1840224108
- WOOLFOVÁ, V.: *Vlny*. 2. vydanie. Doučba: One Woman Press, 2008, 213 s., ISBN 80-86356-46-9
- WUERTH, J. (ed.): *The Cambridge Kant Lexicon*. Cambridge: CUP, 2021, 803 s., ISBN 978-1-139018159